

FREUD

ΟΜΑΔΙΚΗ & ΑΤΟ-
ΜΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Α. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ

117503

117503

ΟΜΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α'

Ἡ ἀντίθεση μεταξύ ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἢ ομαδικῆς ψυχολογίας, ποὺ φαίνεται στὴν ἀρχὴ πὺς εἶναι ριζικὴ, χάνει ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ὀξύτητάς της, ὅταν τὴν ἐξετάσουμε προσεχτικώτερα. Βέβαια, ἡ πρώτη ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἄτομο καὶ γυρεύει νὰ βρεῖ τοιοῦς τρόπους μεταχειρίζεται αὐτὸ καὶ τοιοῦς δρόμους ἀκολουθεῖ στὴν προσπάθειά του νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς ἀνάγκες του. Ἀλλὰ στὴν ἔρευνά της αὐτὴ, σπάνια μόνον, σὲ τελείως ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, κατορθώνει νὰ παραβλέψει τὶς σχέσεις του πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα. Τὸ ἄ λ λ ο ς παίζει πάντα στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ρόλο καίοντιοῦ, ἀντικείμενον, σύμμαχον ἢ ἀντίπαλον κι' ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία παρουσιάζεται ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ σὰν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ μαζὶ ψυχολογία, στὴν πλατειὰ μὰ ἀπολύτως δικαιολογημένη ἔννοια τῆς λέξης.

Ἡ στάση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στοὺς γονεῖς του, στ' ἀδέρφια του, στὰ πρόσωπα ποὺ ἀγαπᾷ, στὸ γιατρό του, μὲ δύο λόγια ὅλες οἱ σχέσεις του ἐκεῖνες ποὺ ἔγιναν ὡς τώρα ἀντικείμενο ψυχαναλυτικῶν ἐρευνῶν, μποροῦν δικαιολογημένα νὰ θεωρηθοῦν σὰν φαινόμενα κοινωνικά, φαινόμενα ἀντίθετα ἐκείνων ποὺ ὀνομάσαμε νάρκισσικά, γιατί χαρᾶκτηρίζονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυ-

μιών επιζητείται και γίνεται από το άτομο χωρίς την επίδραση άλλων ατόμων και ανεξάρτητα απ' αυτήν. Έτσι η αντίθεση μεταξύ κοινωνικών και ναρκισσικών (αυτιστικών) κατά την ορολογία του Μπλόυερ) ψυχικών πράξεων είναι αντίθεση που δεν ξεπερνά τα όρια της ατομικής ψυχολογίας και δεν δικαιολογεί τη διάκριση μεταξύ αυτής και της κοινωνικής ή ομαδικής ψυχολογίας.

Στη στάση του απέναντι στους γονείς του, τ' αδέρφια του, το πρόσωπο που αγαπά, το φίλο και το γιατρό, το άτομο επηρεάζεται από ένα μόνο ξένο άτομο ή από περιωρισμένο αριθμό ατόμων, που το καθένα τους απέκτησε γι' αυτό πρωτεύουσα σημασία. Όταν όμως μιλάμε για κοινωνική ή ομαδική ψυχολογία, παραβλέπουμε συνήθως τις σχέσεις αυτές και δεν εξετάζουμε παρά τη σύγχρονη επίδραση μεγάλου αριθμού ατόμων, που μπορεί να είναι από πολλές απόψεις ξένα σ' αυτό, μα που συνδέονται ωστόσο μαζί του με μερικούς δεσμούς. Έτσι η ομαδική ψυχολογία εξετάζει το άτομο σαν μέλος μιάς φυλής, ενός λαού, μιάς κάστας, μιάς κοινωνικής τάξης, ενός θεσμού, ή σαν στοιχείο πλήθους ανθρώπων, που σε ώρισμένη στιγμή και για ώριμο σκοπό οργανώθηκε σε μάζα, σε σύνολο. Μετά την κατάργηση των φυσικών δεσμών που αναφέρουμε πάρα πάνω, άρχισαν να εξετάζουν τα φαινόμενα που παρατηρούνται κάτω από ειδικές συνθήκες σαν εκδηλώσεις ειδικής τάσεως, που δεν μπορεί ν' αναχθεί σε άλλη—το ήρωϊκό ένστικτο, το ομαδικό πνεύμα—και που δεν παρατηρείται σ' άλλες περιπτώσεις. Ωστόσο, πρέπει να δηλώσουμε ότι δεν αποδίδουμε τέτοια τεράστια σημασία στον ποσοτικό παράγοντα, ούτε δεχόμαστε ότι αυτός μπορεί να γεννήσει μόνος του στήν ψυχική ζωή του ανθρώπου, νέο ένστικτο, που δεν εκδηλώνεται κάτω από άλλες συνθήκες. Αντίθετα, υποστηρίζουμε δυο άλλες δυνατότητες, ότι δηλαδή το ένστικτο αυτό κάθε άλλο είναι παρά πρωτόγονο και μη αναγώγιμο και πως προϋπάρχει, σε έμβρυωδή έστω κατάσταση, σε κύκλους στενώτερους, όπως η οικογένεια.

Η ομαδική ψυχολογία, αν και βρίσκεται ακόμη στις

αρχές της, ασχολείται με αναρίθμητα προβλήματα κι' επιβάλλει στον έρευνητή αναρίθμητα καθήκοντα που δεν έχουν ακόμα ξεχωρισθεί σωστά. Η απλή κατάταξη των διαφόρων μορφών των κοινωνικών ομάδων και η περιγραφή των ψυχικών φαινομένων με τα οποία εκδηλώνονται αυτές απαιτούν τεράστια μελέτη και συγγραφική εργασία κι' έδωσαν άφορημη στο σχηματισμό πλουσιώτατης βιβλιογραφίας. Δεν είναι ανάγκη να είδοποιήσω τον αναγνώστη, έπειτα από την έκταση αυτή της ομαδικής ψυχολογίας, ότι το μικρό μου αυτό έργο ελάχιστα, πολύ ελάχιστα σημεία εγγίζει από το τεράστιο αυτό θέμα. Είνε αλήθεια πως πρόκειται για τα σημεία εκείνα που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα την ψυχανάλυση, όταν αυτή προσπαθεί να εξετάσει τα βάθη της ψυχής του ανθρώπου.

Η ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΓΟΥΣΤΑΥΟ ΛΕΜΠΟΝ

Θα μπορούσαμε ν' αρχίσουμε με τον όρισμό της ομαδικής ψυχής, αλλά κρίνουμε ότι είναι πολύ λογικώτερο να δώσουμε στον αναγνώστη μια επισκόπηση των σχετικών φαινομένων, εκθέτοντάς του μερικά από τα φαινόμενα αυτά, τα πιο φανερά και χαρακτηριστικά, που μπορούν ν' αποτελέσουν την αφετηρία των κατοπινών ερευνών μας. Ο καλύτερος τρόπος πραγματοποίησης του διπλού αυτού σκοπού είναι να πάρουμε για οδηγό μας το διάσημο βιβλίο του Γουσταύου Λεμπόν, την «Ψυχολογία των όχλων».

Για μια ακόμη φορά εκθέτουμε την κατάσταση. Μετά την εξέταση και την ανάλυση των προδιαθέσεων, τάσεων, ενστίκτων, έλατηρίων και προθέσεων του ατόμου, ως τις πράξεις του και τις σχέσεις του προς τους ομοίους του, ή ψυχολογία βλέπει να ορθώνεται ξαφνικά μπροστά της καινούργιο πρόβλημα, που ζητεί επίμονα λύση. Θα έπρεπε να εξηγήσει το εκπληκτικό γεγονός ότι το άτομο, που αυτή ενόμιζε ότι το είχε ερμηνεύσει, αρχίζει, κάτω από ώρισμένες συνθήκες, να αίσθάνεται, να σκέφτεται και να ενεργεί κατά

τρόπο τελείως διάφορο από εκείνον που θα περίμενε κανείς, και ακόμη ότι οι συνθήκες αυτές είναι ή συμμετοχή του σε ένα ανθρώπινο πλήθος, που απέκτησε τον χαρακτήρα του «ψυχολογικού πλήθους». Τι είναι λοιπόν το πλήθος; Πώς έχει την δύναμη να ασκεί μια τέτοια αποφασιστική επίδραση στην ψυχική ζωή του ατόμου; Ποιές ψυχικές μεταβολές επιβάλλει στο άτομο;

Καθὼν της θεωρητικής ομαδικής ψυχολογίας είναι να δώσει απάντηση στα τρία αυτά ερωτήματα. Και για να φέρει σε αίσιο πέρας το καθήκον της αυτό πρέπει ν' αρχίσει από το τρίτο. Γιατί, αλήθεια, το έργο της ομαδικής ψυχολογίας το προσφέρει ή παρατήρηση των μεταβολών της συμπεριφοράς του ατόμου. Και σε κάθε προσπάθεια εξηγήσεως πρέπει να προτάσσεται ή περιγραφή του πράγματος που πρόκειται να εξηγηθεί.

«Ας ακούσουμε λοιπόν τον Λεμπόν. «Το καταπληκτικότερο χαρακτηριστικό, λέει, του ψυχολογικού πλήθους είναι το έξης, οποιαδήποτε άτομα και αν το αποτελούν, δοσδήποτε όμοιος ή ανόμοιος και αν είναι ο τρόπος της ζωής τους, οι ασχολίες τους, ο χαρακτήρας τους, ή ή διανοητικότης τους, το γεγονός ότι αποτελούν πλήθος αρκεί για να τους προικίσει με είδος ομαδικής ψυχής. Η ψυχή αυτή τα κάνει να αισθάνονται, να σκέπτονται και να ενεργούν σε τρόπο τελείως διαφορετικό από εκείνον με τον όποιον θα ενεργούσε το καθένα τους χωριστά. Υπάρχουν ιδέες και αισθήματα που μόνο σε άτομα ένωμένα σε πλήθος μπορούν να παρουσιασθούν και να μετατραπούν σε έργα. Το ψυχολογικό πλήθος είναι όν προσωρινό, σύνολο έτερογενών στοιχείων, προσωρινά ένωμένων, όπως ακριβώς τα κύτταρα ενός ζωντανού οργανισμού δημιουργούν με την ένωσή τους νέο όν με χαρακτήρες τελείως διαφορετικούς από τους χαρακτήρες του κάθε κυττάρου.» (*)

Διακόπτουμε εδώ μια στιγμή την έκθεση του Λεμπόν

(*) Gustav Le Bon: «Psychologie des Foules». 28η έκδ. σελ. 13—14.

για να τον σχολιάσουμε και διατυπώνουμε την εξής παρατήρηση: άφού τα άτομα που αποτελούν το πλήθος έχουν συνενωθεί, πρέπει να υπάρχει κάποιος δεσμός μεταξύ τους. και ίσως αυτός ακριβώς ο δεσμός να είναι εκείνο που χαρακτηρίζει το πλήθος. Ο Λεμπόν δέν άπαντά στο ερώτημα αυτό και ασχολείται με τι μεταβολές του ατόμου μέσα στο πλήθος. Τις περιγράφει μάλιστα σε τρόπο σύμφωνο με τις βασικές αρχές της ψυχολογίας μας του ύποσυνειδήτου.

«Εύκολα βλέπει κανείς τι διαφορά υπάρχει μεταξύ του ατόμου που ανήκει σε πλήθος και του μεμονωμένου ατόμου, μα δέν είναι τόσο εύκολο να βρούμε και τις αιτίες παρόμοιας διαφοράς. Για να τις διακρίνουμε, πρέπει πρώτα να θυμηθούμε κάποια παρατήρηση της σύγχρονης ψυχολογίας: τα φαινόμενα του ύποσυνειδήτου δέν προέχουν μόνο στην οργανική ζωή, αλλά και στη λειτουργία της διανοσίας. Η ένσυνειδήτη πνευματική ζωή είναι άσυγκρίτως μικρότερη της ύποσυνειδήτης. Ο ικανότερος αναλυτής, ο προσεκτικώτερος παρατηρητής ελάχιστα ύποσυνειδήτα έλατήρια των πράξεών μας μπορεί ν' ανακαλύψει. Οι ένσυνειδήτες πράξεις μας προέρχονται από ύποσυνειδήτη βάση, που αποτελείται κυρίως από κληρονομικές επιδράσεις. Η βάση αυτή περιέχει αναρίθμητα προγονικά ύπολείμματα, που αποτελούν την ψυχή της φυλής. Πίσω άπ' τις άναγνωρισμένες αιτίες των πράξεών μας βρίσκονται οι κρυφές αιτίες, οι άγνωστες σε μās. Οι περισσότερες πράξεις της καθημερινής μας ζωής είναι άποτελέσματα κρυφών και άγνώστων έλατηρίων.» (*)

Ο Λεμπόν κρίνει ότι μέσα στο πλήθος ο ατομικός χαρακτήρας σκεπάζεται, ή προσωπικότης εξαφανίζεται. Η ύποσυνειδήτη κληρονομία της φυλής προεξάρχει, το έτερογενές χάνεται μέσ' το όμογενές. Έμεις θα πούμε ότι το ψυχικό έποικοδόμημα, άποτελεσμα ανάπτυξης διαφορετικής κατά τα άτομα, καταστράφηκε κι' άφησε γυμνή την ύποσυνειδήτη, ένιαία, κοινή σε όλους βάση.

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 15—16.

Ἔτσι θὰ ἐδημιουργεῖτο ὁ μέσος χαρακτήρ τοῦ ατόμου πού ἀνήκει σέ πλῆθος. Ἀλλά ὁ Λεμπόν βρῖσκει ὅτι τὸ άτομο αὐτὸ ἔχει καὶ νέες ιδιότητες, ἀνύπαρχτες πρὶν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐμφάνιση τῶν νέων αὐτῶν ιδιοτήτων μὲ τρεῖς διαφορετικὲς αἰτίες.

Πολλὲς αἰτίες προκαλοῦν τὴν ἐμφάνιση τῶν ἰδιατέρων χαρακτήρων τοῦ πλῆθους. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι τὸ άτομο πού ἀνήκει σέ πλῆθος ἀποκτᾷ, ἀπ' τὸ γεγονὸς καὶ μόνο τῆς ὑπάρξεως πολλῶν ατόμων, αἶσθημα ἀκατανίκητης δυνάμεως, πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ παρασυνθῇ ἀπὸ ἐνστικτα, πού ἄλλοιῶς θὰ συγκρατοῦσε. Σ' αὐτὸ συντελεῖ πολὺ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πλῆθος εἶναι ἀνώνυμο καὶ συνεπῶς ἀνεύθυνο καὶ τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης, πού συγκρατεῖ τὰ άτομα, χάνεται τελείως». (*)

Ἡ ἀποψή μας μῖς ἐπιτρέπει νὰ μὴ δόσουμε μεγάλη σημασία στὴν ἐμφάνιση νέων χαρακτήρων. Ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ άτομο βρίσκεται κάτω ἀπὸ συνθήκες πού τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ χαλαρώσει τὴν ἀπόψη τῶν ὑποσυνειδήτων τάσεων του. Οἱ φαινομενικὰ καινούργιοι χαρακτήρες πού ἐκδηλώνει τότε δὲν εἶναι παρὰ ἐκδηλώσεις τοῦ ὑποσυνειδήτου αὐτοῦ, ὅπου ἀποθηκεῖνται τὰ σπέρματα ὅλων τῶν κακιῶν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς: ἡ σιωπὴ τῆς φωνῆς τῆς συνείδησης στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἢ ἡ ἐξάφνιση τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐθύνης εἶναι γεγονότα πού δὲν μᾶς εἶναι δύσκολο ν' ἀντιληφθοῦμε. Εἴπαμε καὶ ἄλλοτε ὅτι ὁ πυρήνας τῆς ἡθικῆς συνείδησης δὲν εἶναι παρὰ τὸ «κοινωνικὸ ἄγχος». (**)

(*) «Ψυχολογία τῶν ὄχλων», σελ. 17.

(**) Μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τοῦ Λεμπόν καὶ τῶν δικῶν μας ὑπάρχει κάποια διαφορὰ, πού ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὸ ὑποσυνειδήτο δὲν συμπίπτει σὲ ὅλο της τὰ σημεῖα μὲ τίς γνώμες τῆς ψυχανάλυσης. Τὸ ὑποσυνειδήτο τοῦ Λεμπόν κλείνει μέσα του τοὺς βαθύτερους χαρακτήρες τῆς ψυχῆς τῆς φυλῆς, χαρακτήρες πού δὲν παρουσιάζουν τὸ παραμικρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ψυχανάλυση. Ἀναγνωρίζουμε βέβαια ὅτι ὁ πυρήνας τοῦ ἐγώ

«Δεύτερη αἰτία, ἡ πνευματικὴ μετάδοση, ἐπαρτύνει καὶ αὐτὴ στὴν ἐμφάνιση ἰδιατέρων χαρακτήρων τῶν πλῆθους καὶ συγχρόνως στὸν προσανατολισμὸ τους. Ἡ μετάδοση μπορεῖ εὐκόλα καὶ πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὰ θανατικὰ φαινόμενα, πού θὰ μελετήσουμε σὲ λίγο. Στὰ πλῆθη, κάθε αἶσθημα, κάθε πράξη, εἶναι μεταδοτικά, σὲ τέτοιο βαθμὸ μάλιστα, ὥστε τὸ άτομο εὐκόλα θυσιάζει τὸ ἰδιαίτερό του συμφέρον στὸ ὁμαδικό. Ἡ ιδιότης αὐτὴ εἶναι ιδιότης παρὰ φύσιν καὶ παρατηρεῖται μόνο ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει σέ πλῆθος». (*)

«Τρίτη αἰτία, πολὺ σπουδαιότερη, προσδίδει στὰ άτομα πού ἀνήκουν σέ πλῆθος χαρακτήρες εἰδικούς, πολὺ συχνὰ ἀντίθετους μὲ τοὺς χαρακτήρες τοῦ μεμονωμένου ατόμου. Εἶναι ἡ ἱκανότης νὰ ὑποβάλλονται εὐκόλα. Ἀποτέλεσμα τῆς εἶναι ἡ μεταδοτικότης, πού ἀναφέραμε πάρα πάνω. Γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ κανεὶς αὐτὸ τὸ φαινόμενο, πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν του, μερικὲς πρόσφατες ἀνακαλύψεις τῆς φυσιολογίας. Ξέρουμε σήμερα πὼς ἓνα άτομο μπορεῖ νὰ βρεθεῖ σὲ κατάσταση τέτοια ὥστε νὰ χάσει τὴν ἐνσυνειδήτη προσωπικότητά του, σὲ τρόπο ὥστε νὰ ὑπακούει σὲ κάθε ὑποβολὴ ἐκείνου πού τὸ ἔκανε νὰ τὴν χάσει καὶ νὰ ἐκτελεῖ πράξεις ἀντίθετες στὸν χαρακτήρα του καὶ τίς συνήθειές του. Ἀλλά, προσεκτικὲς παρατηρήσεις ἀποδεικνύουν ὅτι άτομα πού ἀνήκουν γιὰ κάμποσον καιρὸ σὲ κάποιο πλῆθος, περιπίπτουν, ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιρροῶν πού βγαίνουν ἀπὸ τὸ πλῆθος, ἢ γιὰ ὅποιονδήποτε ἄλλον ἄγνωστο λόγῳ, σὲ ἰδιαίτερη κατάσταση, πού παρουσιάζει μεγάλες ἀναλογίες μὲ τὴν κα-

στὸν ὅποιον ἀνήκει «ἡ ἀρχαῖκὴ κληρονομία» τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, εἶναι ὑποσυνειδήτη, ἀλλὰ προσθέτουμε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη τὸ «ἀπωσθὲν ὑποσυνειδήτο», πού κατάγεται ἀπὸ μέρος τῆς κληρονομίας αὐτῆς. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τῆς ἀπόσης λείπει ἀπὸ τὸν Λεμπόν.

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 17—18. Τὴν τελευταία αὐτὴ πρόταση θὰ τὴν χρησιμοποιήσουμε ἀργότερα σὰν ἀφετηρία σημαντικῆς ὑπόθεσης.

τάσταση γοητείας τοῦ ὑπνωτισμένου στὰ χέρια τοῦ ὑπνωτιστοῦ. Ἡ ἐγκεφαλικὴ ζωὴ παραλύει στὸν ὑπνωτισμένο, κι' αὐτὸς γίνεται δούλος ὅλων τῶν ὑποσυνειδήτων τάσεων του, ποὺ κατευθύνει ὅπως θέλει ὁ ὑπνωτιστής. Ἡ ἐνσυνειδήτη προσωπικότης εἶναι ἀναίσθητη, ἡ θέληση καὶ ἡ διακριση ἔχουν καταργηθεῖ. Τὰ αἰσθήματα καὶ οἱ σκέψεις προσανατολίζονται τότε ἐκτὸς ὅπου ὁ ὑπνωτιστής τὰ κατευθύνει.

Αὕτη περίπτωσις εἶναι ἡ κατάσταση τοῦ ατόμου ποὺ ἀνήκει σὲ κάποιο πλῆθος. Δὲν ἔχει συνείδηση τῶν πράξεών του. Ὅπως καὶ στὸν ὑπνωτισμένο, τὴν ὥρα ποὺ ὠρισμένες ικανότητές του καταλύονται, ἄλλες πάλι ικανότητες μποροῦν νὰ φθάσουν σὲ ἐπ' αὐτὸ βῆμα ἑξαρχοῦ. Ἡ ἐπίδραση τῆς ὑποβολῆς θὰ τὸν σπρώξει μὲ ἀκατάσχετη ὁρμή στὴν ἐκτέλεση ὠρισμένων πράξεων. Στὰ πλήθη ἡ ὁρμὴ αὕτη εἶναι πρὸς ἀκατάσχετη ἀκόμη ἀπ' ὅ,τι στὸν ὑπνωτισμένο, γιατί ἡ ὑποβολή, ὅμοια γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα δυναμώνει μὲ τὴν ἐπανάληψή της ἀπὸ ὅλα τὰ ἄτομα τοῦ πλῆθους». (*)

«...Κατάλυσις λοιπὸν τῆς ἐνσυνειδήτης ἀτομικότητος, κατίσχυσις τῆς ὑποσυνειδήτης ἀτομικότητος, κοινὸς προσανατολισμὸς ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων, χάρις στὴν ὑποβολή καὶ τὴ μετάδοσι, τάσις πρὸς ἄμεση μετατροπὴ τῶν ἰδεῶν σὲ πράξεις, νὰ οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τοῦ ατόμου ποὺ ἀνήκει σὲ ἓνα πλῆθος. Ἐχάσε τὸν ἑαυτό του δὲν εἶναι παρὰ αὐτόματο, κι' ἡ θέλησή του εἶναι ἀνίσχυρη νὰ τὸ κατευθύνει». (**)

Ἀναφέραμε ὀλόκληρη αὕτην τὴν περικοπή, γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι ὁ Λεμπὸν δὲν ἀρκεῖται στὴ σύγκριση τῆς κατάστασις τοῦ μέλους ἑνὸς πλῆθους μὲ τὴν ὑπνωτικὴν κατάσταση, ἀλλὰ συνταυτίζει τὶς δύο αὐτὲς καταστάσεις. Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσουμε ἐδῶ αὕτῃ τὴ γνώμη, πρέπει ὅμως νὰ το-νίσουμε ὅτι οἱ δύο τελευταῖες αἰτίες τῆς μεταβολῆς τοῦ ατό-

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 17—19.

(**) «Psychologie des Foules». Σελ. 19.

μου ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος, ἡ μεταδοτικότης καὶ ἡ ἀβυσσικὴ ἱκανότης πρὸς ὑποβολήν δὲν ἔχουν ἴση ἀξία, γιατί ἡ μεταδοτικότης δὲν εἶναι παρὰ ἐκδήλωσις τῆς ἱκανότητος πρὸς ὑποβολήν. Νομίζουμε ὅτι ὁ Λεμπὸν δὲν ξεκαθαρίζει καθὰ τὴ διαφορὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν δύο αὐτῶν αἰτιῶν. Ἴσως ἐρημνεύουμε καλύτερα τὴ σκέψη του, λέγοντας ὅτι ἡ μεταδοτικότης εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλεπίδρασος τῶν μελῶν ἑνὸς πλῆθους, ἐνῶ τὰ φαινόμενα ὑποβολῆς, ποὺ ταυτίζονται ἀπὸ τὸν Λεμπὸν μὲ τὴν ὑπνωτικὴ ἐπίδραση, ἔχουν διαφορετικὴ προέλευση. Ποιὰ ὅμως; Παρατηροῦμε μὴ σιμαντικὴ ἔλλειψη στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λεμπὸν δὲν ἀναφέρει ποῖος ἀντιπροσωπεύει τὸν ὑπνωτιστὴ στὸ πλῆθος. Ὅπως-δήποτε ξεχωρίζει τὴν ὑπνωτικὴ αὕτῃ ἐπίδραση, ποὺ ἀφίνει ἐν τούτοις σκοτεινὴ, ἀπὸ τὴν μεταδοτικὴ ἀλληλεπίδραση τῶν μελῶν τοῦ πλῆθους, ποὺ ἐνισχύει τὴν πρώτη ὑποβολή.

Καὶ ἓνα ἄλλο ἀκόμη σημεῖο χαρακτηρίζει τὸ μέλος τοῦ πλῆθους: «Τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι ἓνας ἄνθρωπος ἀνήκει σὲ κάποιο πλῆθος, τὸν κάνει νὰ κατεβαίνει πολλὰ σκαλοπάτια χαμηλότερα στὴν κλίμακα τοῦ πολιτισμοῦ. Μόνος, εἶναι ἴσως πολιτισμένο ἄτομο· μέσα στὸ πλῆθος, ἀκολουθεῖ τὰ ἐνστικτὰ του, εἶναι κατὰ συνέπεια βάρβαρος. Ἐχει τὸν αὐθορμητισμὸ, τὴν βεβαιότητα, τὴν ἀγριότητα καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων». (*) Ὁ συγγραφεὺς ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὴν ἐλάττωσις τῆς διανοητικῆς ἱκανότητος τοῦ ατόμου ποὺ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ πλῆθος. (**)

Ἄς ἀφίσουμε ὅμως τὸ ἄτομο, καὶ ἂς ἐξετάσουμε τὴν ὁμαδικὴν ψυχὴ, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Λεμπὸν. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνα χαρακτηριστικὸ τῆς περιγραφῆς αὐτῆς, ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ ὁ ψυχχαναλὺς νὰ δικαιολογήσει καὶ νὰ κατα-

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 19.

(**) Πρβλ. τὸ δίστιχο τοῦ Σίλλερ:

Ἴσως ὁ κάθε ἄνθρωπος νῦν' ἔξυπνος καὶ λογικός.
Μὰ ὅλοι μαζί γίνονται ἓνας ἀνόητος.

τάξει. Ὁ Λεμπόν μᾶς δείχνει ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος τὸ σωστὸ δρόμο, τονίζοντας τις ἀναλογίες μεταξύ τῆς δομαδικῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν πρωτόγονων λαῶν καὶ τῶν μικρῶν παιδιῶν. (*)

Τὸ πλῆθος ἀκολουθεῖ τὰ ἐνστικτὰ του, εἶναι εὐκίνητο καὶ ἐρεθίστο. Ὑπακούει τυφλὰ σχεδὸν στὸ ὑποσυνείδητο (**). Τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών του μποροῦν, κατὰ τις περιστάσεις, νὰ εἶναι εὐγενῆ ἢ σκληρά, ἡρωικά ἢ δειλά, ἀλλὰ πάντα εἶναι τόσο δυνατά, ὥστε καὶ τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης χάνεται μπροστά τους. (***) Τίποτε δὲν συλλογίζεται τὸ πλῆθος. Ὅσο δυνατό καὶ νὰ εἶναι ἡ ἐπιθυμία του, ἡ διάφορά της εἶναι μικρή, τὸ πλῆθος εἶναι ἀνίκανο νὰ ἐπιμείνει. Δὲν δέχεται νὰ περᾷσει καιρὸς μεταξύ ἐπιθυμίας καὶ πραγματοποίησης. Ἐχει τὸ αἶσθημα τοῦ πανισχύρου. Τὸ ἄτομο ποὺ ἀνέκει σὲ πλῆθος δὲν ξαίρει τί σημαίνει ἀδύνατο. (****)

Τὸ πλῆθος ἐπηρεάζεται εὐκόλα καὶ πιστεῖει εὐκόλα. Στερεῖται κριτικοῦ πνεύματος, τὸ ἀπίθανο εἶναι ἀνύπαρκτο γι' αὐτό. Σκέπτεται μὲ εἰκόνες ποὺ στηρίζει ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, χάρις στὸ συσχετισμὸ τῶν ἰδεῶν, ὅπως στίς κατάστάσεις ἐκεῖνες κατὰ τις ὁποῖες τὸ ἄτομο ἀφίνει τὴ φαντασία του ἐλεύθερη, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνει τὸ λογικὸ γιὰ νὰ κρίνει κατὰ πόσο οἱ ἰδέες αὐτὲς εἶναι σύμφωνες μὲ τὴν πραγματικότητα. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πλήθους εἶναι πάντοτε ἀπλούστατα καὶ ἐξαιρετικὰ ἔντονα. Τὸ πλῆθος δὲν ξαίρει τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἀβεβαιότητα. (*****)

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 23.

(**) Πολὺ σωστὰ ὁ Λεμπόν δὲν δίνει στὴ λέξη «ὑποσυνείδητο» τὴν ἔννοια τοῦ «ἀποσθέντος» μόνο.

(***) Πρβλ. «Psychologie des Foules». Σελ. 24.

(****) Ἰδε «Τοτέμ καὶ Ταμπού», κεφ. Γ': Ψυχολατρεία, Μαγεία καὶ Παντοδυναμία τῶν σκέψεων.

(*****) Στὴν ἐρμηνεία τοῦ ὄνειρου ποὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε

«(Οἱ ὄγλοι) εἶναι πάντοτε τῶν ἄκρων. Ἡ ὑπόνοια μεταβάλλεται ἀμέσως σὲ ἀναντίρροπη βεβαιότητα. Ἡ παραμικρὴ ἀντιπάθεια... γίνεται ἀμέσως ἄγριο μῖσος». (*)

Τὸ πλῆθος, πρόθυμο νὰ τραβήξει ὡς τὰ ἄκρα, δὲν ἐπηρεάζεται παρὰ ἀπὸ ὑπερβολικὰ ἐρεθίσματα. Ὅποιος θέλει νὰ ἐπιδράσει πάνω του, δὲν χρειάζεται νὰ δώσει στὰ ἐπιχειρήματά του μορφὴ λογική: πρέπει νὰ τοῦ παρουσιάσει εἰκόνες φανταχτερές, νὰ ὑπερβάλλει, νὰ ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς τὰ ἴδια. «Μὴ ἔχοντας τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία γιὰ ὅ,τι νομίζει ἀληθινὴ ἢ ἐσφαλμένο, καὶ ἔχοντας ἐξ ἄλλου σαφὴ ἀντίληψη τῆς δυνάμεώς του, τὸ πλῆθος εἶναι βίαιο καὶ μισαλλόδοξο .. Τὰ πλήθη σέβονται τὴ δύναμη ἀλλὰ πο-

τι ἄλλο μᾶς ἐπέτρεψε νὰ γνωρίσουμε τὴν ὑποσυνείδητη ψυχικὴ ζωὴ, ἀκολουθοῦμε τὸν ἐξῆς τεχνικὸ κανόνα: ἀδιαφοροῦμε γιὰ τις ἀμφιβολίες καὶ τις ἀβεβαιότητες ποὺ ἐκδηλώνονται κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ ὄνειρου καὶ θεωροῦμε ὡς ἐξ ἴσου βέβαια ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκδήλου ὄνειρου. Τίς ἀμφιβολίες καὶ τίς ἀβεβαιότητες τίς ἀποδίδουμε στὴ λογοκρισία ποὺ ἐπιβάλλεται στὸ ὄνειρικὸ ἔργο καὶ δε' χόμαστε ὅτι ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ ἀβεβαιότης, σὰν ἔλεγχος τῆς κρίσεως, εἶναι ξένες πρὸς τίς ἀρχικὰς ἰδέες τοῦ ὄνειρου. Φυσικὰ ὅμως ὅπως καὶ κάθε ἄλλο στοιχεῖο μποροῦν νὰ ἀνήκουν στίς σκέψεις τῆς ἡμέρας, ποὺ προκαλοῦν τὸ ὄνειρο.

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 36. Ἡ ἴδια τάση πρὸς ὑπερβολή, ἡ ἴδια εὐκολία ἐξώθησε στὰ ἄκρα χαρακτηρίζουν τὴ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ ξαναβρίσκονται στὴ ζωὴ τοῦ ὄνειρου, ὅπου, χάρις στὸ διαχωρισμὸ τῶν αἰσθημάτων, ποὺ γίνεται στὸ ὄνειρο θανάσιμο μῖσος κατὰ τοῦ αἰτίου τῆς δυσἀρέσκειας αὐτῆς, ὅπως καὶ ὁ ἐλάχιστος πειρασμὸς μεταβάλλεται στὸ ὄνειρο σὲ ἀκατάσχετη τάση ἐκτελέσεως ἐγκληματικῆς πράξης. Ὁ Χάνς Ζάξ ἔκαμε σχετικῶς τὴν ἐξῆς ὥραια παρατήρηση: «Ὅ,τι μᾶς ἀπεκάλυψε τὸ ὄνειρο ὅσον ἀφορᾷ τίς σχέσεις μας μὲ τὸ παρὸν (τὴν πραγματικότητα), τὸ ἀναζητοῦμε ὕστερα στὴ συνείδηση καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγοῦμε ἂν τὰ τέρατα ποὺ εἶδαμε μὲ τὸ φακὸ τῆς ἀνάλυσης μᾶς φανοῦν σὰν ἀπλὰ ἐγχυματικὰ ζῶα».

λὸν λίγο τὰ ἐπηγεῖται ἢ καὶ αὐτοὶ, ποὺ εὐκόλως ἐκλαμβάνεται ἀπὸ αὐτὰ σὰν μορφή ἀδυναμίας. Ἀπὸ τοὺς ἡρώες του τὸ πλήθος ἀπαιτεῖ δύναμη, ἢ μᾶλλον βεβαιότητα. Θέλει νὰ εἶναι ἐπὶ δόλου, ὑποταγμένο καὶ νὰ φοβάται τὸν ἀφέντη του... Τὰ πλήθη ἔχουν, ἀλήθεια, ἀκαταμάχητα συντηρητικὰ ἐνστικτα καὶ ὅπως ὅλοι οἱ πρωτόγονοι ἔχουν φετιχιστικὸ σεβασμὸ στὶς παραδόσεις, ὑποσυνείδητη ἀντιπάθεια στοὺς νεωτερισμοὺς καὶ θὰ μπορούσαν ν' ἀλλάζουν τὸν τρόπο τῆς ζωῆς των».

Ἄν θέλει κανεὶς νὰ ἀποκτήσει σαφεῖς ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς τῶν ὄχλων, θὰ πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψιν του τὸ γεγονός ὅτι στὰ ἄτομα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἓναν ὄχλο, ὅλες οἱ ἀτομικὲς ἀπόψεις ἐξαφανίζονται, ἐνῶ ἀντιθέτως ξυπνοῦν καὶ ζητᾶνε ἱκανοποίηση τὰ σκληρά, κτηνώδη, καταστρεπτικὰ ἐνστικτα, τὰ νερκωμένα στὰ βάθη τῆς ψυχῆς κάθε ἀνθρώπου ὑπολείμματα τῶν πρωτόγονων ἐποχῶν. Ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ὑποβολῆς τὰ πλήθη εἶναι ἱκανὰ νὰ δεῖξουν ἐγκαρτέρηση, ἀνιδιοτέλεια, ἀφοσίωση σὲ κάποιο ἰδεώδες. Ἐνῶ στὸ μεμονωμένο ἄτομο τὸ μόνο σχεδὸν ἐλατήριο τῶν πράξεων του εἶναι τὸ ἰδιαίτερο συμφέρον του, τὸ ἐλατήριο αὐτὸ σπάνια μόνο καθορίζει τὶς πράξεις τοῦ πλήθους. Μποροῦμε μάλιστα νὰ μιλήσουμε γιὰ ἠθικοποίηση τοῦ ἀτόμου μὲς στὸ πλήθος. (*) Ἐνῶ τὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο τοῦ πλήθους εἶναι πάντοτε κατώτερο τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀτόμου, ἡ ἠθικὴ του διαγωγή μπορεῖ εὐκολώτερα νὰ ξεπεράσει τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου, καὶ μὲ τὴν ἴδια εὐκολία νὰ κατεβεῖ πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο αὐτό.

Μερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πλήθους, ὅπως τὰ ζωγραφίζει ὁ Λεμπόν, δείχνουν ὡς ποῖο βαθμὸ εἶναι δικαιολογημένη ἡ συνταύτιση τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς μὲ τὴν ψυχὴ τῶν πρωτόγονων λαῶν. Στὰ πλήθη μποροῦν νὰ συνυπάρχουν οἱ πῖο ἀντίθετες ἰδέες, χωρὶς ἢ μία νὰ ἐμποδίζει τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἄλλης, χωρὶς ἡ λογικὴ του αὐτίθεση νὰ ὀδηγεῖ σὲ πᾶν ἀναιμιαν.

(*) «Psychologie des Foules». Σελ. 43.

κρίβως συμβαίνουν στὸ ἄτομο, ὅταν αὐτὸ βρῆται σὲ μικρὴ ἡλικία ἢ πάσχει ἀπὸ νευρώση. (*)

Ἐξ ἄλλου τὸ πλήθος ἐφίσταται σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν προσωπικὰ μαγικὴ δύναμη τῶν λέξεων, ποὺ μποροῦν τὴν μιὰ φορὰ νὰ φέρουν τὴ δυνατότερη θέλησα στὴν ὁμαδικὴ ψυχὴ καὶ τὴν ἄλλη φορὰ νὰ τὴν καθιερῶσιν καὶ νὰ τὴν καταπραΰνουν. «Ἡ λογικὴ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα δὲν θὰ μπο-

(*) Στὸ παιδί, παραδείγματός χάριν, μποροῦν νὰ ὑπάρχουν γιὰ πολὺ καιρὸ διττὲς συναισθηματικὲς τάσεις πρὸς τὰ πλησιέστερά του πρόσωπα, χωρὶς ἡ κατάσταση αὐτὴ νὰ ὀδηγήσει σὲ πᾶν. Καὶ ὅταν τέλος ἡ πάλι ξεσπάσει, λύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ παιδί ἀλλάζει ἀντικείμενα, ὅτι μεταφέρει ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς διττότητας σὲ κάποιον ἀντικαταστάτη. Καὶ ὅταν ἀκόμη μελετᾷ κανεὶς τὴν ἐξέλιξη μιᾶς νευρώσεως στὸν ἐνήλικο, διαπιστώνει ὅτι αἰσθηματὸν ποὺ ἔχει ὑποστεί ἄπωση ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖται γιὰ πολὺ καιρὸ στὰ ὑποσυνείδητα ἀκόμη ὄνεια (ποὺ τὸ περιεχόμενό τους βρῆται, φυσικὰ, ἔτσι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα τάση), χωρὶς ἡ ἀντίθεση αὐτὴ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐξέγερση τοῦ ἐγὼ κατὰ τῆς ἐπιθυμίας ποὺ ἔχει ἀπωσθεῖ. Ὁ νευροπαθὴς ἀνέχεται γιὰ πολὺ καιρὸ τὸ ὄνειρο, ὡς τὴ στιγμὴ ὅπου, συνήθως ἔπειτα ἀπὸ ὑπερβολικὴ αὔξηση τῆς συναισθηματικῆς του δυνάμεως, ἀρχίζει ἀπὸτομα πάλι μετὰ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐγὼ, μὲ ὅλες τὶς συνέπειες ποὺ ἐπιφέρει ἡ πάλι αὐτή.

Ὅσο τὸ παιδί ἀναπτύσσεται καὶ πλησιάζει σὲ ὥριμη ἡλικία, ἡ προσωπικότης του γίνεται ὁλοένα καὶ πῖο ἐνιαία, οἱ διαφορὲς δηλαδὴ τάσεις καὶ ἐπιθυμίες, ποὺ ὡς τότε ἀναπτύσσονται ἀνεξάρτητα ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνώνονται καὶ συγχέονται. Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρήσαμε καὶ στὴ γενετήσια ζωὴ, ὅπου ὅλες οἱ γενετήσιες τάσεις, συμπίπτουν στὸ τέλος, ἀποτελώντας ἓνα. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνοποίηση τοῦ ἐγὼ ὑπόκειται στὶς ἴδιες διαταραχὲς μὲ τὴν ἐνοποίηση τῆς γενετήσιου ὁρμῆς, ἀποδεικνύεται ἀπὸ πολλὰ ἀρκετὰ γνωστὰ παραδείγματα, ὅπως τὸ παράδειγμα τῶν ἐπιστημόνων ἐκείνων ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν πιστοὶ κτλ.

ροῦν ν' ἀντιταχθῶν σ' ὁρισμένες λέξεις καὶ σ' ὁρισμένους τύπους. Τὶς λέξεις καὶ τοὺς τύπους αὐτοὺς τὰ προφέρει κανεὶς σοβαρὰ μπροστὰ στὰ πλήθη καὶ ἀμέσως ὅλα τὰ πρόσωπα δείχνουν τὸν σεβασμὸ καὶ τὰ μέτωπα σκύβουν. Πολλοὶ θεωροῦν τὶς λέξεις καὶ τοὺς τύπους αὐτοὺς σὰν φυσικὰ ἢ ὑπερβολικὰ δυνάμεις». (*) Φτάνει νὰ θυμηθεῖ κανεὶς τὸ Ταμποῦ τῶν ὀνομάτων τῶν πρωτόγονων λαῶν, τὶς μαγικὰς δυνάμεις ποὺ συνδέονται κατὰ τὴν ἀντίληψή τους στὰ ὀνόματα καὶ τὶς λέξεις. (**)

Καὶ τέλος: τὰ πλήθη ποτὲ δὲ δέψασαν γι' ἀλήθεια. Ζητοῦν αὐταπαῖες καὶ δὲν μποροῦν νὰ τὶς στερηθοῦν. Προτιμοῦν τὸ ψεύτικο ἀπὸ τὸ ἀκηθινὸ· τὸ ψεύτικο τὰ ἐπιρροαίνει μὲ τὴν ἴδια δύναμη μὲ τὴν ὁποία τὰ ἐπιρροαίνει καὶ τὸ ἀληθινόν. Ἔχουν ἐκδηλῇ τὴν τάση νὰ μὴ κάνουν διάκριση ἀνάμεσά τους.

Εἶδαμε τὸν ρόλο ποὺ παίζει στὸν καθορισμὸν τῶν νευρώσεων ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς τῆς φαντασίας καὶ τῶν αὐταπατιῶν ποὺ τρέφονται μὲ ἀνικανοποίητα συναισθήματα. Εἶδαμε πὼς γιὰ τὸν νευροπαθεῖ, ἡ μόνη ἄξια λόγου πραγματικότης εἶναι ἡ ψυχικὴ καὶ ὅχι ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης, ἡ πραγματικότης ὅλου τοῦ ἄλλου κόσμου. Τὰ ὑστερικά συμπτώματα στηρίζονται σὲ φανταστικὰ γεγονότα πραγματικά. Ἐνα καταθλιπτικὸ αἰσθημα εὐθύνῃς στηρίζεται στὴν ὑπαρξὴ κακῶν διαθέσεων, ποὺ ποτὲ ἐν τούτοις ἀρχισαν νὰ ἐκτελοῦνται. Ὅπως στὸ ὄνειρο καὶ τὴν ὑπνωσὴ, ἔτσι καὶ στὴ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ πλήθους ὁ ἔλεγχος τῆς πραγματικότητος δὲν μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στὴ δύναμη τῶν ἐπιθυμιῶν, ποὺ συνοδεύονται ἀπὸ ἔντονα συναισθήματα.

Ἐκεῖνο ποὺ λέει ὁ Λεμπὸν γιὰ τοὺς δημεγέρτες δὲν εἶναι τόσο ἱκανοποιητικόν, καὶ δὲν μᾶς ἀφίνει νὰ διακρίνουμε τόσο καλὰ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸ φαινόμενο αὐτό. Κάθε φορὰ, λέει, ποὺ συγκεντρώνονται λίγα ἢ πολλὰ ζων-

(*) «Psychologie des Foules».

(**) Τοτέμ καὶ Ταμπού.

τανὰ ὄντα, ἀδιάφορο ἂν εἶναι κοπάδι ζώων ἢ πλῆθος ἀνθρώπων, ὑποτάσσονται ἐξ ἐνστίκτου σ' ἓνα ἀρχηγόν. Τὸ πλῆθος εἶναι ὑπάκουο κοπάδι, ἀνίκανο νὰ ζήσει χωρὶς ἀρχηγόν. Διψᾷ νὰ ὑπακούει κι' αὐθόρμητα ὑποτάσσεται σ' ὅποιον ἀνηκερῶσεται ἀρχηγός του.

Ἄν ὅμως τὸ πλῆθος ἔχει ἀνάγκη ἀρχηγοῦ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχει ὁρισμένα ἀτομικὰ χαρακτηριστά. Πρέπει νὰ κατέχεται καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ βαθειὰ πίστη (σὲ μιὰ ἰδέα) γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει πίστη στὸ πλῆθος· πρέπει νὰ ἔχει θέληση γενῇ, ὁρμητικῇ, ἱκανῇ νὰ ἐμπνεύσει τὸ πλῆθος ποὺ δὲν ἔχει θέληση. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὁ Λεμπὸν βλέπει τὴν αἰτία τῆς ἐπιρροῆς τῶν δημεγεργῶν στὶς ἰδέες ποὺ τοὺς κατέχουν.

Στὶς ἰδέες αὐτές, καθὼς καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς δημεγέρτες, ἀποδίδει κάποια μυστηριώδη δύναμη, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τῆς ἀντισταθεῖ καὶ ποὺ τὴν ὀνομάζει «γόητρο». «Τὸ γόητρο εἶναι εἶδος γοητείας ποὺ ἀσκεῖ πάνω στὸ πνεῦμα μας ἓνα ἄτομο, ἓνα ἔργο ἢ μιὰ ἰδέα. Ἡ γοητεία αὐτὴ παραλβεῖ ὅλες τὶς κοιτικὰς μας ἱκανότητες καὶ γεμίζει τὴν ψυχὴ μας δέος. Τὰ αἰσθήματα, ποὺ δημιουργοῦνται τότε, εἶναι ἀνεξήγητα, ὅπως εἶναι πάντοτε τὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι παρόμοια μὲ τὴν ὑποβολὴ ποὺ δέχεται ὁ ὑπνωτισμένος». (*)

Ὁ Λεμπὸν διακρίνει τὸ ἐπικτήτο ἢ τεχνητὸ γόητρο καὶ τὸ προσωπικόν. Τὸ πρῶτο δίνεται στὰ ἄτομα ἀπὸ τὸ ὄνομά τους, τὰ πλούτη τους, τὴν ἐντιμότητά τους, καὶ στὶς ἰδέες καὶ τὰ καλλιτεχνήματα ἀπὸ τὴν παράδοση. Καθὼς ἡ πηγὴ τοῦ βροίσκεται σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις στὰ περασμένα, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει ν' ἀντιληφθοῦμε τὴ φύση τῆς μυστηριώδους αὐτῆς ἐπιδράσεως. Τὸ προσωπικὸ γόητρο εἶναι ἀντίθετα προνόμιο λίγων μόνο ἀνθρώπων, ποὺ χάρις σ' αὐτὸ ἐπιβάλλονται σὰν ἀρχηγοὶ καὶ ποὺ αὐθόρμητα οἱ ἄλλοι τοὺς ὑπακούουν. Ὅποιοιδήποτε ὅμως εἶδους κι' ἂν εἶναι

(*) Αὐτόφι σελ. 109.

«Ομαδικὴ καὶ ἀτομικὴ ψυχολογία».

τὸ γόητρο εξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία καὶ χάνεται ἔπειτα ἀπὸ ἐπανειλημμένες ἀποτυχίες.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν παρατηρήσει πὺς αὐτὰ ποὺ λέει ὁ Λεμπὸν γιὰ τὸ ρόλο τῶν δημεγεροτῶν καὶ τὴ φύση τοῦ γοήτρου, δὲν συμβιβάζονται τελείως μὲ τὴ θαυμασία εἰκόνα τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς ποὺ μᾶς ἔδωσε.

Γ'.

ΑΛΛΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Χρησιμοποίησαμε ἀντὶ γιὰ ἄλλη εἰσαγωγή τὴν ἐκθεση τοῦ Λεμπὸν, γιατί ἡ ψυχολογία τοῦ συγγραφέα αὐτοῦ, μὲ τὴ σημασία ποὺ δίνει στὸν ὑποσυνείδητο ρόλο τῆς ψυχικῆς ζωῆς, πλησιάζει σημαντικὰ τὴ δική μας. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι οἱ διαπιστώσεις του δὲν μᾶς φέρνουν τίποτα καινούργιο. Τὴν περιφρόνηση ποὺ δείχνει γιὰ τὶς ψυχικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πλήθους, τὴν ἔδειξαν κι' ἄλλοι, πρὶν ἀπ' αὐτόν, μὲ τὴν ἴδια δύναμη κι' ἐχθρότητα, καὶ μὲ τὰ ἴδια σχεδὸν λόγια· τὴν ἔδειξαν διανοούμενοι, πολιτικοὶ καὶ ποιητὲς ὅλων τῶν ἐπογῶν καὶ τῶν χωρῶν. (*) Οἱ δύο περιοχὲς ποὺ περιέχουν τὶς κυριώτερες ἀντιλήψεις τοῦ Λεμπὸν, ὁ ὁμαδικὸς δηλαδὴ ἐμποτισμὸς τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν καὶ ἡ ἔνταση τῶν συναισθημάτων τοῦ πλήθους, διατυπώθηκαν λίγο πρὶν ἀπ' αὐτόν ἀπὸ τὸ Ζίγκελε. (**) Τὸ χαρακτηριστικὸ σημεῖο, ὅπου προσέθεσε κατὰ τὸν Λεμπὸν εἶναι ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὸ ὑποσυνείδητο κι' ὁ παραλληλι-

(*) Πρβλ. τὰ κείμενα καὶ τὴ σχετικὴ βιογραφία στοῖς: *Psychologie der Kollektivitäten* ὑπὸ B. Kraskovic jun' γερμ. μετάφρ. ὑπὸ Siegmund von Posavec, Βουκάρεσ, 1915.

(**) *Ide* Walter Moede, *Die Massen-und Sozial-Psychologie im Kritischen Ueberblick*. «Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik», ἐκδιδόμενον ὑπὸ Neumann καὶ Scheibner 15' 1915.

σμὸς του μὲ τὴν ψυχικὴ ζωὴ τῶν πρωτόγονων λαῶν, ἂν καὶ στὰ σημεία ἀκόμα αὐτὰ εἶχε προδρομοὺς.

Καὶ κατὰ περισσότερο ἀκόμη: ἡ περιγραφή κι' ἡ ἐκτίμηση τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς, ὅπως τὶς βοίσκουσε στὸν Λεμπὸν καὶ σ' ἄλλους δὲν ἔμειναν χωρὶς ἀντίρρηση. Βέβαια, ἔχει παρατηρήσει σωστὰ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς ποὺ περιέγραψε, ἀλλὰ σ' αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς ν' ἀντιτάξει ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ πλήθους, ἱκανὲς νὰ δημιουργήσουν εὐνοϊκώτερη ἀντίληψη γιὰ τὴν ὁμαδικὴ ψυχὴ.

Ὁ ἴδιος ὁ Λεμπὸν ἦταν διατεθειμένος νὰ συμφωνήσει ὅτι σ' ὠρισμένες περιπτώσεις, τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ πλήθους μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνώτερο τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀτόμων ποὺ τὸ ἀποτελοῦν καὶ πὺς μόνο οἱ ὁμάδες εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιδείξουν μεγάλη ἀνιδιοτέλεια καὶ μεγάλο αἶσθημα θυσίας.

«Ἐνῶ στὸ μεμονωμένο ἄτομο τὸ μόνο σχεδὸν ἐλατήριο τῶν πράξεών του εἶναι τὸ ἰδιαιτέρο συμφέρον του, τὸ ἐλατήριο αὐτὸ σπάνια μόνο καθορίζει τὶς πράξεις τοῦ πλήθους».

Ἄλλοι πάλι παρατηροῦν ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐπιβάλλει τοὺς ἠθικοὺς κανόνες στὸ ἄτομο, ποῦ, ἀφημένο στὸν ἑαυτό του, θὰ ἦταν ἀνίκανο νὰ ὑψωθεῖ ὡς αὐτοὺς· βεβαιώνουν ὅτι σ' ὠρισμένες ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, βλέπει κανεὶς στὰ σύνολα ἓνα τέτοιο ἐξέσπασμα ἐνθουσιασμοῦ, ποὺ κάνει τὶς μᾶζες ἱκανὲς νὰ ἐκτελέσουν τὶς εὐγενέστερες καὶ πιὸ ὑπέροχες πράξεις.

Ὅσο ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴ παραγωγή, εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ μεγάλα δημιουργήματα τῆς σκέψης, οἱ βασικὲς ἀνακαλύψεις κι' οἱ ὀριστικὲς λύσεις σοβαρῶν προβλημάτων μόνο ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ δουλειὰ μποροῦν νὰ βγοῦν, δουλειὰ ποὺ γίνεται μὲ μόνωση καὶ συλλογὴ. «Ἀλλὰ κι' ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ εἶναι κι' αὕτη ἱκανὴ γιὰ πνευματικὴ δημιουργία, ὅπως μᾶς τὸ ἀποδεικνύει ἡ γλώσσα, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὸ φολκλόρ, κτλ. Ἀκόμα μένει νὰ ἐξακριβωθεῖ ἂν καὶ κατὰ πόσο ὁ διανοούμενος ἢ ὁ ποιητὴς ἐργάζονται μεμονωμένα ἢ μήπως χρωστοῦν κατὰ τὴν μᾶζα, μήπως δανείζονται ἀπ'

αὐτὴν τὰ ὕλικά τῶν δημιουργημάτων τους, γιὰ νὰ τοὺς δώσουν ὑπερτα ἐνσυνειδήτη ὄψη καὶ πλήρη μορφή.

Μπροστὰ στὶς ἀντιφάσεις αὐτές, ποὺ φαίνονται ἀσυμβίβαστες στὴν πρώτη ματιά, σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ ἔργο τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας θὰ μείνει ἄγονο. Κι' ὅμως εἶναι εὐκόλο νὰ βρεθεῖ κάποια ἔξοδος πρὸς μιὰ ικανοποιητικὴ λύση. Ἀσφαλῶς μὲ τὴ λέξη «πλήθην» ἐξαορακτῆρισαν σχηματισμοὺς διαφορετικούς, ποὺ πρέπει νὰ τοὺς ξεχωρίσουμε. Τὰ δεδομένα τοῦ Ζίγκελς καὶ τοῦ Λεμπὸν ἐφαρμόζονται σὲ πλήθην προσωρινά, ποὺ σχηματίζονται γρήγορα, χάρις στὴ συνένωση μερικῶν ἀνθρώπων, ποὺ κινήθηκαν ἀπὸ κοινὰ ἐλατήρια, ἀλλὰ ποὺ διαφέρουν μετὰ τὸν χρόνον σ' ὅλα τὰ σημαντικὰ σημεῖα. Εἶναι βέβαιο πὼς οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἐπηρεάσθησαν στὶς περιγραφές τους ἀπὸ τοὺς χαρακτήρες τῶν ἐπαναστατικῶν πληθῶν, κι' ἰδίως τῶν πληθῶν τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπανάστασης. Ὅσο γιὰ τὶς ἀντίθετες διαπιστώσεις, αὐτὲς εἶναι ἀποτελέσματα παρατηρήσεων πάνω σὲ πλήθην μόνιμα ἢ μόνιμες ὁργανώσεις, ὅπου τὰ ἄτομα μένουν γιὰ ὅλη τους τὴ ζωὴ, ὁργανώσεις ποὺ ἐνσαρκώνονται σὲ κοινωνικοὺς θεσμούς. Τὰ πλήθη τῆς πρώτης κατηγορίας ἔχουν μὲ τὰ δεύτερα ὅ,τι σχέση ἔχουν τὰ γρήγορα μεγάλα κύματα μὲ τὴν πλατεῖα ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας.

Ὁ Μὰκ Ντούγκαλ, ποὺ στὸ ἔργο του «Τὸ ὁμαδικὸ πνεῦμα» διαπιστώνει τὴν ἴδια ἀντίφαση, νομίζει ὅτι βρίσκει τὴ λύση της, εἰσάγοντας τὸν παράγοντα «ὁργάνωση». Στὴν ἀπλούστερη περίπτωσιν, λέει, ἡ μᾶζα (group) δὲν ἔχει ὁργάνωση ἢ ἔχει ὑποτυπώδη μόλις ὁργάνωση. Τὴν ἀνοργάνωτη ἢ μόλις ὁργανωμένη αὐτὴ μᾶζα, τὴν λέει ὄχλος (crowd). Βέβαια ὁ ὄχλος δὲν μπορεῖ νὰ σχηματισθεῖ καὶ νὰ ὑπάρξει χωρὶς κάποια ἄρχὴ ὁργάνωσης καὶ σ' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς ἀπλές, τὶς ὑποτυπώδεις μᾶζες φαίνονται μὲ τὴ μεγαλύτερη διαύγεια μερικὰ ἀπὸ τὰ βασικώτερα φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας. (*) Γιὰ νὰ ἀποτελεσθεῖ μᾶζα, μὲ τὴν ψυχολογικὴ ἐννοια τῆς λέξης, πρέπει τὰ ἄτομα, ποὺ τυχαῖα ἐνώ-

θησαν σὲ πλῆθος ἀνθρώπων, νὰ ἔχουν κατὰ κοινὸν μετὰ τοὺς, νὰ ἐνδιαφέρονται ὅλα γιὰ τὸ ἴδιον πρᾶγμα, νὰ νοιώθουν τὰ ἴδια αἰσθήματα. σὲ μιὰ ὁρισμένη περίστυση καὶ (θὰ προσέθετα: συνεπῶς) νὰ κατέχουν σ' ὁρισμένο βαθμὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἐπηρεάζονται μετὰ τὸν (some degree of reciprocal influence between the members of the group) (*). Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ συναισθηματικὴ αὐτὴ ὁμοιογένεια, τόσο περισσότερες πιθανότητες ὑπάρχουν νὰ σχηματίσουν τὰ ἄτομα ψυχολογικὴ μᾶζα μὲ ὁμαδικὴ ψυχὴ μὲ ἐκδηλώσεις τέτοιες ὥστε νὰ μὴ χωράει ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴ φύση τους.

Τὸ χαρακτηριστικώτερον καὶ σημαντικώτερον συγχρόνως φαινόμενο ἐνὸς συνόλου εἶναι ἡ διέγερση καὶ ἡ ἔντασις τῆς συναισθηματικότητος τῶν ἀτόμων ποὺ τὸ ἀποτελοῦν (**).

Μποροῦμε νὰ ποῦμε, προσθέτει ὁ Μὰκ Ντούγκαλ, πὼς δὲν ὑπάρχουν ἄλλες συνθήκες ἱκανὲς νὰ δώσουν στὰ αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου ἔκτασις ὅμοια μὲ αὐτὴ ποὺ παρατηρεῖται στοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἐνωμένους σὲ πλῆθος· κι' αὐτοὶ νοιώθουν ἀσφαλῶς κάποιο ἡδονικὸ αἶσθημα, ὅταν ἐγκαταλείπουν τὸν ἑαυτό τους στὸ πάθος τους, ὅταν γίνονται ἕνα μὲ τὸ πλῆθος καὶ χάνουν τὸ αἶσθημα τῆς ἀτομικότητός τους. Τὴν ἀπορόφηση αὐτὴ τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ πλῆθος τὴν ἐξηγεῖ ὁ Μὰκ Ντούγκαλ μὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ἄμεση ἐπαγωγὴ συναισθημάτων, ἀποτέλεσμα «πρωτόγονης συμπαθητικῆς ἀντίδρασης» (***), μ' ἄλλα λόγια μὲ αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς οἱ ψυχολογοὶ χαρακτηρίζουμε σὰν συναισθηματικὴ μετάδοση. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἀντίληψη τῶν συμπτωμάτων μιᾶς συναισθηματικῆς κατάστασης εἶναι ἱκανὴ νὰ προκαλέσει αὐτόματα στὸ ἄτομο τὴν πράξιν ποὺ ἐκφράζουν τὰ συμπτώματα αὐτά. Ἡ αὐτόματη αὐτὴ ἀντίδρασις εἶναι τόσο ἐντονώτερη, ὅσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, ὅπου διαπιστώνουμε τὸ ἴδιο συναισθημα. Τότε τὸ ἄτομο γίνε-

(*) Αὐτόθι σελ. 23.

(**) Αὐτόθι σελ. 24.

(***) Αὐτόθι σελ. 25.

(*) Mc Dougall, The Group Mind σελ. 22.

ται αντίκρυσσιν νὰ κρατήσῃ κριτική στάση καὶ παραδίδεται στὸ συναίσθημα αὐτό. Ὅταν ὅμως συμμερίζεται τὴ διέγερση τῶν ἄλλων, αὐξάνει τὴ δική του διέγερση, καὶ ἔτσι τὰ συναισθήματα τῶν ἀτόμων ἐντείνονται μὲ ἀλληλεπαγωγή. Κάτι σπρώχνει τὸ ἄτομο καὶ τὸ ὑποχρεώνει νὰ μιμηθεῖ τοὺς ἄλλους, νὰ ταιριάξῃ μ' αὐτούς. Ὅσο πὺλ μονοκόμματα κι' ἀπλάειναι τὰ συναισθήματα, τόσο εὐκολώτερα μποροῦν νὰ διαχυθοῦν στὴ μᾶζα. (*)

Ἡ ἐξοργασία αὐτὴ τῆς ἐπιτάσεως τῶν συναισθημάτων διενκολύνεται κι' ἀπὸ ἄλλες ἐπιρροὲς ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸ πλῆθος. Τὸ πλῆθος δίνει στὸ ἄτομο τὴν ἐντύπωση ἀπεριόριστης δυνάμεις καὶ ἀνυπερβλήτου κίνδυνου. Παίρνει πρὸς στιγμήν τὴ θέση τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τῆς ἐνσάρκωσης τῆς ἐξουσίας, τῆς ὁποίας τὴν τιμωρία φοβᾶται τὸ ἄτομο καὶ γιὰ χάσῃ τῆς ὑποβάλλεται σὲ τόσες στερεώσεις καὶ περιορισμούς. Εἶναι φανερό πὺς δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀντισταθεῖ κανεὶς ἀκίνδυνα, πὺς γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ, δὲν ἔχει παρὰ ν' ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ὄχλων, νὰ «οὐρλιάξῃ μὲ τοὺς λύκους». Ὑπακούοντας στὴν καινούργια ἐξουσία, πρέπει νὰ κάνει κανεὶς τὴ «φωνὴ τῆς συνειδήσεως» του νὰ σωπάσῃ, γιὰτὶ οἱ διακοπὲς τῆς κι' οἱ διαταγὲς τῆς θὰ ἐμπόδιζαν τὸ ἄτομο νὰ νοιώσῃ ὅλη τὴν ἡδονὴ ποὺ νοιώθει μὲς στὸ πλῆθος. Δὲν πρέπει γι' αὐτὸ νὰ μᾶς φανεῖ παρὰ ἔξω νὰ βλέπουμε τὸ ἄτομο ποὺ ἀνέκει σ' ἓνα πλῆθος νὰ ἐκτελεῖ καὶ νὰ ἐγκρίνει πράξεις ποὺ θὰ ἀπέφενε στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ, κι' ἔχουμε λόγους νὰ ἐλπίζουμε ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ ρίξουμε λίγο φῶς στὸ σκοτάδι ποὺ σκεπάζεται μὲ τὴν αἰνιγματικὴ λέξη «ὑποβολή».

Ὁ Μᾶκ Ντούγκαλ δὲν ἀρνεῖται τὴν πώση τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τῆς μᾶζας. (**) Λέει πὺς οἱ κατώτερες διάνοιες τραβοῦν στὸ ἐπίπεδό τους τὶς ἀνώτερες. Ἡ δράση τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐμποδίζεται, γιὰτὶ κατ' ἀρχὴν ἢ ὑπερέν-

(*) Αὐτόθι σελ. 39.

(**) Αὐτόθι σελ. 41.

ταση τῆς συναισθηματικότητος δημιουργεῖ συνθήκες δυσμενεῖς γιὰ τὴν πνευματικὴ δουλειά, γιὰτὶ τὰ ἄτομα ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὸ πλῆθος δὲν μποροῦν ν' ἀφοσιωθοῦν ἐλεύθερα στὴ δουλειά αὐτὴ καὶ γιὰτὶ ἢ εὐθύνη τῶν πράξεων τοῦ κάθε ἀτόμου ἐλαττώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἀπορρόφησής του ἀπὸ τὸ πλῆθος.

Ἡ γενικὴ κρίση ποὺ διατυπώνει ὁ Μᾶκ Ντούγκαλ γιὰ τὶς ψυχικὲς ἱκανότητες τῶν ἁπλῶν, ἀνοργανῶτων πλῆθῶν δὲν εἶναι σὲ τίποτα εὐνοϊκώτερη ἢ κολακευτικώτερη ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Λεμπόν. Νὰ πὺς χαρακτηρίζῃ τὰ πλῆθη αὐτά: (*) Εἶναι, κατ' ἀρχὴν, εὐερέθιστα, αὐθόρμητα, ἐμπαιθῆ, εὐμετάβλητα, ἀσυνεπῆ, ἀναποφάσιστα καὶ συγχρόνως πρόθυμα γιὰ δράση, κοινούμενα μόνο ἀπὸ τὰ κατώτερα πάθη καὶ τὰ ἀπλούστερα συναισθήματα, ἱκανὰ νὰ δέχονται εὐκόλα ὑποβολές, ἐπιτόλαια στὶς σκέψεις τους ἱκανὰ ν' ἀφομοιώσουν μόνο τὰ ἀπλούστερα καὶ ἀτελέστερα συμπεράσματα καὶ ἐπιχειρήματα, ἄγονται καὶ φέρονται καὶ συγκινοῦνται μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία, ἀσυνείδητα καὶ ἀναξιολογητῆ, χωρὶς τὸ παραιμικὸ αἶσθημα εὐθύνης, πρόθυμα νὰ παρασυρθοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς δυνάμεώς τους σ' ὅλες τὶς ἐγκληματικὲς πράξεις, ποὺ μόνο ἀπὸ ἀπόλυτη καὶ ἀνεύθυνη ἐξουσία μπορεῖ νὰ τὶς περιορίσει κανεὶς. Φέρονται ἔτσι σὰν κακομαθημένα παιδιὰ ἢ σὰν ἀγριάνθρωποι γεμάτοι πάθη, ποὺ βρίσκονται χωρὶς ἐπίβλεψη σὲ περίσταση ποὺ δὲν τὴν ξαναέχουν συναντήσει. Στὶς χειρότερες περιπτώσεις φαίρονται μᾶλλον σὰν ἀγέλες θηρίων, παρὰ σὰν σύνολα ἀνθρώπων.

Καθὼς ὁ Μᾶκ Ντούγκαλ ἀντιτάσσει στὴ στάση αὐτὴ τὴν στάση τῶν πλῆθῶν ποὺ ἔχουν ἀνώτερη ὁργάνωση, ἀνυπομονοῦμε νὰ μάθουμε σὲ τί συνίσταται αὐτὴ καὶ ποιοὶ συντελεστὲς διενκολύνουν τὴν ἐπιβολὴ τῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἀπαριθμεῖ πέντε ἀπὸ τοὺς κυριώτερους αὐτοὺς συντελεστὲς, πέντε «κύριες περιπτώσεις» ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ψυχικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πλῆθους.

Ὁ πρῶτος ὅρος, ὁ βασικός εἶναι ἡ ὑπαρξὴ, κάποιος συ-

(*) Αὐτόθι σελ. 45.

νοχήs μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ πλήθους. Ἡ συνοχή αὐτὴ πο-
ρεῖ νὰ εἶναι φυσικὴ ἢ τυπικὴ: στὴν πρώτη περίπτωση τὰ ἴ-
δια ἄτομα ἀνήκουν στὸ πλῆθος γιὰ λιγώτερο ἢ περισσότε-
ρο καιρὸ· στὴ δεύτερη δημιουργοῦνται, μὲς στὸ πλῆθος, ὁ-
ρισμένες καταστάσεις, ἀπ' τὶς ὁποῖες περνοῦν διαδοχικὰ τὰ
μέλη του.

Κατὰ δεύτερο λόγο πρέπει κάθε ἄτομο τοῦ πλῆθους νὰ
ἔχει δημιουργήσει γιὰ τὴ φύση, τὸ σκοπὸ, τὴ δράση καὶ τὶς
ἀπαιτήσεις τοῦ πλῆθους μιὰ ἰδέα πού καθορίζει τὴ στάση
τοῦ ἔναντι τοῦ πλῆθους.

Κατὰ τρίτο λόγο πρέπει νὰ βραβεύεται κάθε πλῆθος σὲ
σχέσεις μὲ ἄλλους ἀνάλογους σχηματισμούς, πού νὰ διαφέ-
ρουν ὅμως μεταξύ τους σὲ πολλὰ σημεῖα· νὰ ὑπάρχει κά-
ποια ἀντίθεση μεταξύ τοῦ ἐνὸς δεδομένου πλῆθους καὶ τῶν
ἄλλων.

Ἐπειτα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχει τὸ πλῆθος παραδόσεις, ἔ-
θιμα, θεσμούς, καὶ οἱ κυριώτεροί τους νὰ ἀνάγονται στὶς
σχέσεις μεταξύ τῶν μελῶν του.

Τέλος τὸ πλῆθος πρέπει νὰ ἔχει ὁργάνωση καὶ νὰ ἐκδη-
λώνεται αὐτὴ ἐξειδίκευση καὶ τὴ διαφοροποίηση τοῦ
κύκλου δράσεως τοῦ κάθε ἀτόμου.

Ὅταν οἱ ὄροι αὐτοὶ ὑπάρχουν, τὰ ψυχικὰ μειονεκτήμα-
τα τοῦ πλῆθους καταργοῦνται, κατὰ τὸν Μὰκ Ντούγκαλ. Ἀ-
πὸ τὴν ὁμαδικὴν κατάρπωση τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου προ-
σπίζεται κανεὶς, ἀφαιρῶντας τὰ διανοητικὰ προβλήματα
ἀπὸ τὸ πλῆθος κι' ἀναθέτοντας τὴ λύση τους σὲ ἄτομα.

Ἔχουμε τὴ γνώμη ὅτι ἡ συνθήκη πού ὁ Μὰκ Ντούγκαλ
ὀνομάζει «ὁργάνωση», θὰ μπορούσε νὰ περιγραφεῖ ἄλλοι-
ως. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ δημιουργηθοῦν στὰ πλῆθη οἱ ἱκα-
νότητες πού ἐξαγορεύουν τὸ ἄτομο καὶ πού αὐτὸ τις ἔχα-
σε μετὰ τὴν ἀπορρόφησή του ἀπὸ τὸ πλῆθος. Γιατὶ τὸ ἄτο-
μο, πρὶν συγχωνευθεῖ μὲ τὸ πρωτόγονο πλῆθος, εἶχε τὴ λο-
γικὴ του, τὴ συνείδησή του, τὶς παραδόσεις καὶ τὶς συνήθει-
ές του, εἶχε δικό του πεδίο δράσεως, δικό του τρόπο προ-
σαρμογῆς, καὶ ἐξώριζε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἄτομα, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ
χώριζαν ἀννιώσεις. Ὅλες τὶς ιδιότητες αὐτὲς τὸ ἄτομο τις

ἔχασε προσωρινά, μὲ τὴν εἰσόδὸν τοῦ ἐνὸς ἀτόμου στὸ πλῆ-
θος. Ἡ τάση αὐτὴ τῆς ἀνάθεσης στὸ πλῆθος τῶν ἰδιαι-
τερῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀτόμου φέρει στὸ νὰ τὴν πα-
ραίτηση τοῦ Τρόττερ, πού θεωρεῖ τὴν τάση πρὸς
σχηματισμὸ μεγάλων ὁμιλῶν, ὡς κοινωνικὴ ἐκδήλωση τοῦ
βιολογικοῦ φαινομένου, τῆς πολυκύτταρης ζωῆς τῶν ἀνώτε-
ρων ὁργανισμῶν. (*)

Δ'.

ΥΠΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΓΕΝΕΤΗΣΙΟΣΤΡΟΜΗ

Στὰ προηγούμενα ξεκινήσαμε ἀπὸ τὸ βασικὸ γεγονός
ὅτι τὸ ἄτομο πού ἀνήκει σὲ πλῆθος ὑφίσταται, κάτω ἀπ'
τὴν ἐπίδρασίν του, βαθεῖες μεταβολές τῆς ψυχικῆς του ζωῆς.
Τὰ συναισθήματά του ἐντείνονται σὲ καταπληκτικὸ βαθμὸ,
ἐνῶ ἡ διανοητικὴ του ἱκανότητα περιορίζεται, καὶ τόσο ἡ
ἐνταση τῶν μὲν ὅσο κι' ὁ περιορισμὸς τῆς δὲ γίνονται μὲ
τὴν ἐξομοίωση κάθε ἀτόμου τοῦ πλῆθους πρὸς ὅλα τὰ ἄλ-
λα ἄτομα. Καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀποτέλεσμα δὲν πορεῖ νὰ
συμβεῖ παρὰ μὲ τὴν κατάργηση κάθε ἀτομικοῦ χαλινοῦ καὶ
τὴν παραίτηση τῶν ἀτόμων ἀπὸ κάθε ἰδιαιτέρο καὶ ἀτομι-
κὸ στοιχεῖο τῶν τάσεών τους. Ἐξέουμε ὅτι τὰ ἀποτελέσματα
αὐτά, ἀνεπιθύμητα πολλὰς φορὲς, ποροῦν νὰ ἐξουδετερω-
θοῦν, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, μὲ τὴν ὁργάνωση τοῦ πλῆθους,
ἀλλὰ παρ' ὅλο αὐτὸ τὸ βασικὸ γεγονός, ἡ αὔξηση τῆς συ-
ναισθηματικότητος κι' ἡ πτώση τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου
τῶν ἀτόμων πού ἀνήκουν σὲ πρωτόγονη μᾶζα, μένουν ἀνέπα-
φα. Πρέπει λοιπὸν νὰ βροῦμε τὴν ψυχολογικὴ ἐξήγηση τῶν
ψυχικῶν αὐτῶν μεταβολῶν πού ἐπιβάλλει τὸ πλῆθος στὸ ἄ-
τομο.

Οἱ λόγοι πού ἀναφέραμε πάρα πάνω, ἡ ἐπιβολὴ δηλα-

(*) W. Trotter, *Instincts of the herd in peace and war*,
Λονδίνον 1916.

δὴ τοῦ πλήθους πάνω στὸ άτομο καί, κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπίδραση τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης, ἀσφαλῶς εἶναι ἀνεπαρκεῖς γιὰ τὴν ἐξηγήσιν τῶν φαινομένων πού παρατηροῦνται. Ὅλες οἱ ἐξηγήσεις πού μᾶς προτάθηκαν ἀπὸ συγγραφεῖς πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν ψυχολογία, περιορίζονται, κατὰ βάθος, ἢν καὶ μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα, σὲ μιὰ μόνη, ἐκείνη πού ἐκφράζεται μὲ τὴ μαγικὴ λέξη ὑποβολή. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Τάροντ μιλάει γιὰ μίμηση, μὰ δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ προσυπογράψουμε ὅ,τι λέει κάποιος συγγραφεὺς, πού κατακρίνοντας τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Τάροντ, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μίμηση ἀνήκει στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὴν ὑποβολή, καὶ εἶναι μάλιστα ἀποτελέσματός της. (*) Ὁ Λεμπὸν περιορίζει ὅλες τὶς ἰδιορρυθμίες τῶν φαινομένων αὐτῶν σὲ δυὸ παράγοντες: στὴν ἀλληλοὑποβολή, καὶ στὴν ὑποβολή τοῦ ἀρχηγοῦ πάνω στὰ άτομα. Ἀλλὰ τὸ γόητρο πάλι ἔχει ὡς προϋπόθεσή του τὴν ὑποβολή. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Μάκ Ντούγκαλ, θὰ μπορούσαμε νὰ πιστέψουμε γιὰ μιὰ στιγμή ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς «πρωτόγονης συναισθηματικῆς ἐπαγωγῆς» θὰ μᾶς ἀπήλλαξε τῆς ἀνάγκης νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὑποβολή. Ἐξετάζοντας ὅμως προσεχτικώτερα τὴν ἀρχὴ αὐτή, παρατηροῦμε πὼς δὲν ἐκφράζει παρὰ τὰ γνωστὰ φαινόμενα τῆς «μίμησης», τῆς «μετάδοσης», μὲ τὴ μόνη διαφορὰ ὅτι ἐπιμένει στὸ συναισθηματικὸ μέρος τῶν φαινομένων. Ἀσφαλῶς δὲν μποροῦμε νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει νὰ μιμηθεῖ τὴ συναισθηματικὴ κατάσταση τοῦ ἀτόμου μὲ τὸ ὁποῖο ἔρχεται σ' ἐπαφή. Πρέπει ὅμως νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι συχνὰ ἀντιστεκόμαστε στὴν τάση αὐτή, παλαῖνοντας κατὰ τῆς συναισθηματικῆς καταστάσεως πού θέλει νὰ μᾶς καταλάβει, ἀντιδρώντας κατὰ τρόπο, πού πολλές φορὲς εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος σ' αὐτήν. Θὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἡ ὑποβολή τοῦ πλήθους εἶναι ἐκεῖνο πού μᾶς ἀναγκάζει νὰ ὑπακούουμε στὴ μιμητικὴ τάση, καὶ χάρις σ'

(*) Bruges. L'Essence du phénomène social: la suggestion. «Revue Philosophique» KE', 1913.

αὐτὴν μᾶς καταλαμβάνει ἡ συναισθηματικὴ κατάσταση. Πάντως, ἔστι καὶ κατὰ τὸν Μάκ Ντούγκαλ, δὲν βγαίνομε ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ὑποβολῆς· δὲν μᾶς λέει παρὰ ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι, πὼς τὰ πλήθη δηλαδὴ ὑποβάλλονται μὲ ἐξαιρετικὴ εὐκολία.

Τείνει κανεὶς ἔτσι νὰ δεχθεῖ ὅτι ἡ ὑποβολή (ἢ μᾶλλον ἡ ἱκανότης πρὸς ὑποβολή) εἶναι φαινόμενο ἀρχικὸ πού δὲν ἀνάγεται σὲ ἄλλο, βασικὸ στοιχεῖο τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ γνώμη τοῦ Bernheim, καὶ μπόρεσα νὰ ἰδῶ στὰ 1889 τοὺς καταπληκτικούς του ἄθλους. Θυμᾶμε ὅμως πὼς ἀπὸ τότε αἰσθανόμουν μιὰ ἐνδόμυχη ἐξέγερση κατὰ τῆς τυραννίας αὐτῆς τῆς ὑποβολῆς.

Ὅταν ἓνας ἄρρωστος ἔφερον ἀντίσταση, τοῦ φωνάζανε: «Τί κάνεις; ὑποβάλλεις· στὸν ἐαυτό σου τὰ ἀντίθετα!» Δὲν μπορούσα νὰ μὴ συλλογισθῶ ὅτι ἀδικοῦσαν τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν καὶ βιαιοπραγοῦσαν ἐναντίον του. Ὁ ἄνθρωπος εἶχε βέβαια τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλλει στὸν ἐαυτό του τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ἠθέλαν οἱ ἄλλοι. Ἀργότερα ἡ ἀντίθεσή μου πῆρε τὴ μορφὴ ἐξέγερσης κατὰ τοῦ τρόπου τῆς σκέψης ἐκείνων πού νομίζανε πὼς ἡ ὑποβολή ἐξηγοῦσε ὅλα, χωρὶς νὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθεῖ κι' αὐτή. Καὶ συχνὰ ἀνέφερα σχετικὰ τὸ παλιὸ ἄστειο: «Ἀφοῦ ὁ Ἅγιος Χριστόφορος βαστοῦσε τὸν Χριστό, κι' ὁ Χριστὸς τὸν κόσμον, πού πατοῦσε ὁ Ἅγιος Χριστόφορος;» (*)

Τώρα πού καταπιάνομαι πάλι, μετὰ τριάντα χρόνια, μὲ τὸ ζήτημα τῆς ὑποβολῆς, βρίσκω πὼς τίποτε δὲν ἄλλαξε, ἢν ἐξαίρεσουμε ἓνα μόνο σημεῖο πού δείχνει ἀκριβῶς τὴν ἐπίδραση πού εἶχε ἡ ψυχανάλυση. Διαπιστώνω πὼς σήμερον προσπαθοῦν κυρίως νὰ διατυπώσουν ἐπακριβῶς τὴν ἔννοια τῆς ὑποβολῆς, νὰ ἐπιβάλλουν δηλαδὴ νόμους στὴ χρῆση τοῦ

(*) «Christophorus Christum, sed Christus sustulit orbem; Contstiferit pedibus dic ubi Christophorus?» Konrad Richter: Der Deutsche St. Christoph, Βερολίνον 1896, Acta Germanica. E'. 1.

όρου αὐτοῦ (*), πράγμα πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν εἶναι καθόλου περιττό, γιατί ἡ λέξη «υποβολή» βρίσκει ὁλοένα πλατιύτερη ἐφαρμογή καὶ στο τέλος θὰ χάσει τὴν ἀρχική της ἔννοια καὶ θὰ σημαίνει ὁποιαδήποτε ἐπίδραση, ὅπως οἱ ἀγγλικὲς λέξεις to suggest, suggestion ἢ ἡ γαλλικὴ λέξη suggérer καὶ τὸ παράγωγά της. (**). Ἀλλὰ ἀκόμα δὲν μᾶς δόθηκε ἐξηγήσις τῆς φύσεως τῆς υποβολῆς, δὲ μᾶς ἐξηγήθηκε δηλαδὴ κάτω ἀπὸ ποιοὺς ὅρους μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστῇ μιὰ ἐπίδραση, χωρὶς νὰ ὑπάρχει φανερός λόγος. Πρόθυμα θὰ ἀπεδείκνυα τὴν ὁρθότητα τῆς παρατήρησής μου αὐτῆς, ἂν δὲν ἤξερα πῶς ἄλλοι ἐτοιμάζουν μιὰ πολὺ σημαντικὴ ἔρευνα πάνω στο ζήτημα αὐτό.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ προσπαθῶ μόνον νὰ ἐφαρμόσω στὴν ἐξηγήσι τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας τὴν ἔννοια τῆς γενετήσιου ὁρμῆς, πού μᾶς παρέσχε τόσες ὑπηρεσίες στὴ μελέτη τῶν ψυχώσεων.

Μὲ τὴν ἔκφραση γενετήσιος ὁρμῆς (libido) ἐννοοῦμε τὴν ἐνέργεια (ποὺ τὴν παίρνουμε σὰν μέγεθος, χωρὶς ἀκόμη νὰ μποροῦμε νὰ τὴ μετρήσουμε) τῶν τάσεων ποὺ συνοδεύουν ὅ,τι καλοῦμε μὲ τὴν περιληπτικὴ λέξι ἔρως. Ὁ πυρήνας αὐτοῦ ποὺ καλοῦμε ἔρως, ἀποτελεῖται φυσικὰ ἀπὸ ὅ,τι εἶνε κοινῶς γνωστὸ ὡς ἔρως, ἀπ' ὅ,τι τραγούδησαν οἱ ποιητές, τὸν γενετήσιο ἔρως, ποὺ καταλήγει στὴ γενετήσια πράξις. Ἀλλὰ δὲν χωρίζουμε τὶς ἄλλες ποικιλίες τοῦ ἔρως, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸ μας, τὴν πατρικὴ ἢ μητρικὴ καὶ τὴν ὕκην στοργή, τὴ φιλία, τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γενικῶς, ὅπως δὲν ξεχωρίζουμε οὔτε τὴν ἀγάπην συγκεκριμένων πραγμάτων ἢ τὸν ἔρως ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Ἡ ἐπέκτασις αὐτὴ τῆς ἔννοιας τοῦ ὅρου «ἔρως» δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχχαναλυτικῆς ἐρεῦνης,

(*) Πρὸβλ. π.χ. A note on suggestion, ὑπὸ Mc Dougall, ἐν «Journal of Neurology and Psychopathology», τόμ. Α', ἀρ. 1 Μάιος 1920.

(**) Σ.τ.Μ. ὅπως καὶ οἱ ἑλληνικὲς λέξεις υποβάλλω καὶ υποβολή.

ποὺ ἔδειξε ὅτι ὅλλες αὐτὲς οἱ ποικιλίες τοῦ ἔρως ἴσως ἐκδηλώσεις ἑνὸς μόνου συνόλου τάσεων, πού, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις τραβοῦν πρὸς τὴν γενετήσια πράξι, ἐνδὲ σὲ ἄλλες ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτήν, ἢ ἐμποδίζουν τὴν πραγματοποίησίν της, διατηρῶντας ὅμως ἀρκετὰ καθαρὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φύσεως τους, σὲ τὸ ὅσο ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ διαφύγει σὲ κανένα ἢ ταυτότητάς τους μὲ τὸν ἔρως (αὐτοθυσία, ἐπιζήτηση στενῆς ἐπαφῆς).

Νομίζουμε ὅτι ἡ γλῶσσα, δίνοντας τέτοια ποικίλια ἐννοιῶν στὴ λέξι ἔρως, ἔκανε μιὰ σύνθεσις ἀπολύτως δικαιολογημένη καὶ εἶναι σωστὸ νὰ στηρίζουμε τοὺς συλλογισμοὺς μας καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς μας ἐξηγήσεις στὴ σύνθεσις αὐτή. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τῆς ψυχχανάλυσης προκάλεσε θύελλα διαμαρτυριῶν, σὰν νὰ εἶχε φέροι ἱερόσυλο νεωτερισμό. Κι' ὅμως, πλατύνοντας τὴν ἔννοια τοῦ ἔρως, ἡ ψυχχανάλυσις δὲν ἔκαμε τίποτε καινούργιο. Ὁ ἔρως τοῦ Πλάτωνα ἔχει, ὡς πρὸς τὶς ἀρχές του, τὶς ἐκδηλώσεις καὶ τὶς σχέσεις του πρὸς τὸν γενετήσιο ἔρως πλῆρη ἀναλογία μὲ τὴν γενετήσια ἐνέργεια, μὲ τὴν γενετήσια ὁρμὴ τῆς ψυχχανάλυσης (*), καὶ ὅταν στὴν περίφημη «Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν» ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὑμνεῖ τὴν ἀγάπην (**) καὶ τὴν ἐξυψώνει πάνω ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, τὴν ἀντιλαμβάνεται κι' αὐτὸς μὲ τὴ πλατεῖα ἔννοια (***), ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν παίρνουν στὰ σοβαρά τὰ μεγάλα πνεύματα, καὶ ὅταν ἀκόμα προσποιοῦνται ὅτι τὰ θανατίζουν.

(*) Nachmansohn. Freud's Libidotheorie verglichen mit Eroslehre Platos, «Internat. Zeitschr. F. Psychoanalyse», Γ', 1915. Pfister, αὐτόθι, Ζ', 1921.

(**) Σ.τ.Μ. Ὁ συγγραφεὺς μιλάει γιὰ ταυτότητα ἔκφρασις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῆς ψυχχανάλυσης ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του τὸ γερμανικὸ λεξιλόγιον, ὅπου ὁ «ἔρως» καὶ ἡ «ἀγάπη» ἀποδίδονται μὲ τὴν ἴδια λέξι: Liebe.

(***) «Ἐὰν πᾶσας τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ οὐκ ἔχω, γέγονα χαλκὸς λαλῶν καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον». (Κορινθ. Α' κεφ. ΙΓ').

Ἡ ψυχανάλυση ἀνάγει ὅλες τὶς ποικιλίες αὐτὲς τοῦ ἔρωτα στὶς ἀρχές του καὶ τὶς θεωρεῖ ὡς τάσεις γενετήσιες. Οἱ περισσότεροί «μορφωμένοι» ἀνθρώποι ἐθεώρησαν ὅτι ἡ ὁρολογία αὐτὴ εἶναι ἀπρεπὴς καὶ ἐκδικήθηκαν κατηγορούντας τὴν ψυχανάλυση ὅτι πρεσβεύει τὸν «πανσεξουαλισμό». Ὅποιος νομίζει ὅτι ἡ γενετήσια ζωὴ εἶναι αἰσχροὴ καὶ ταπεινωτικὴ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ εἰσπρέπεια τὴν ἑλληνικὴ λέξη «ἔρω» (*). Θὰ μπορούσα καὶ ἐγὼ νὰ εἶχα κάμει τὸ ἴδιο, γιὰ ν' ἀποφυγῶ τὶς ἀντιρροήσεις. Δὲν τὸ ἔκανα ὅμως, γιατί δὲν μ' ἀρέσει νὰ ὑποχωρῶ στους μικρολόγους. Κανείς δὲν ξέρει ποῦ θὰ σταματήσει ἡ ὑποχώρηση. Ὑποχωρεῖ κανεὶς στὶς λέξεις καὶ συγχρᾶ ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ στὶς ιδέες. Δὲν νομίζω ὅτι εἶναι τιμὴ μας νὰ ντροπέμαστε γιὰ τὴ γενετήσια ζωὴ. Κι' ἐπιτέλους, ὁποῖος ξέρει νὰ περιμένει δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ὑποχωρεῖ.

Θὰ ἐξελέγξουμε λοιπὸν τὴν ιδέα ὅτι καὶ ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ ἀποτελεῖται κατὰ βάθος ἀπὸ σχέσεις ἐρωτικές (ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μιὰ πιὸ οὐδέτερη ἑκφραση, ἀπὸ συναισθηματικούς δεσμούς). Ἄς ὑπενθυμίσουμε ὅτι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἀναφέραμε, δὲ λένε λέξη γι' αὐτό. Ὅ,τι θὰ μπορούσε ν' ἀντιστοιχεῖ στὶς ἐρωτικὲς αὐτὲς σχέσεις, τὸ κρύβουν πίσω ἀπὸ τὸ παραβάν τῆς ὑποβολῆς. Ἐξ ἄλλου, δυὸ ιδέες ποὺ θὰ ἀναφέρουμε παρεμπιστόν της, δικαιολογοῦν τὴν προσπάθειά μας. Πρῶτα πρῶτα, γιὰ νὰ διατηρεῖ τὸ πλῆθος τὴ συνοχή του, πρέπει κάποια δύναμη νὰ τὸ συγκρατεῖ. Καὶ ποιά δύναμη μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτή, ἀπὸ τὸν ἔρωτα ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ συνοχή τῶν πάντων. Ἐπειτα, ὅταν τὸ ἄτομο ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος, παραιτεῖται ἀπὸ κάθε προσωπικὸ καὶ ἰδιαίτερο κι' ἀφίνει τοὺς ἄλλους νὰ τὸ ὑποβάλλουν, ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὸ τὸ κάνει γιατί αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη

(*) Σ.τ.Μ. Ἡ σύσταση αὐτὴ τοῦ Φρόυντ ἀπευθύνεται στοὺς σεμνότερους ἐκείνους συμπατριῶτες του ποὺ ντρέπονται νὰ ποῦν τὴ γερμανικὴ λέξη, θεωρώντας τὴν αἰσχροή.

νὰ εἶναι σύμφωνο μὲ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ πλῆθους, καὶ νὰ μὴ βραίσκεται σ' ἀντίθεση μ' αὐτά. Τὸ κάνει δηλαδὴ γι' ἀγάπη τῶν ἄλλων.

Ε'.

ΔΥΟ ΤΕΧΝΗΤΑ ΠΛΗΘΗ : ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΟΣ

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μορφολογία τῶν πληθῶν, ἃς θυμηθῶμε ὅτι μπορούμε νὰ διακρίνουμε πολλὰ ποικιλίες πληθῶν καὶ ὅτι στὸ σχηματισμὸ καὶ τὴ διάρθρωσή τους, μποροῦν τὰ πλῆθη ν' ἀκολουθοῦν συχνὰ ἀντίθετες κατευθύνσεις. Ὑπάρχουν πλῆθη τελείως προσωρινὰ καὶ πλῆθη ἐξαιρετικὰ μόνιμα· πλῆθη ὁμογενῆ, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὅμοια ἄτομα, καὶ πλῆθη ἀνομοιογενῆ· πλῆθη φυσικὰ καὶ πλῆθη τεχνητά, ποὺ διατηροῦνται χάρις στὶς ἐξωτερικὲς ἀνάγκες· πλῆθη πρωτόγονα καὶ πλῆθη διαφοροποιημένα κι' ὁργανωμένα. Γιὰ λόγους ὅμως ποὺ θὰ τοὺς ἀντιληφθεῖ ὁ ἀναγνώστης πιὸ κάτω, θὰ ἐπιμείνουμε ἰδιαίτερος σὲ μιὰ διάκριση μεταξὺ πληθῶν χωρὶς δημεγέρτες καὶ πληθῶν ποὺ ὁδηγοῦνται ἀπὸ δημεγέρτες. Καί, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ἔγινε ἕως τώρα, δὲν θὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς καὶ στοιχειώδεις σχηματισμούς, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ μόνιμα, τεχνητά, θαυμάσια ὁργανωμένα πλῆθη. Τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα παραδείγματα τῶν σχηματισμῶν αὐτῶν μᾶς τὰ δίνει ἡ ἐκκλησία, ἡ ὁλότης δηλαδὴ τῶν πιστῶν, κι' ὁ στρατός.

Ἡ ἐκκλησία κι' ὁ στρατὸς εἶναι πλῆθη τεχνητά, πλῆθη δηλαδὴ ποὺ ἡ συνοχή τους διατηρεῖται μὲ ἐξωτερικὴ βία κι' ὅπου συγχρόνως ἡ ἴδια βία ἀντιτίθεται σὲ κάθε μεταβολὴ τῆς διάρθρωσής τους. Κατ' ἀρχὴν στὰ πλῆθη τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἀνήκει κανεὶς, χωρὶς προηγουμένως νὰ τὸν ρωτήσουν ἂν θέλει· δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ καθενὸς ἂν θὰ προσχωρήσῃ ἢ ἂν θ' ἀποχωρήσῃ, καὶ κάθε προσπάθεια ἀποχώρησης τιμωρεῖται αὐστηρότατα ἢ ἄλλοτε ἐπιτρέπεται, ἂν κρατηθοῦν ὠρισμένες διατυπώσεις. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐξετά-

ζουμε για τον λόγο οι ενώσεις αυτές έχουν ανάγκη τέτοιων ἐγ-
γυήσεων. Μιας ενδιαφέρει όμως το γεγονός ότι τα τελείως ὁ-
ργανωμένα αυτά πλήθη, προστατευμένα από κάθε κίνδυνο
διάσπασης, μὴ ἀποκαλύπτουν ὀρισμένες ιδιορρυθμίες, που
μένουν κρυφές στ' ἄλλα πλήθη.

Στὴν ἐκκλησία (κι' έχουμε κάθε λόγο νὰ πάρουμε για ὑ-
πόδειγμα τὴν καθολικὴ ἐκκλησία) καὶ στὸ στρατό, ὅσες καὶ
νὰ εἶναι οἱ διαφορές τους, επικρατεῖ ἡ ἴδια αὐταπάτη, ἡ
αὐταπάτη τῆς παρουσίας ἐνὸς ὁρατοῦ ἢ ἀόρατου ἀρχηγοῦ
(τοῦ Χριστοῦ στὴν καθολικὴ ἐκκλησία, τοῦ ἀρχιστρατήγου
στὸ στρατό), πὺ ἀγαπᾷ ὅμοια ὅλα τὰ μέλη τῆς ὁργάνω-
σης. "Ὅλα τὰ ἄλλα ξεσπῶνται ἀπὸ τὴν αὐταπάτη αὐτή· ἂν
χάνονταν, ἡ ἐκκλησία κι' ὁ στρατὸς δὲν θ' ἀρκοῦσαν νὰ δια-
λυθοῦν, γρήγορα ἢ ἀργά, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξωτερικὴ βία.
"Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, πὺ εἶναι ἴδια κι' ὁ-
μοια γιὰ ὅλους ἀνεξαιρέτα τοὺς πιστοὺς, αὐτὴ ἐκφράζεται
ρητὰ στὴ γραφή: «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσα-
τε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐ-
ποιήσατε». Μὲ τὰ μέλη τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν ἔχει
σχέση μεγάλου ἀδερφοῦ, πρὸς τὰ μικρότερα ἀδέρφια του·
ἀντικαθιστᾷ γι' αὐτὰ τὸν πατέρα. "Ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις πὺ
ἔχει ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς πιστοὺς βασίζονται στὴ χριστια-
νικὴ αὐτὴ ἀγάπη. Δημοκρατικὴ πνοὴ ἐμφυλώνει τὴν ἐκκλη-
σία, γιὰτί ὅλοι ἔχουμε τὸ ἴδιο δικαίωμα στὸν ἔρωτά του.
Κι' ἔχουν πολὺ δίκιο ὅσοι τονίζουν τὴν ἀναλογία πὺ ὑ-
πάρχει μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς οἰκογε-
νείας, καὶ ἔχουν δίκιο οἱ πιστοὶ νὰ θεωροῦνται σὰν ἀδέρ-
φια, γιὰτί ὁ Χριστὸς τοὺς ἀγαπᾷ ὅλους τὸ ἴδιο. Εἶναι φα-
νερό πὺς ὁ δεσμὸς τοῦ κάθε ἀτόμου πρὸς τὸ Χριστὸ εἶναι
ἡ αἰτία τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων. Τὸ ἴδιο
συμβαίνει καὶ στὸ στρατό· ὁ ἀρχιστρατήγος εἶναι ὁ πατέρας,
πὺ ἀγαπᾷ τὸ ἴδιο ὅλους τοὺς στρατιῶτες, γι' αὐτὸ κι' οἱ
στρατιῶτες θεωροῦνται μεταξὺ τους σὰν σύντροφοι. Ἀπὸ
ἀποψη ὁργάνωσης, ὁ στρατὸς διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐκκλη-
σία, γιὰτί χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀκλόνητὴ ἱεραρχία· κάθε λο-
χαγὸς εἶναι ἓνα εἶδος ἀρχιστρατήγου, πατέρα τοῦ λόχου

του, κάθε ὑπαξιωματικὸς εἶναι πατέρας τῆς μονάδας
του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὺς κι' ἡ ἐκκλησία ἔχει παρό-
μοια ἱεραρχία, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία δὲν παί-
ζει τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὴ στρατιωτικὴ, γιὰτί ὑποτίθεται
ὅτι ὁ Χριστὸς ἔχει καλύτερα τὶς ἀνάγκες τῶν πιστῶν
του κι' ἐνδιαφέρεται γι' αὐτοὺς περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι
θα ἔκανε κάθε θνητὸς ἀρχηγός.

Στὴν ἀντίληψη αὐτὴ τῆς ἐρωτικῆς ὕψης τοῦ στρα-
τοῦ, θ' ἀντιτάξουν πολλοὶ μὲ τὸ δίκιο τους, ὅτι δὲν
παίρνει ὑπ' ὄψη τῆς τὶς ιδέες τῆς πατρίδας, τῆς ἐθνι-
κῆς τιμῆς κ. τ. λ., πὺ τόσο συντελοῦν στὴ συγκρά-
τηση τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀπάντηση εἶναι εὐ-
κολή: τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς συνοχῆς εἶναι πολὺ διαφο-
ρετικώτερα καὶ πολυπλοκώτερα ἀπὸ ὅ,τι ὑποτίθεται συ-
νήθως· μπορούμε νὰ προσθέσουμε ὅτι τὰ παραδείγματα
τῶν μεγάλων στρατηγῶν, σὰν τὸν Καίσαρα, τὸν Βαλ-
λεστάιν, τὸν Ναπολέοντα, δείχνουν ὅτι οἱ ιδέες αὐτὲς
δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητες γιὰ τὴ συγκράτηση
τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ. "Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πιθανό-
τητα μιᾶς ἀντικατάστασης τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ μιὰ ιδέα
καὶ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν, θὰ ἐξετάσουμε
πέρα κάτω. "Ὅσοι παραμελοῦν τὸν ἐρωτικὸ αὐτὸν πα-
ράγοντα τοῦ στρατοῦ, δὲν κάνουν ἀπλῶς θεωρητικὸ λά-
θος, ἀλλὰ δημιουργοῦν καὶ πραγματικὸ κίνδυνο, παρ'
ὅλον ὅτι ὁ παράγοντας αὐτὸς δὲν εἶναι ἴσως ὁ μόνος.
"Ὁ πρωσοικὸς μιλιταρισμός, πὺ σὰν τὴ γερμανικὴ ἐπι-
στήμη, ἀγνοοῦσε τὴν ψυχολογία, εἶδε τὸν κίνδυνο αὐ-
τόν, καὶ τὶς συνέπειες τοῦ λάθους του, κατὰ τὸν Παγ-
κόσμιο Πόλεμο. Διεπιστώθη ὅτι οἱ πολεμικὲς νευρώσεις
πὺ διέλυσαν τὸ γερμανικὸ στρατό ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς
διαμαρτυρίας τοῦ ἀτόμου γιὰ τὸ ρόλο πὺ τοῦ ἐπέβαλαν,
καὶ στηριζόμενος στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ε. Ζίμμελ, (*)
μπορεῖ κανεὶς νὰ βεβαιώσει ὅτι μεταξὺ τῶν αἰτίων τῶν
νευρώσεων αὐτῶν τὸ κυριώτερο εἶναι ἡ σκληρὴ κι' ἀπάν-

(*) *Kriegsneurosen und psychisches Trauma*, Μόναχον 1918.

θεωπη συμπεριφορά των αρχηγών προς τους άνδρες τους. "Αν είχαν λάβει κάπως περισσότερο υπ' όψει τους την έρωτική αυτή ανάγκη του φαντάρου, τα 14 σημεία του προέδρου Ουίλσον δεν θα έβρισκαν τόσο εύκολη έγκριση κι' οί γερμανοί στρατηγοί δεν θα έβλεπαν να σπάει μες στα χέρια τους τό θαυμάσιο όπλο πού διέ-
 θεταν.

"Ας σημειώσουμε ότι και στα δύο αυτά τεχνητά πλήθη (στο στρατό και την εκκλησία) κάθε άτομο συνδέεται με έρωτικούς δεσμούς προς τον αρχηγό (τόν Χριστό, τόν αρχιστράτηγο) άπ' τή μιá μεριά και προς όλα τα άλλα άτομα του πλήθους άπ' τήν άλλη. "Αργότερα θα εξε-
 τάσουμε ποιά σχέση υπάρχει μεταξύ των δύο αυτών ειδών δεσμού, και θα ιδούμε αν ή φύση και ή αξία τους είναι ίδιες καθώς και με ποιους ψυχολογικούς όρους θα μπο-
 ρούσαμε να τους περιγράψουμε. "Από τώρα όμως νομί-
 ζουμε ότι μπορούμε να επικρίνουμε τους συγγραφείς γιατί δεν έλαβαν όσο θα έπρεπε υπ' όψει τή σημασία του αρχηγού στην ομαδική ψυχολογία, ενώ ή εκλογή του πρώτου αντικειμένου των έρευνών μας μάς έφερε κάτω από πολύ εύνοϊκότερες συνθήκες.

Για να βεβαιωθούμε ακόμη μιá φορά ότι τό χαρακτη-
 ριστικό του πλήθους είναι οί έρωτικοί δεσμοί, πού σαν πυκνό δίχτυ τό συνέχουν, δεν έχουμε παρά να παρα-
 τηρήσουμε τό φαινόμενο του πανικού, όπως παρατηρείται στα στρατιωτικά ιδίως πλήθη. "Ο πανικός παρουσιάζεται όταν τό πλήθος αρχίζει να αποσιντίθεται. Χαρακτηρί-
 ζεται από τό γεγονός ότι κανείς δεν υπακούει στις δια-
 ταγές των αρχηγών, όλοι φροντίζουν για τόν εαυτό τους, χωρίς να ενδιαφέρονται για τους άλλους. Οί δεσμοί κα-
 ταργούνται και τεράστιος ανεξήγητος φόβος κατέχει όλους. Φυσικά μπορεί να μάς αντικρουθούν, λέγοντας ότι αναστρέφουμε τή σειρά των φαινομένων και ότι αντίθετα ό φόβος είναι εκείνο, πού παίρνοντας τερά-
 στες διαστάσεις, έσπασε όλα τα δεσμά και έπνιξε καθί

άλλο ενδιαφέρον. "Ο Μάκ Ντούγκαλ (*) θεωρεί τόν πα-
 νικό (αν και όχι τόν στρατιωτικό πανικό) σαν τιπικό παράδειγμα τής πρωτογενούς επαγωγής (primary induct-
 tion), τής αύξήσεως τής συναισθηματικότητας χάρις στη
 μετάδοση. "Η λογική αυτή εξήγηση δεν είναι καθόλου
 ικανοποιητική, γιατί πρέπει ακριβώς να εξηγηθεί, για
 ποιό λόγο πήρε ό φόβος τέτοιες τεράστιες διαστάσεις.
 Αυτό δεν μπορεί να οφείλεται στις τεράστιες διαστάσεις
 του κινδύνου, γιατί ό ίδιος στρατός πού είναι σήμερα
 πανικόβλητος, αντιμετώπισε άλλοτε αδιάταχτα όμοια σο-
 βαρούς, και σοβαρότερους ακόμη κινδύνους, και χαρά-
 κτηριστικό γνώρισμα του πανικού είναι ακριβώς πως
 βρίσκεται σε δυσαναλογία με τόν πραγματικό κίνδυνο
 και παρουσιάζεται έπειτα από άσημαντες αιτίες. "Όταν
 τό άτομο πού έχει καταληφθεί από τόν πανικό αρχίζει
 να μη συλλογίζεται παρά τόν εαυτό του, εκδηλώνει με
 τή στάση του αυτή τό σπάσιμο των συναισθηματικών
 δεσμών πού, ως τότε, τό έκαναν να υποτιμά τόν κίνδυνο.
 Αισθάνεται τότε ότι βρίσκεται μόνο απέναντι του κιν-
 δύνου και του όνει σοβαρότητα μεγαλύτερη από ό,τι
 έχει στην πραγματικότητα. Μπορούμε λοιπόν να πούμε
 ότι ό πανικός προϋποθέτει τή χαλάρωση, τόν κλονισμό
 τής έρωτικής όρμης του πλήθους και άποτελεί ένα είδος
 εκ των υστέρων αντίδρασης στη χαλάρωση αυτή, ενώ ή
 αντίθετη γνώμη, πού θεωρεί τόν φόβο του κινδύνου σαν
 αίτια τής κατάργησης των έρωτικών δεσμών του πλή-
 θους, δεν συμφωνεί με τήν πραγματικότητα.

Οί παρατηρήσεις αυτές δεν είναι αντίθετες με τήν
 άποψη του Μάκ Ντούγκαλ, πού λέει ότι ό ομαδικός φόβος
 μπορεί κάτω άπ' τήν επίδραση τής επαγωγής (μετάδο-
 σης) να φτάσει σε εξαιρετικές διαστάσεις. "Η άποψη
 αυτή είναι κατάλληλη για τήν εξήγηση των περιπτώσεων
 εκείνων όπου ό κίνδυνος είναι πραγματικά μεγάλος και
 όπου κανείς γερός συναισθηματικός δεσμός δεν έξασφα-

(*) Αυτόθι σ. 24.

λίζει τὴ συνοχή τοῦ πλήθους. Τυπικὸ παράδειγμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι ἡ ἔκρηξη πυρκαϊᾶς σὲ αἰθουσα θεάτρου ἢ συγκέντρωσης. Ἡ παραστατικώτερη ὁμῶς καὶ ἀποδεικτικώτερη περίπτωσις εἶναι ἡ περίπτωσις σώματος στρατοῦ πανικόβλητου μπροστὰ σὲ ὅχι ὑπερβολικὸ κίνδυνο, ποῦ σὲ πολλές ἄλλες περιπτώσεις ἀντιμετωπίστηκε ψύχραιμα. Ἐξ ἄλλου ἡ λέξις «πανικός» δὲν ἔχει τελείως ξεκαθαρισμένη σημασία. Συχνὰ χαρακτηρίζει τὸν ὁμαδικὸ φόβο, ἄλλοτε τὸν ἀτομικὸ φόβο, ὅταν αὐτὸς ξεπερνᾷ κάθε ὅριο, κι' ἄλλοτε πάλι λέγεται σὲ περιπτώσεις ἐκεῖνες ὅπου ὁ φόβος δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὶς περιστάσεις. Δίνοντας στὴ λέξις πανικός τὴν ἔννοια τοῦ ὁμαδικοῦ φόβου, μπορούμε νὰ ξεκαριβώσουμε μιὰ ἔξαιρετικὰ σημαντικὴ ἀναλογία. Ὁ φόβος τοῦ ἀτόμου ὀφείλεται ἄλλοτε στὴ σοβαρότητα τοῦ κινδύνου καὶ ἄλλοτε στὴν ἐξαφάνισις τῶν συναισθηματικῶν δεσμῶν (τῶν ἐντοπίσεων τῆς γενετησίου ὁρμῆς). Ἡ τελευταία αὐτὴ περίπτωσις εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ νευρικοῦ ἄγχους (*). Ἔτσι καὶ ὁ πανικός ἄλλοτε παρουσιάζεται ὅταν ὁ γενικός κίνδυνος εἶναι σοβαρὸς καὶ ἄλλοτε ὅταν σπᾶσουν οἱ συναισθηματικοὶ δεσμοὶ ποῦ ἐξασφαλίζουν τὴ συνοχή τοῦ πλήθους, καί, στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσις, τὸ ὁμαδικὸ ἄγχος παρουσιάζει ἀναλογίαν μετὰ τὸ νευρικόν (**).

Θεωρώντας, μετὰ τὸν Μὰκ Ντούγκαλ, (***) τὸν πανικὸ σὰν μιὰ ἀπ' τὶς χαρακτηριστικώτερες ἐκδηλώσεις τοῦ ὁμαδικοῦ πνεύματος, φτάνουμε στὸ παράδοξο συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ διαλύεται τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποῦ ἐκδηλώνει τὴ χαρακτηριστικώτερη ἰδιότητά της, καὶ ἔξ αἰτίας μάλιστα τῆς ἐκδήλωσης αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πανικός εἶναι σημάδι τῆς διάσπασις

(*) *Ide Einfuhrung in der Psychoanalyse, κεφ. ΚΕ'.

(**) Πρβλ. τὸ μεγάλου ἐνδιαφέροντος ἄν καὶ κάπως εὐφάνταστο ἄρθρο τοῦ Bela von Felszeghy Panik und Panikkomplex, «Imago» στ', 120.

(***) Αὐτόθι.

τοῦ πλήθους καὶ φέρνει εἰς συνέπειά του τὴν ἐξαφάνισις κάθε δεσμοῦ μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ πλήθους.

Στὸ ἔργο ποῦ ἔγραψε ὁ Nestroy γιὰ νὰ παρωδήσει τὸ δράμα τοῦ Χέμπελς «Ἰουδῆ καὶ Ὀλοφέρνης», ἕνας πολεμιστὴς φωνάζει: «Ὁ ἀρχηγὸς ἔχασε τὸ κεφάλι του» (*). Καὶ οἱ Ἀσσύριοι τὸ ἔβαλαν ἀμέσως στὰ πόδια. Εἶναι τυπικὸ παράδειγμα τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖον ξεσπᾷ ὁ πανικός, συνήθως γιὰ τελείως ἀσήμαντο λόγο. Ἄν ὁ κίνδυνος δὲν γίνῃ μεγαλύτερος, εἶναι ἀρκετό, γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ ὁ πανικός, νὰ μὴν ἔχουν οἱ στρατιῶτες νέα ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τους, νὰ νομίσουν ὅτι χάθηκε. Ὅταν χαθοῦν οἱ δεσμοὶ ποῦ συνδέουν τὰ ἄτομα τοῦ πλήθους μετὰ τὸν ἀρχηγόν, χάνονται καὶ ἐκεῖνοι ποῦ συνδέουν τὰ ἄτομα αὐτὰ μεταξὺ τους. Τὸ πλήθος διαλύεται σὰν μπουνάλι τῆς Βολώνιας, ποῦ τοῦ ἔσπασαν τὴ μύτη.

Ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ θρησκευτικοῦ πλήθους δὲν παρατηρεῖται μετὰ τὴν ἴδια εὐκολία. Τελευταία, εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ φυλλομετρήσω ἕνα ἀγγλικὸ μυθιστόρημα, γραμμένον μετὰ χριστιανικὸ πνεῦμα, καὶ ἐγκεκριμένον ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Λονδίνου. Ὁ τίτλος του εἶναι: «Ὅσο κρατοῦσε τὸ σκοτάδι». Τὸ βιβλίον περιγράφει μετὰ τέχνη καί, κατὰ τὴν γνώμη μου, μετὰ ἀκρίβεια, τὶς συνέπειες μιᾶς παρόμοιας κρίσεως. Ὁ συγγραφεὺς φαντάζεται ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως συνωμώτησαν καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι κατὰρθωσαν νὰ βροῦν στὴν Ἱερουσαλὴμ μιὰ κρύπτη καί, στὴν κρύπτη αὐτὴ ἐπιγραφὴν, ὅπου ὁ Ἰωσήφ ὁ Ἀριμαθαίας ὁμολογεῖ, ὅτι ἀπὸ εὐλάβεια, σήκωσε κρυφὰ, τρεῖς μέρες μετὰ τὴν ταφήν, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γιὰ νὰ τὸ μεταφέρει ἀπὸ τὸν τάφο του στὴν κρύπτη. Ἡ ἀρχαιολογικὴ αὐτὴ ἀνακάλυψις εἶναι ἡ καταστροφὴ τοῦ δόγματός τῆς ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς θείας του φύσεως καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν κλονισμὸ τοῦ εὐ-

(*) Σ. τ. μ. Πράγμα ποῦ σημαίνει ἡ ὅτι τοῦ τὸ ἔκοψαν, ἢ ὅτι κάνει ἀνοησίες.

ρωπαϊκού πολιτισμοῦ καὶ τὴν καταπληκτικὴ αὐξήσει ὧλων τῶν ἐγκλημάτων, ὡς τὴ μέρα ὅπου ἡ συνωμοσία ἀνακαλύπτεται καὶ καταγγέλλεται.

Ἡ φανταστικὴ αὐτὴ ἀποσύνθεσι τοῦ θρησκευτικοῦ πλήθους δὲν ἐκδηλώνει ἀδικαιολόγητο φόβο. Ἐκδηλώνει τάσεις ἐχθρικές πρὸς ἄλλα ἄτομα, τάσεις ποὺ ὡς τότε, δὲν εἶχαν μπορέσει νὰ ἐκδηλωθοῦν, γιατί· τίς ἐμπόδιζε ἡ κοινὴ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. (*) Καὶ ὅσο ἀκόμη βασιλεύει ὁ Χριστός, βρίσκονται ἄνθρωποι ἔξω ἀπ' τὰ δεσμὰ αὐτά: εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἀνήκουν στὴν κοινωνία τῶν πιστῶν, ποὺ δὲν ἀγαπᾶν τὸν Χριστὸ καὶ ποὺ δὲν ἀγαπῶνται ἀπὸ αὐτόν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μιὰ θρησκεία, ὅσο κι' ἂν λέγεται θρησκεία τῆς ἀγάπης, πρέπει νὰ εἶναι σκληρὴ καὶ νὰ φέρεται χωρὶς ἀγάπη πρὸς ὅλους ὅσους δὲν ἀνήκουν σ' αὐτήν. Κατὰ βάθος, κάθε θρησκεία εἶναι θρησκεία ἀγάπης γιὰ τοὺς δικούς της καὶ ὅλες εἶναι πρόθυμες νὰ φανοῦν σκληρές καὶ μισαλλόδοξες γιὰ ὅσους δὲν τίς ἀναγνωρίζουν.

Ὅσο καὶ ἂν προσωπικὰ δὲν βρίσκει κανεὶς εὐχάριστη τὴ σκληρότητα καὶ τὴ μισαλλοδοξία τοῦ πιστοῦ, δὲν μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τὸν κατηγορήσῃ· οἱ ἄπιστοι κι' οἱ ἀδιάφοροι τὴν ἔχουν ἄσχημα ὅταν δείχνονται ξένοι πρὸς τὰ αἰσθήματα αὐτῆς. Ἄν ἡ μισαλλοδοξία δὲν παρουσιάζεται σήμερα μὲ τὴ βιαιότητα καὶ τὴ σκληρότητα ποὺ τὴ χαρακτηριστοῦσε ἄλλοτε, δὲν ἔπεται μ' αὐτὸ ὅτι εἶναι συνέπεια τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῶν ἡθῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν αἰτία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ πρέπει μᾶλλον νὰ τὴ γυρέψουμε στὴν ἀναντίρρηση ἐξασθένηση τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν σχετικῶν ἐρωτικῶν δεσμῶν.

Φτάνει νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ θρησκευτικὴ κοινωνία

(*) Ἴδε τὴν ἐξήγηση ἀνάλογων φαινομένων μετὰ τὴν πτώση τῆς πατρικῆς ἐξουσίας στὸ Die Vaterlose Gesellschaft τοῦ P. Federn. Βιέννη, ἐκδ. Anzengruberl 1991.

ἀπὸ ἄλλο ὁμαδικὸ σχηματισμὸ (καὶ τέτοιος φαίνεται νὰ εἶναι τὸ «σοσιαλιστικὸ κόμμα»), καὶ θὰ δοῦμε ἄνθρωπο νὰ ἐκδηλώνεται ἀπέναντι ἐκείνων ποὺ θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὸν σχηματισμὸ αὐτὸ ἡ ἴδια μισαλλοδοξία ποὺ χαρακτηριστοῦσε τοὺς θρησκευτικούς ἀγῶνες· καὶ ἂν οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στίς διάφορες ἐπιστημονικές γνῶμες, μποροῦσαν νὰ ἔχουν γιὰ τὰ πλήθη σημασία ὅμοια μὲ τὴ σημασία τῶν θρησκευτικῶν διαφορῶν, θὰ βλέπαμε ἀσφαλῶς, καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, νὰ παρουσιάζεται τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα.

Γ'

ΝΕΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ἐξετάσαμε δυὸ τεχνητὰ πλήθη καὶ ἡύραμε ὅτι διέπονται ἀπὸ δυὸ εἶδη συναισθηματικῶν δεσμῶν. Ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς αὐτοὺς, ἐκεῖνοι ποὺ συνδέουν τὰ ἄτομα μὲ τὸν ἀρχηγὸ φαίνονται πολὺ σημαντικώτεροι, γιὰ τὰ ἄτομα τοῦλάχιστον, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ συνδέουν τὰ διάφορα ἄτομα μεταξύ τους.

Ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα σχετικὰ μὲ τὴ μορφολογία τῶν πληθῶν ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουμε καὶ νὰ περιγράψουμε. Θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἀπλὴ συγκέντρωση ἀτόμων δὲν ἀποτελεῖ πλήθος, ἐφόσον οἱ δεσμοὶ ποὺ ἀναφέραμε πάρα πάνω δὲν ἐσχηματίσθηκαν ἀκόμη, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι κάθε συγκέντρωση ἀνθρώπων ἐκδηλώνει μιὰ πολὺ ζωηρὴ τάση μετατροπῆς τῆς σὲ ψυχολογικὸ πλήθος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουμε ἀπὸ κοντὰ τὰ διάφορα μόνιμα ἢ ὄχι πλήθη, ποὺ σχηματίζονται αὐθόρμητα καὶ νὰ μελετήσουμε τίς συνθήκες τοῦ σχηματισμοῦ ἢ τῆς ἀποσύνθεσής τους. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ πλήθη μὲ ἀρχηγὸ καὶ πλήθη χωρὶς ἀρχηγὸ ἀξίζει νὰ προσεχτεῖ ἰδιαίτερα. Θὰ ἔπρεπε ἀκόμα νὰ ἐξετάσουμε ἂν τὰ πλήθη ποὺ ἔχουν ἀρχηγὸ εἶναι

πρωτογενέστερα και τελειότερα από τα άλλα: αν μπορεί σέ ωρισμένα πλήθη ν' αντικατασταθεί ο αρχηγός με αφηρημένη έννοια, με μιὰ ιδέα (τα πλήθη που ακολουθούν άόρατο αρχηγό έχουν κάποια όμοιότητα με τόν τελευταίο αυτόν τύπο): αν μιὰ τάση, μιὰ επιθυμία, ίκανές νά είναι κοινές σέ μεγάλο αριθμό ανθρώπων, θά μπορούσαν ίσως ν' αντικαταστήσουν τόν αρχηγό. Καί ή αφηρημένη αυτή ιδέα δέν θά μπορούσε τάχα νά ένσαρκωθεί, ως ένα τοιλάχιστον βαθμό, στό πρόσωπο ενός δευτερεύοντος αρχηγού, και τότε θά μπορούσαμε νά παρατηρήσουμε πολλές και ενδιαφέρουσες σχέσεις ανάμεσα στόν αρχηγό και τήν ιδέα; Υπάρχουν μήπως περιπτώσεις όπου ο άρχηγός ή ή ιδέα παίρνουν άρνητικό χαρακτήρα, μπορεί δηλαδή τό μίσος πρós ένα ώρισμένο άτομο νά φέρει τήν ίδια ένωση και νά δημιουργήσει τούς ίδιους συναισθηματικούς δεσμούς, που θά δημιουργούσε ή θετική άφοσίωση πρós τό άτομο αυτό; Καί τέλος θά μπορούσαμε νά διερωτηθούμε αν ή παρουσία αρχηγού είναι απαραίτητος όρος τής μετατροπής τής απλής συγκέντρωσης ανθρώπων σέ ψυχολογικό πλήθος.

Όλα τα ζητήματα αυτά, που ένα μέρος τους εξετάζεται σέ έργα σχετικά με τήν ομαδική ψυχολογία, δέν θά μπορούσαν νά αποτραβήξουν τό ενδιαφέρον μας από τα βασικά ψυχολογικά προβλήματα που μάς θέτει ή οργάνωση των όχλων. Θά άρχίσουμε με μιὰ σκέψη, που μάς δείχνει ποιόν δρόμο πρέπει νά ακολουθήσουμε, για νά φθάσουμε εύκολότερα στην άπόδειξη τής έρωτικής φύσης των δεσμών που διατηρούν τή συνοχή ενός πλήθους.

Ας προσπαθήσουμε νά φανταστούμε με ποιόν τρόπο συμπεριφέρονται μεταξύ τους οι άνθρωποι από συναισθηματική άποψη. Κατά τή διάσημη παραβολή των κρυωμένων σκαντζόχοιρων του Σοπενάουερ, κανείς μας δέν θά μπορούσε νά υποφέρει μιὰ πολύ στενή έπαφή πρós τούς όμοίους του:

«Μιὰ παγερή χειμωνιάτικη μέρα, κάποιοι σκαντζόχοιροι στριμώχθηκαν ο ένας κοντά στόν άλλον για νά προστα-

τεύονται από τό κρύο. Έπειδή όμως τό άγκάρισμα των άλλων τούς ένοχλούσαν και τούς πονούσαν, δέν άφηναν τα σκορπίσουν πάλι. Αναγκασμένοι νά ξαναστριμωχτούν γιατί τό κρύο βαστούσε άκόμη, ένιωσαν πάλι τή δυσάρεστη δράση των άγκυδιών, και τα έλληλοδιάδοχα αυτά στριμώγματα και σκορπίσματα κράτησαν ως ύπου οι σκαντζόχοιροι ήθραν τήν κατάλληλη άπόσταση, όπου ήταν προφυλαγμένοι από κάθε ένέκληση (*)».

Κατά τήν ψυχανάλυση, κάθε μικρής ή μεγάλης διάρκειας συναισθηματική σχέση ανάμεσα σέ δυό άτομα, συζυγικές σχέσεις, φιλία, σχέσεις των γονέων πρós τα παιδιά (**), άφίνει ένα υπόλειμμα έχθρικών ή τοιλάχιστον μη φιλικών συναισθημάτων, που μπορεί κανείς νά τα άπομακρύνει χάρις στην άπωση. Ακόμα καθαρότερο είναι τό φαινόμενο αυτό στην περίπτωση δυό συνεταίρων που τσακώνονται διαρκώς ή στην περίπτωση ύφισταμένου, που διαρκώς μουρμουρίζει σέ βάρος του προϊστάμενου του. Τό ίδιο γεγονός παρατηρείται όταν οι άνθρωποι είναι ένωμένοι σέ τρόπο ώστε νά σχηματίζουν πλατύτερα σύνολα.

Κάθε φορά που δυό άνθρωποι παντρεύονται, ή οικόγενεια του καθενός θεωρεί τόν έναντό της άνώτερο και ευγενέστερο από τήν άλλη: δυό γειτονικές πόλεις συναγωνίζονται ζηλότυπα: κάθε κοινότητα περιφρονεί τή διπλανή της κοινότητα. Έθνολογικές ομάδες κοινής καταγωγής άπωθούνται: ο Γερμανός του Νότου δέν υποφέρει τόν Γερμανό του Βορρά, ο Έγγλέζος κακολογεί όσο μπορεί τόν Σκωτσέζο, ο Ισπανός περιφρονεί τόν Πορτογάλο. Η άποστροφή γίνεται άκόμη βαθύτερη

(*) Parerga und Paralipomena, Β' μέρος, ΛΑ': Gleichnisse und Parabeln.

(**) Ξεκαθύνονται μόνο οι σχέσεις μεταξύ μητέρας και γιου, σχέσεις που στηρίζονται στό ναρκισσισμό και δέν παρενοχλούνται από μεταγενέστερη αντίθεση: αντίθετα μάλιστα ένισχύονται μετά τή διοχέτευση πρós τό γενετήσιο αντικείμενο.

ὅταν οἱ διαφορές εἶναι μεγαλύτερες: αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀποστροφή τῶν Γαλιτῶν πρὸς τοὺς Τεῦτοτες, τῶν Ἀριῶν πρὸς τοὺς Σημίτες, τῶν λευκῶν πρὸς τοὺς ἐγχρώμους.

Ὅταν ἡ ἐχθρότητα στρέφεται πρὸς ἀγαπητὰ πρόσωπα, λέμε ὅτι ἐκδηλώνεται συναισθηματικὴ διπλότης καὶ δίνουμε μὴ ἐξήγηση ὑπερβολικὰ λογικὴ στὸ φαινόμενο αὐτό, λέγοντας ὅτι ὀφείλεται στὶς διαφορὰς ἀφορμές, ποὺ δίνουν οἱ συχνότατες στὶς πολὺ στενὲς σχέσεις συγκρούσεις συμφερόντων.

Τὰ αἰσθήματα ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς ξένους, μπορούμε νὰ τὰ θεωρήσουμε σὰν ἐκδήλωση ἐγωϊσμοῦ, ναρκισσισμοῦ ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ, καὶ φέρεται σὰν ἡ παραμικρὴ παρέκκλιση ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς ιδιομορφίες νὰ ὠδηγοῦσε στὴν κριτικὴ τῶν ιδιομορφιῶν αὐτῶν, καὶ νὰ καλοῦσε τὸ ἄτομο νὰ τὶς μεταβάλλει. Γιατί ὅμως αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ λεπτομέρειες τῆς διαφοροποιήσεως νὰ εἶναι ἀντικείμενα τόσης εὐαισθησίας; Δὲν τὸ ξέρουμε: εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ τῶν ἀνθρώπων μαρτυρεῖ τάση πρὸς μῖσος, ἐπιθετικότητα, ποὺ δὲν ξέρουμε ἀπὸ ποῦ πηγάζει καὶ ποὺ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε σὰν τελείως πρωτόγονη. (*)

Μὰ ὅλη αὐτὴ ἡ μισαλλοδοξία χάνεται, παροδικὰ ἢ μόνιμα, στὸ πλῆθος. Ὅσο τὸ σύνολο διατηρεῖται, τὰ ἄτομα φέρονται σὰν νὰ εἶναι κομμένα ἀπ' τὸ ἴδιο πανί, δέχονται ὅλες τὶς ιδιομορφίες τῶν ἄλλων, τοὺς θεωροῦν ὅλους ἴσους καὶ δὲν αἰσθάνονται γι' αὐτοὺς τὴν παραμικρὴ ἀποστροφή. Σύμφωνα μὲ τὶς θεωρητικὲς μας ἀντιλήψεις, ἕνας τέτοιος περιορισμὸς τοῦ ναρκισσισμοῦ, μόνον σὲ μὴ αἰτία μπορεῖ νὰ ὀφείλεται: στὸ ἐρωτικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἄλλα ἄτομα. Ὁ ἐγωϊσμὸς μόνον ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων, τὴν ἀγάπην τῶν πραγμάτων, μπο-

(*) Στὸ «Πέραν τῆς ἡδονῆς» προσπαθῶ νὰ συσχετίσω τὴν ἀντίθεση τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ μίσους μὲ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ ἐνστικτῶν ζωῆς καὶ ἐνστικτῶν θανάτου καὶ νὰ δείξω ὅτι τὰ γενετήσια ἐνστικτα εἶναι οἱ γνησιώτεροι ἀντιπρόσωποι τῶν

ρεῖ νὰ περιορισθεῖ (*). Θὰ σὰς ρωτήσαι κανεὶς μήπως ἡ ἀπλὴ σύμπτωση συμφερόντων ἀρκεῖ γιὰ νὰ κατορθώσῃ τὴ μισαλλοδοξία καὶ νὰ φέρῃ τὸν σεβασμὸ τῶν ἄλλων, χωρὶς τὴ μεσολάβηση ἐρωτικοῦ στοιχείου. Στὴν ἐρώτησιν αὐτὴ εἶναι εὐκόλο ν' ἀπαντήσουμε πὼς ὁ συμβιβασμὸς ποὺ ὀφείλεται σὲ κοινότητα συμφερόντων δὲν διαρκεῖ παρὰ ὅσο καὶ τὸ ἄμεσο συμφέρον ποὺ βρῖσκει τὸ ἄτομο στὴ συνεργασία τῶν ἄλλων. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μόνιμο περιορισμὸ τοῦ ναρκισσισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀξία τῆς ἐρώτησης αὐτῆς εἶναι μικρότερη ἀπὸ ὅτι θὰ ἔπαινε κανεὶς νὰ πιστέψῃ, γιατί ἡ πείρα δείχνει ὅτι καὶ στὶς φυσικώτερες καὶ ἀπλούστερες ἀκόμη συνεργασίες δημιουργοῦνται κατ' ἀρχὴν ἐρωτικῆς φύσης τάσεις μεταξὺ τῶν συνεργατῶν καὶ οἱ τάσεις αὐτὲς διατηροῦνται καὶ ὅταν ἡ συνεργασία πάψῃ νὰ ἔχει πρακτικὰ ἀποτελέσματα.

Στὶς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ξαναβρίσκουμε τὰ φαινόμενα ποὺ ἡ ψυχχαναλυτικὴ ἔρευνα μᾶς ἐπέτρεψε νὰ παρατηρήσουμε κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γενετήσιου ὁρμῆς τοῦ ἀτόμου. Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ συνδέεται μὲ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν μεγάλων βιωτικῶν ἀναγκῶν καὶ σὰν πρῶτα τῆς ἀντικείμενα διαλέγει τὰ ἄτομα τῶν ὁποίων ἡ ἐπέμβαση συντελεῖ στὴν ἱκανοποίησιν αὐτῆ. Καὶ στὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως καὶ στὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀτόμου, ὁ ἔρως ἀπεδείχθη ὁ κύριος, ἂν ὄχι ὁ μόνος, παράγων τοῦ πολιτισμοῦ, φέροντας τὴ μετάβαση ἀπ' τὸν ἐγωϊσμὸ στὸν ἀλτρουϊσμὸ. Κι' αὐτὸ ἰσχύει τόσο γιὰ τὸν γενετήσιο ἔρωτα πρὸς τὴ γυναῖκα, μὲ ὅλες τὶς ἐπακόλουθες ἀνάγκας εὐχαρίστησης τοῦ ἀγαπημένου ἀτόμου, ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἔρωτα τὸν ἔξω ἀπὸ φυλετικὲς διαφορὰς, τὸν φιλομόφυλο καὶ ἐξηρημένο ἔρωτα πρὸς ἄλλα πρόσωπα, ἔρωτα ποὺ γεννιέται μὲ τὴν ὁμαδικὴν ἐργασίαν.

πρώτων.

(*) Προβλ. Zur Einführung des Narzissmus, 1914 ἐν Sammlung Kleiner Schriften zur Neurosenlehre Δ' σειρά, 1918.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτόν, ἂν παρατηροῦμε στὸ πλῆθος περιορισμοὺς τοῦ ναρκισσικοῦ ἐγωϊσμοῦ ποὺ δὲν ἐκδηλώνονται ἔξω ἀπ' αὐτό, πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὸ φαινόμενον αὐτὸ σὰν ἀναντίρρητη ἀπόδειξη τοῦ γεγονότος ὅτι κάθε ὁμαδικὸς σχηματισμὸς χαρακτηρίζεται κυρίως καὶ ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων συναισθηματικῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ.

Ἐνὰ ζήτημα μπαίνει ἐδῶ πέρα μονάχο του: τί εἶδους εἶναι οἱ νέοι αὐτοὶ συναισθηματικοὶ δεσμοί; Στὴν ψυχανάλυτικὴ θεωρίᾳ τῶν νευρώσεων ἀσχοληθήκαμε ὡς τώρα, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν μὲ τὶς ἐρωτικὰς τάσεις, ποὺ διατηροῦν τοὺς γενετήσιους σκοποὺς τους. Εἶναι φανερὸ πῶς, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ὄχλο, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ γενετήσιους σκοποὺς. Ἐδῶ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἐρωτικὰς τάσεις, πού, χωρὶς νὰ χάσουν καθόλου τὴν ἐνέργειά τους, ἀποτραβήχτηκαν ἀπὸ τοὺς πρωτόγονους σκοποὺς τους. Καὶ στὴν περίπτωσιν ἀκόμη τῆς γενετήσιας προσήλωσιν πρὸς ἀντικείμενα, παρατηρήσαμε φαινόμενα ποὺ μποροῦν νὰ ἐξηγηθῶνται σὰν παρεκκλίσεις τοῦ ἐνστικτοῦ ἀπὸ τὸν γενετήσιο σκοπὸ του. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ τὰ περιγράψαμε σὰν βαθμοὺς τῆς ἐρωτικῆς κατάστασιν καὶ εἶδαμε πῶς ἐπέβαλλαν κάποιον περιορισμὸ τοῦ ἐγῶ. Τώρα θὰ ἐξετάσουμε μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τὰ φαινόμενα αὐτά, τὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν, μὲ τὴν διαιολογημένη, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐλπίδα, ὅτι θὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα, ποὺ θὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὶς συναισθηματικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἐνὸς πλῆθους. Θὰ θέλαμε ἐξ ἄλλου νὰ μάθουμε ἂν ὁ τρόπος τῆς προσήλωσιν πρὸς ἀντικείμενο, ποὺ παρατηρεῖται στὴ γενετήσια ζωὴ, εἶναι ὁ μόνος τρόπος συναισθηματικῆς προσήλωσιν πρὸς ἄτομα ἢ μήπως πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας καὶ ἄλλες παρόμοιες ἐξεργασίες. Ἀλλὰ ἡ ψυχανάλυσις μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων αὐτῶν μηχανισμῶν: εἶναι οἱ συνταυτίσεις, ἐξεργασίες ἐλάχιστα ἀκόμη γνωστές, δυσπερίγραπτες, ποὺ ἡ ἐξέτασίς

τους θὰ μᾶς ἀπομακρύνει γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ κυριότερον θέμα μας, τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν.

Z'

Η ΣΥΝΤΑΥΤΙΣΗ

Ἡ ψυχανάλυσις θεωρεῖ τὴν συνταύτισιν σὰν τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν συναισθηματικῆς ὁρατῆς πρὸς ἄλλο ἄτομο. Ἡ συνταύτισιν αὕτη παίζει σπουδαῖο ρόλο στὶς πρώτες φάσεις τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ «συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα». Τὸ παιδί (τὸ ἀγόρι) ἐκδηλώνει μεγάλον ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν πατέρα του, θὰ ἠθελε νὰ γίνῃ ὅ,τι εἶναι αὐτός, νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ σ' ὅλα. Ὁ πατέρας του εἶναι τὸ ἰδανικόν του. Ἡ στάσις του αὕτη ἀπέναντι τοῦ πατέρα του (ἢ γενικῶς ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἀνδρα) δὲν ἔχει τίποτα τὸ παθητικόν ἢ θηλυπρεπές: εἶναι τελείως ἀντρικὴ. Συμβιβάζεται θαυμάσια μὲ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα, καὶ τοῦ ἀνοίγει μάλιστα τὸ δρόμο.

Συγχρόνως μὲ τὴν συνταύτισιν αὕτη πρὸς τὸν πατέρα, ἢ λίγο ἀργότερα, τὸ παιδί ἀρχίσει νὰ στρέφῃ ἐρωτικὰ βλέμματα πρὸς τὴ μητέρα. Ἐκδηλώνει τότε δυὸ εἴδη στοργῆς ψυχαναλυτικῶς διάφορα: στοργὴ πρὸς τὴν μητέρα του, καθαρὰ ἐρωτικῆς φύσιν καὶ στοργὴ πρὸς τὸν πατέρα του, ποὺ τὸν παίρνει γιὰ παρὰδειγμα. Γιὰ κάμποσον καιρὸ τὰ δυὸ αὐτὰ συναισθήματα συνυπάρχουν χωρὶς νὰ ἀλληλοεπηρεάζονται ἢ νὰ συγκρούονται. Ὅσο ὅμως ἡ ψυχικὴ ζωὴ τείνει νὰ γίνῃ ἐνιαῖα, τὰ αἰσθήματα αὐτὰ πλησιάζουν, συναντῶνται τέλος, κι' ἀπ' τὴ συνάντησιν αὕτη βγαίνει τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα. Τὸ παιδί βλέπει ὅτι ὁ πατέρας του κλείνει τὸ δρόμο πρὸς τὴν μητέρα, ἢ συνταύτισίς του πρὸς τὸν πατέρα παίρνει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐχθρικὸν τόνο καὶ συγχέεται στὸ τέλος μὲ τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν πατέρα, ἀκόμα καὶ κοντὰ στὴν μητέρα του. Ἐξ ἄλλου ἡ συνταύτισιν εἶναι διττὴ

ἀπ' τὴν πρώτη της ἀρχή· μπορεί νὰ προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἐκφραση τρυφερότητας, ὅσο καὶ πρὸς τὴν ἐπιθυμία ὑποκατάστασης. Φέρεται σὰν προῖόν τῆς πρώτης φάσης, τῆς στοματικῆς φάσης, τῆς ἀργάνωσης τῆς γεννησιοῦ ὁρμῆς, τῆς φάσης ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποία ἀποκτᾶ κανεὶς τὸ ποθοῦμενο ἀντικείμενο, τρώγωντας το, καταργώντας το δηλαδή. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ καννίβαλος ἔμεινε ἀκόμα στὴ φάση αὕτη: εὐχαρίστως τρώει τοὺς ἐχθρούς του, καὶ δὲν τρώει παρὰ ὁποίους ἀγαπᾷ (*).

Εὐκόλα ξεφεύγει ἡ κατοπινὴ τύχη τῆς συνταύτισης αὐτῆς πρὸς τὸν πατέρα. Τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα, μπορεί νὰ ἀναστραφεῖ· ὁ πατέρας μπορεί, ἐξ αἰτίας κάποιας ἐνθῆλυνσης, νὰ γίνῃ ἀντικείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ γενετήσιες τάσεις ζητᾷ ἱκανοποίηση: στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ συνταύτιση πρὸς τὸν πατέρα ἀποτελεῖ τὴν προκαταρκτικὴ φάση τῆς ἐρωτικῆς ἀντικειμενικοποίησης τοῦ πατέρα. Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ πούμε, *mutatis mutandis*, γιὰ τὴ στάση τῆς κόρης πρὸς τὴ μητέρα.

Ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς συνταύτισης πρὸς τὸν πατέρα καὶ τῆς ἐκλογῆς του γιὰ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο μπορεί εὐκόλα νὰ ἐκφραστεῖ μὲ δυὸ λόγια: στὴν πρώτη περίπτωση ὁ πατέρας εἶναι ὅ,τι τὸ παιδί ἤθελε νὰ εἶναι, στὴ δεύτερη εἶναι ὅ,τι τὸ παιδί θὰ ἤθελε νὰ ἔχει. Στὴν πρώτη παίρνει μέρος τὸ ὑποκείμενο τοῦ ἐγώ. Στὴν δεύτερη τὸ ἀντικείμενό του. Γι' αὐτὸ ἡ συνταύτιση μπορεί νὰ γίνῃ πρὶν ἀρχίσει ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου. Πολὺ δυσκολώτερο εἶναι νὰ δώσουμε συγκεκριμένη

(*) Πρβλ. Freud: Τρεῖς φυλετικαὶ περιπτώσεις καὶ Abraham: Untersuchungen über die früheste prägenitale Entwicklungsstufe der Libido, ἐν «Internat. Zeitschr. f. Psychoanal.» Δ' 1916, ὡς καὶ Klinische Beiträge zur Psychoanalyse, τοῦ ἰδίου «Internat. psychoanalyt. Bibliothek» τόμος I' 1921.

μεταψυχολογικὴ περιγραφή τῆς διαφορᾶς αὐτῆς. Διαπιστώνουμε μόνον ὅτι τὸ ἐγὼ προτιμᾷ νὰ ἐξομοιωθεῖ μὲ ὅ,τι πῆρε γιὰ πρότυπο.

Στὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων ἡ συνταύτιση συνδέεται μὲ πολυπλοκώτερο σύνολο. Τὸ κορίτσι γιὰ τὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ ἀσχοληθοῦμε τώρα παρουσιάζει τὸ ἴδιο παθολογικὸ σύμπτωμα μὲ τὴ μητέρα του, ἕνα ὀδυνηρὸ βῆχα παραδείγματος χάρι. Αὐτὸ μπορεί νὰ γίνῃ μὲ πολλοὺς διαφορετικοὺς τρόπους: ἡ συνταύτιση ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα, ἐκδήλωση δηλαδή ἐχθρικῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὴ μητέρα, ἐπιθυμίας ὑποκατάστασής της, καὶ τότε τὸ σύμπτωμα αὐτὸ ἐκφράζει ἐρωτικὴ κλίση πρὸς τὸν πατέρα, καὶ πραγματοποιεῖ τὴν ὑποκατάσταση αὐτὴ μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς: «Ἦθελες νὰ εἶσαι ἡ μητέρα· εἶσαι τώρα, γιατί τοῦλάχιστον ὑποφέρεις ὅσο καὶ αὐτή»· αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος σχηματισμοῦ τῶν ὑστερικῶν συμπτωμάτων. Ἡ πάλι, τὸ σύμπτωμα εἶναι σύμπτωμα τοῦ προσώπου πού τὸ παιδί ἀγαπᾷ (ἔτσι στὸ Bruchstück einer Hysterieanalyse, ἡ Δώρα μιμεῖται τὸν βῆχα τοῦ πατέρα της): Τότε μπορούμε νὰ περιγράψουμε τὴν κατάστασι λέγοντας ὅτι ἡ συνταύτιση ἀντικατέστησε τὴν ἐρωτικὴ κλίση, καὶ ἡ τελευταία αὕτη ὑποπλάστηκε καὶ μεταβλήθηκε σὲ συνταύτιση. Ξέρουμε πὼς ἡ συνταύτιση εἶναι ἡ πιὸ πρωτόγονη μορφή συναισθηματικῆς ροπῆς· κάτω ἀπ' τὶς συνθήκες δημιουργίας συμπτωμάτων καὶ κατὰ συνέπεια, ἀπώσης, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐπίδραση ὑποσυνειδήτων ἐξεργασιῶν, ἡ ἐκλογὴ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου ξαναπαρᾶχεται συχνὰ τὴ θέση τῆς στῆ συνταύτιση, τὸ ἐγὼ δηλαδή ἀπορροφᾷ τὶς ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὶς συνταυτίσεις αὐτὲς, τὸ ἐγὼ ἀντιγράφει πότε τὸ πρόσωπο πού μισεῖ κανεὶς καὶ πότε τὸ πρόσωπο πού ἀγαπᾷ. Καὶ διαπιστώνουμε ὅτι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ἡ συνταύτιση εἶναι μερικὴ, τελείως περιορισμένη, ὅτι τὸ ἐγὼ δανεῖζεται ἀπλῶς

από τὸ ἀντικείμενο ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά του.

Σὲ μιὰ τρίτη περίπτωση δημιουργίας συμπτωμάτων, ἑξαιρετικά συχνή καὶ σημαντική, ἡ συνταύτιση γίνεται ἔξω ἀπὸ κάθε ἔρωτική τάση πρὸς τὸ ἄτομο πού ἀντιγράφεται. Ὅταν μιὰ νεαρὰ μαθήτρια παρθεναγωγείου λάβει κρυφὰ ἀπ' τὸ φίλο της γράμμα πού τὴν κάνει νὰ ζηλεύει, ἀντιδρᾷ μὲ ὑστερική κρίση. Μερικὲς φίλενάδες της, ξέροντας τί συμβαίνει, θὰ ὑποστοῦν ἕνα εἶδος ψυχικῆς μετάδοσης καὶ θὰ παρουσιάσουν κι' αὐτὲς ὑστερική κρίση. Στὴν περίπτωση αὕτῃ βλέπουμε τὴ συνταύτιση νὰ ὀφείλεται στὴν ἰκανότητα ἢ στὴν ἐπιθυμία τῶν ἄλλων νὰ βρεθοῦν σὲ μιὰ ὁρισμένη κατάσταση. Οἱ φίλες της, μπορεῖ νὰ ἔχουν κι' αὐτὲς ἕνα κρυφὸ ἔρωτικὸ σκάνδαλο, καί, κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τοῦ αἰσθηματος τῆς εὐθύνης των, νὰ δέχονται τὸν πόνο πού συνεπάγεται τὸ λάθος αὐτό. Δὲν θάταν ὅμως σωστὸ νὰ ποῦμε πὼς ἀφομοιώνουν τὰ συμπτώματα τῆς φίλης τους ἀπὸ συμπάθεια. Ἀντίθετα, ἡ συμπάθεια γεννιέται ἀπὸ τὴ συνταύτιση, καὶ γι' ἀπόδειξιν ἔχουμε τὸ γεγονός ὅτι παρόμοια μετάδοση καὶ μίμηση γίνεται καὶ στὶς περιπτώσεις ὅπου δυὸ πρόσωπα τρέφουν τὸ ἕνα γιὰ τ' ἄλλο λιγότερη συμπάθεια ἀπ' τὴς συμμαθήτριες. Τὸ ἕνα ἐγὼ διέκρινε στὸ ἄλλο μιὰ σημαντικὴ ἀναλογία σὲ κάποιο σημεῖο (στὴν περίπτωση πού ἀναφέραμε πρόκειται γιὰ ἴσης ἔντασης συναισθηματικότητας): ἀμέσως γίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ συνταύτιση καί, μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς παθογόνου καταστάσεως, ἡ συνταύτιση αὕτῃ καταλήγει στὸ σύμπτωμα πού ἐκδηλώθηκε στὸ ἐγὼ αὐτό. Τὸ σύμπτωμα τῆς συνταύτισης δείχνει τὸ σημεῖο ὅπου συναντήθηκαν τὰ δυὸ ἐγῶ, σημεῖο πού θὰ εἶχε ὑποστεί ἄπαση.

Μποροῦμε τώρα νὰ συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς ὅ,τι μᾶς ἔδειξαν οἱ τρεῖς αὐτὲς πηγές: πρῶτον, ἡ συνταύτιση ἀποτελεῖ τὴν πιὸ πρωτόγονη μορφή συναισθηματικῆς ροπῆς πρὸς ἀντικείμενο· δεύτερον, ἔπεται ἀπὸ ὑποπλάσια, ἀντικαθιστᾷ τὴν ἔρωτικὴν τάση πρὸς ἕνα ἀντικείμενο, μπάζοντας τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ στὸ ἐγὼ· τρίτο, ἡ συνταύ-

τιση μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ κάθε φορὰ πὺν ἕνα πρόσωπο ἀνακαλύπτει σ' ἕνα ἄλλο κάποιο κοινὸ χαρακτηριστικό, χωρὶς τὸ δεύτερο αὐτὸ πρόσωπο νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἔρωτικῶν ἐπιθυμιῶν. Ὅσο σημαντικότερα καὶ περισσότερα εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά, τόσο τελειότερη θάνα ἡ συνταύτιση, ἀντιστοιχῶντας ἔτσι στὴν ἀρχὴ νέου δεσμοῦ.

Ἀπὸ τώρα διαβλέπουμε ὅτι ἡ σύνδεση μεταξὺ τῶν μελῶν ἑνὸς πλήθους θὰ εἶναι ἀποτέλεσμα παρόμοιας συνταύτισης, πού στηρίζεται σὲ κοινὰ συναισθήματα· καὶ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ κοινὰ αὐτὰ συναισθήματα εἶναι ἡ φύση τοῦ δεσμοῦ πού συνδέει τὸ κάθε ἄτομο πρὸς τὸν ἀρχηγό. Εἶναι ἐξ ἄλλου φανερὸ πὼς κάθε ἄλλο παρὰ ἐξαντλήσαμε τὸ πρόβλημα τῆς συνταύτισης, πὼς βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ φαινόμενο πού ἡ ψυχολογία ὀνομάζει *Einfühlung* (ἀφομοίωση τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἄλλου) καὶ πού ἔχει μεγάλη σημασία, γιὰτὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διεισδύσουμε στὴν ψυχὴ ἀνθρώπων ξένων πρὸς τὸ ἐγὼ. Ἐπειδὴ ὅμως θέλουμε νὰ περιορίσουμε στὰ ἅμεσα συναισθηματικὰ ἀποτελέσματα τῆς συνταύτισης, θ' ἀφίσουμε κατὰ μέρος τὴ σημασία της γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωή.

Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, πού ἔτυχε ν' ἀσχοληθεῖ καὶ μὲ τὰ πιὸ δύσκολα προβλήματα τῶν ψυχώσεων, μπόρεσε νὰ διαπιστώσει τὴν ὑπαρξὴ τῆς συνταύτισης καὶ σὲ μερικὲς ἄλλες πολὺ δυσεξήγητες περιπτώσεις. Θ' ἀναφέρω λεπτομερῶς δυὸ ἀπ' αὐτὲς, γιὰτὶ θὰ μᾶς βοηθήσουν στὶς κατοπινὲς μας σκέψεις.

Ἡ γένεση τῆς ἀνδρικῆς φιλομοφυλίας γίνεται συνήθως ὡς ἑξῆς: ὁ νέος ἔμεινε γιὰ πολὺν καιρὸ ἑξαιρετικὰ ἑντατικὰ προσηλωμένος στὴ μητέρα του, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα. Τὴν ἐποχὴ τῆς ἡβης θάρθει στιγμή πού ὁ νέος θὰ πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τὴ μητέρα του μὲ ἄλλο ἔρωτικὸ ἀντικείμενο. Τότε γίνεται μιὰ ἀπότομη μεταβολὴ τοῦ προσανατολισμοῦ: ἀντὶ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ μητέρα του, συνταυτίζεται μ' αὐ-

Ὁμαδικὴ καὶ Ἀτομικὴ Ψυχολογία

την, μεταβάλλεται σ' αὐτὴν καὶ προσπαθεῖ νὰ βρεῖ ἀντικείμενα ἱκανὰ ν' ἀντικαταστήσουν τὸ δικό του ἐγώ, ἀντικείμενα ποὺ νὰ μπορεῖ αὐτὸς ν' ἀγαπᾷ καὶ νὰ περιποιεῖται ὅπως τὸν ἀγάπησε καὶ τὸν περιποιήθηκε ἡ μητέρα του. Τὴν πραγματικότητα τῆς ἐξεργασίας αὐτῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν διαπιστώσει συχνότατα, καὶ φυσικά, αὐτὴ εἶναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπ' τὴν ὑπόθεσιν ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διατυπώσῃ γιὰ τοὺς λόγους τῆς ἀποτομῆς αὐτῆς μεταβολῆς. Τὸ καταπληκτικὸ τῆς συνταύτισης αὐτῆς εἶναι ἡ ἔντασίς της: σ' ἓνα ἀπ' τὰ κυριώτερα σημεῖα, στὸ ζήτημα τοῦ φυλετικοῦ χαρακτηρισμοῦ, τὸ ἄτομο μεταβάλλεται παίρνοντας γιὰ ὑπόδειγμα τὸ πρόσωπο ποὺ ὡς τότε εἶταν ἀντικείμενο τῆς ἐρωτικῆς του ὁρμῆς. Δὲν πρόκειται τώρα ν' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτό. Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ἀφημένου καὶ χαμένου ἀντικειμένου, μὲ τὴ συνταύτιση τοῦ ἐγὼ πρὸς αὐτό, ἡ ἀπορρόφηση τοῦ ἀντικειμένου ἀπ' τὸ ἐγώ, δὲν εἶναι πειὰ γιὰ μᾶς πράγματα καινούργια. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε ἀπ' εὐθείας τὸ φαινόμενο αὐτὸ στὸ παιδί. Στὴ «Διεθνὴ Ψυχαναλυτικὴ Ἐπιθεώρηση» ἐδημοσιεύθηκε τελευταῖα περίπτωσις ἑνὸς παιδιοῦ, ποὺ ὅταν εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ χάσῃ ἓνα γατάκι, ἐδήλωσε ἀμέσως πὼς τὸ γατάκι εἶταν ὁ ἑαυτός του, ἄρχισε νὰ σέρνεται μὲ τὰ τέσσερα, δὲν ἤθελε πειὰ νὰ καθίσει στὸ τραπέζι κτλ. (*).

Ἄλλο παράδειγμα ἀπορρόφησης τοῦ ἀντικειμένου μᾶς παρέχεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῆς μελαγχολίας, ποὺ συνήθως ὀφείλεται στὸ πραγματικὸ ἢ συναισθηματικὸ χάσιμο ἀγαπητοῦ ἀντικειμένου. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸ τῶν περιπτώσεων αὐτῶν εἶναι ἡ σκληρὴ ταπείνωση τοῦ ἐγὼ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του: ὁ ἄρρωστος αὐτοκατακρίνεται ἀλύπητα καὶ κατηγορεῖ τὸν ἑαυτό του σκληρά. Ἡ ἀνάλυσις ἔδειξε ὅτι οἱ κατηγορίες αὐτὲς κι' οἱ ἐπικρίσεις κατὰ βάθος ἀποτείνονται στὸ ἀντικείμενο

(*) Markuszewicz: Beitrag zum autistischen Denken bei Kindern, «Internat. Zeitschrift. f. Psychoan.» 5' 1920.

κι' ἀποτελοῦν ἐκδήλωση τοῦ ἐγὼ κατὰ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ. Ἡ σκιά τοῦ ἀντικειμένου ὀρίστηκε πάνω στὸ ἐγώ, λέω κάπου ἄλλου. Ἡ ἀπορρόφηση τοῦ ἀντικειμένου εἶναι χαρακτηριστικὴ στὴν περίπτωσιν αὐτὴν.

Ἄλλὰ ἡ μελαγχολία μᾶς δείχνει κι' ἄλλες λεπτομέρειες, ποὺ μπορούν νάχουν σημασίαν γιὰ τίς κατοπινές μας ἐρευνες. Μᾶς δείχνει τὸ ἐγώ μωρασμένο, χωρισμένο σὲ δυὸ ἀλληλοσυγκρουόμενα μέρη. Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἐκείνο ποὺ μεταβλήθηκε μὲ τὴν ἀπορρόφηση, καὶ ποὺ κλείνει μέσα του τὸ χαμένο ἀντικείμενο. Ἄλλὰ τὸ μέρος ποὺ δέχνεται τόσο σκληρὸ στὸ ἄλλο, δὲν μᾶς εἶναι οὔτε κι' αὐτὸ ἄγνωστο. Τὸ μέρος αὐτὸ παριστάνει τὴ «φωνὴ τῆς συνείδησης», τὸ δικαστήριον τοῦ ἐγὼ ἐκδηλώνεται καὶ κάτω ἀπὸ ὁμαλές συνθήκες, μὰ δὲν παρουσιάζεται τόσο σκληρὸ καὶ ἀτεγκτό. Καὶ ἄλλου (μιλώντας γιὰ τὸ ναρκισσισμό, τὴ λύπη καὶ τὴ μελαγχολία) ἀναγκαστήκαμε νὰ δεχθῶμε ὅτι στὸ βάθος τοῦ ἐγὼ μπορεῖ νὰ σχηματισθῇ ἓνα τέτοιο δικαστήριον, κι' ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ ἀπ' τὸ ὑπόλοιπον ἐγώ καὶ νάρθῃ σὲ σύγκρουσιν μαζύ του. Τὸ ὀνομάσαμε ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ καὶ εἴπαμε ὅτι τὸ ἔργο του εἶναι ἡ αὐτοπαρατήρηση, ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ἡ λογοκρισία τῶν ὀνείρων κι' ἡ διαδραμάτιση τοῦ κυριώτερου ρόλου στὸ φαινόμενο τῆς ἀπώσεως. Τότε λέγαμε ὅτι τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ τοῦ ἐγὼ ἦταν κληρονόμος τοῦ ναρκισσισμοῦ, τῆς κατάστασις ἐκείνης τοῦ παιδικοῦ ἐγὼ ποὺ ἐπαρκοῦσε σὲ τὸν ἑαυτό του. Σιγά-σιγά δανείζεται ἀπ' τίς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος ὅλες τίς ἀπαιτήσεις ποὺ ἐπιβάλλει τὸ περιβάλλον αὐτὸ στὸ ἐγώ, καὶ ποὺ δὲν μπορούν πάντοτε νὰ ἱκανοποιηθῶν ἀπ' αὐτό, σὲ τρόπο ὥστε ὁ ἄνθρωπος, ὅταν νομίζει ὅτι ἔχει λόγους νὰ εἶναι δυσάρεστοι μὲ τὸν ἑαυτό του, νὰ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἱκανοποίησιν στὸ ἰδεῶδες ἐγώ ποὺ διαφοροποιήθηκε ἀπ' τὸ κυρίως ἐγώ. Ἐξακριβώσαμε ἀκόμη ὅτι στὸ παραλήρημα αὐτοπαρατήρησης βλέπουμε καθαρὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ καὶ μπορούμε ν' ἀναγάγουμε τίς ἀρχές του στίς ἐπιδράσεις τῶν ἀνωτέρων καὶ

κυρίως τῶν γονέων (*). Δὲ λησμονήσαμε ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ ἀπόσταση μεταξύ ἰδεώδους ἐγῶ καὶ πραγματικοῦ ἐγῶ διαφέρει κατὰ τὰ ἄτομα καὶ σὲ πολλὰ πρόσωπα ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ τοῦ ἐγῶ δὲν ξεπέρασε τὸν βαθμὸ πὺν παρουσιάζει στὸ παιδί.

Πρὶν ὅμως μπορέσουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ὅλα τὰ ὕλινά αὐτὰ γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς ἐρωτικῆς ὁργάνωσης τοῦ πλήθους, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε καὶ μερικὲς ἄλλες σχέσεις μεταξύ ἀντικειμένου καὶ ἐγῶ (**).

Η'

ΕΡΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΥΠΝΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Καὶ στίς ἰδιοτροπίες τῆς ἀκόμη ἡ γλῶσσα μένει πιστὴ σὲ κάποια πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ μὲ τὴ λέξη

(*) Zur Einführung des Narzissmus.

(**) Ἐρόουμε καλὰ πὺς τὰ παραδείγματα αὐτὰ πὺν δανειστήκαμε ἀπ' τὴν παθολογία δὲν ἐξάντλουν τὴ φύση τῆς συνταύτισης καὶ πὺς ἀφίσαμε ἄδικτο ἓνα μέρος τοῦ αἰνίγματος πὺν παρουσιάζουν οἱ ὁμαδικοὶ σχηματισμοί. Γιὰ νὰ ἐξαντλήσουμε τὸ θέμα αὐτό, θὰ πρεπε νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ πολὺ βαθύτερη καὶ πλατύτερη ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ἐκινῶντας ἀπ' τὴ συνταύτιση, κ' ἀκολουθῶντας τὴν πρὸς μιὰ ὠρισμένη κατεύθυνση, καταλήγουμε, μέσω τῆς μίμησης, στὴν Einfühlung, τὴν ἀντίληψη δηλαδὴ τοῦ μηχανισμοῦ πὺν ἐπιτρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ κρατήσουμε ὁρισμένη στάση ἀπέναντι μιᾶς ἄλλης ψυχικῆς ζωῆς. Καὶ στίς περιπτώσεις ἀκόμη ὅπου ἡ συνταύτιση ἔχει πραγματοποιηθεῖ, πολλὰ σημεῖα μένουν νὰ διευκρινισθοῦν. Ἡ συνταύτιση ἔχει, μεταξύ ἄλλων, γιὰ συνέπεια τὴν ἀποφυγὴ κάθε βιαιότητος ἢ προσβολῆς τοῦ προσώπου μὲ τὸ ὅποιο ἔχει κανεὶς ταυτισθεῖ, καὶ τὴ βοήθεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Ἡ μελέτη τῶν συνταυτίσεων αὐτῶν ὅπως βρίσκονται παραδείγματος χάρις στὴ βάση τῆς ὁμάδας πὺν ἀποτελεῖ μιὰ πατριὰ, ἀπεκάλυψε στὸν Ρόμπερτσον Σμιθ τὸ παράδοξο γεγονὸς ὅτι βασίζονται στὴν ἀναγνώριση κοινῆς οὐσίας [Kinship and Marriage 1885] καὶ μποροῦν, συνεπῶς, νὰ δημιουργηθοῦν μὲ τὴ συμμετοχὴ σὲ κοινὸ γεῦμα. Ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συσχετίσουμε τίς συνταυτίσεις τοῦ εἶδους αὐτοῦ μὲ τὴν ἱστορία τῆς πρωτόγονης οἰκογένειας, ὅπως τὴν ἐσχέδιασα στὸ Τ ο τ ἐ μ καὶ Τ α μ π ο ὕ.

«ἔρω» ἐννοεῖ τίς πὺν διάφορες συναίσθηματικές σχέσεις, πὺν χαρακτηρίζουμε κ' ἐμεῖς μὲ τὴν ἴδια ὀνομασία, χωρίς ὅμως νὰ ξεχωρίζει ἀν ἐννοεῖ μὲ τὴ λέξη αὐτὴ τὸν κυρίως ἔρωτα, σὲ τρόπο πὺν παραδέχεται σιωπηρὰ τὴν πιθανότητα τῆς ὑπαρξῆς ἱεραρχίας στὸ φαινόμενο τοῦ ἔρωτα. Δὲν θὰ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ ἐπιβεβαιώσουμε τὴν ὑπαρξὴ παρόμοιας ἱεραρχίας μὲ γεγονότα πὺν βγαίνουν ἀπ' τὴν παρατήρηση.

Σὲ ὠρισμένο ἀριθμὸ περιπτώσεων, ὁ ἔρωσ δὲν εἶναι παρὰ ἐρωτικὴ ροπὴ πρὸς ἓνα ἀντικείμενο, μὲ σκοπὸ τὴν ἄμεση γενετήσια ἱκανοποίηση, καὶ ἡ ροπὴ σταματᾷ μόλις ἡ ἱκανοποίηση πραγματοποιηθεῖ: εἶναι ὁ κοινός, ὁ αἰσθησιακὸς ἔρωσ. Ἐρόουμε ὅμως ὅτι ἡ ἐρωτικὴ κατάσταση δὲν παρουσιάζει πάντοτε τὴν ἀπλότητα αὐτή. Ἡ βεβαιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ἡ μόλις ἱκανοποιημένη ἀνάγκη δὲν θ' ἀργήσει νὰ ξυπνήσει ἀπὸ ἡτταν ἀσφαλῶς ὁ κυριώτερος λόγος τῆς μόνιμης ροπῆς πρὸς τὸ γενετήσιο ἀντικείμενο, τῆς διατήρησης τοῦ «ἔρωτα» πρὸς τὸ ἀντικείμενο αὐτό, ἀκόμη καὶ στὰ μεσοδιαστήματα ἐκεῖνα ὅπου δὲν αἰσθάνεται τὸ ἄτομο γενετήσια ἀνάγκη.

Καὶ μιὰ ἄλλη συνέπεια βγαίνει ἀπ' τὴν τόσο χαρακτηριστικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν πρώτη φάση τῆς ζωῆς του, πὺν συνήθως τελειώνει μὲ τὸν πέμπτου χρόνου τῆς ἡλικίας, τὸ παιδί βρίσκει τὸ πρῶτο ἐρωτικὸ ἀντικείμενο στὸν ἓνα ἀπ' τοὺς γονεῖς του καὶ σ' αὐτὸν συγκεντρώνει ὅλες τίς γενετήσιες τάσεις πὺν ζητᾷ ἱκανοποίηση. Ἡ ἄπωση πὺν δημιουργεῖται στὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς ἐπιβάλλει στὸ παιδί νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παιδικῶν αὐτῶν γενετήσιων σκοπῶν καὶ ἔχει γιὰ συνέπεια τὴ βαθεῖα μεταβολὴ τῆς στάσης του πρὸς τοὺς γονεῖς του. Τὸ παιδί ἀγαπᾷ βέβαια τοὺς γονεῖς του, ἀλλὰ οἱ πρωτόγονες τάσεις του ἔχουν συναντήσει ἐμπόδια. Τὰ αἰσθήματά του πρὸς αὐτοὺς εἶναι πῶς αἰσθήματα στοργῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ προηγούμενες «αἰσθησιακὲς» τάσεις διατηροῦνται ἀκόμη, περισσότερο ἢ λιγώτερο ἔντονες, στὸ ὑποσυνείδητο

καί, κατὰ συνέπεια, τὸ πρωτόγονο ρεῖμα εξακολουθεῖ με κάποιον τρόπο νὰ κυλάει (*).

Τὴν ἐποχὴ τῆς ἥβης, νέες, πολὺ ἔντονες τάσεις, παρουσιάζονται, ποὺ ἀποβλέπουν σὲ ἄμεσους γενετήσιους σκοπούς. Στὶς δυσμενεῖς περιπτώσεις οἱ γενετήσιες τάσεις μένουν τελείως χωρισμένες ἀπ' τὴς «στοργικῆς» τάσεις. Παρουσιάζεται τότε μιὰ εἰκόνα ποὺ συχνὰ ἐξιδανικεύθηκε ἀπὸ διάφορα φιλολογικὰ ρεύματα. Ὁ ἄντρας αἰσθάνεται χιμαιρική λατρεία γιὰ γυναῖκες ποὺ τὶς σέβεται, ἀλλὰ ποὺ δὲν τοῦ διεγείρουν ἐρωτικὰ συναίσθηματα, ἐνῶ διεγείρεται ἀπὸ ἄλλες γυναῖκες, ποὺ δὲν τὶς «ἀγαπᾷ» καὶ ποὺ πολὺ λίγο τὶς ἐκτιμᾷ, ἂν δὲν τὶς περιφρονεῖ. Πολὺ συχνά, ὁ ἔφηβος κατορθώνει νὰ συνθέσει ὥς ἓνα σημεῖο τὸν πνευματικὸ πλατωνικὸ ἔρωτα καὶ τὸν γενετήσιο γήινο ἔρωτα· στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ στάσις του πρὸς τὸ γενετήσιο ἀντικείμενο χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη δράση ἐλευθέρων καὶ συγκρατημένων τάσεων. Ἀνάλογα μὲ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν στὴ γενετήσια ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου τὰ δυὸ αὐτὰ εἶδη τάσεων, μπορούμε νὰ μετρήσουμε τὸ βαθμὸ τοῦ πραγματικοῦ ἔρωτα καὶ τὸ βαθμὸ τῆς καθαρὰ γενετήσιας ἐπιθυμίας.

Στὸ πλαίσιο τοῦ «πραγματικοῦ» αὐτοῦ ἔρωτα (**) μᾶς ἔκανε ἐντύπωση ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο ξεφεύγει ὡς ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὴν κριτικὴν, ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ ἀγαπᾷ ἐκτιμᾷ τὶς ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου του περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὶς ιδιότητες τῶν ἀτόμων ποὺ δὲν ἀγαπᾷ, ἢ τὶς ιδιότητες τοῦ ἴδιου ἀτόμου προτοῦ τὸ ἀγαπήσει. Ὅταν οἱ αἰσθησιακὲς τάσεις ἔχουν ἀπωθηθεῖ ἢ καταβληθεῖ με μεγάλη ἢ μικρότερη ἐπιτυχία, βλέπουμε νὰ γεννιέται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ αἰσθησιακὸς αὐτὸς ἔρως ὀφείλεται στὶς

ψυχικὲς ἰκανότητες τοῦ ἀντικειμένου, ἐνῶ ἀντίθετα συνήθως τοῦ ἀποδίδονται οἱ ψυχικὲς αὐτὲς ἰκανότητες κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασιν τῆς αἰσθητικῆς ἐλκυστικότητος ποὺ φέρνει τὸ ἀντικείμενο.

Στὴν περίπτωσιν αὕτη ἡ κρίσις ἀπατᾶται χάριν στὴν ἐξιδανίκευσιν. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ διευκολύνει τὸν προσανατολισμὸ μας· βλέπουμε καθαρὰ ὅτι τὸ ἄτομο συμπεριφέρεται πρὸς τὸ ἀντικείμενό του ὅπως καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του καὶ ὅτι στὴν ἐρωτικὴ κατὰστασιν ἓνα μέρος τῆς πορνιστικῆς γενετήσιας δομῆς μεταφέρεται στὸ ἀντικείμενο. Σὲ ὁρισμένους μάλιστα μορφῆς ἐρωτικῆς ἐκλογῆς εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἀντικείμενο ἀντικαθιστᾷ ἓνα ἰδεῶδες, ποὺ τὸ ἐγὼ θὰ ἤθελε νὰ τὸ ἐνσαρκώσει στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του. Ἀγαπᾷ κανεὶς τὸ ἀντικείμενο, γιὰτὶ βρίσκει σ' αὐτὸ τὶς τελειότητες ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχει ὁ ἑαυτός του καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν δικὸ του ναρκισσισμό.

Ὅσο ἡ ὑπερβολικὴ ἀξία ποὺ ἀποδίδεται στὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ ἐρωτικὴ κατὰστασις αὐξάνονται, ἡ ἐρμηνεύσις τῆς εἰκόνας ποὺ παρουσιάζεται γίνεται εὐκολώτερη. Οἱ τάσεις πρὸς ἄμεση γενετήσια ἱκανοποίησιν μποροῦν νὰ ὑποστοῦν τέλεια ὑποπλασία, ὅπως συχνὰ συμβαίνει στὸν ποιητικὸ ἔρωτα τοῦ ἔφηβου. Τὸ ἐγὼ γίνεται ὀλοένα ταπεινότερο, ἐνῶ τὸ ἀντικείμενο γίνεται ὀλοένα πὺρ ὑπέροχο καὶ πολύτιμο, τραβάει πάνω του ὅλον τὸν ἔρωτα ποὺ τὸ ἐγὼ μπορούσε ν' ἀναιώθε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ ν' αἰσθάνῃ σὰν φυσικὴ συνέπεια τὴν ὀλοκληρωτικὴ θυσία τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἀντικείμενο ἀπορροφᾷ, καταβροχθίζει μπορούμε νὰ ποῦμε, τὸ ἐγὼ. Σὲ κάθε ἐρωτικὴ κατὰστασις βρίσκουμε μιὰ τάσιν πρὸς ταπεινώσιν, πρὸς περιορισμὸ τοῦ ναρκισσισμοῦ, πρὸς τέλεια ἐξαφάνισιν μπροστὰ στὸ ἀγαπητὸ πρόσωπο· σὲ μερικὲς μάλιστα περιπτώσεις τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ εἶναι ἐξαι-

(*) Πρβλ. Τρ ε ῖ ς φ υ λ ε τ ι κ α ἰ π ε ρ ι π τ ῶ σ ε ι ς.

(**) Ueber die allgemeine Erniedrigung des Liebeslebens, ἐν Sammlung, δ' σειρά, 1918.

ρετικά έντονα, και μετά την εξαφάνιση των αισθησιακών απαιτήσεων, κυριαρχούν απολύτως.

Αυτό παραιτείται ειδικότερα στον άτυχο, τον χωρίς ανταπόδοση έρωτα, γιατί στον άμοιβαίο έρωτα, κάθε γενετήσια ικανοποίηση ακολουθείται από έλάττωση του βαθμού εξιδανίκευσης του αντικειμένου. Με την εγκατάλειψη αυτή του έγώ στο αντικείμενο, που δεν ξεχωρίζει διόλου απ' την υπέρτατη εγκατάλειψη σ' άφηρημένη ιδέα, παύουν να υπάρχουν απαιτήσεις από αυτό που το έγώ θεωρεί σαν ιδεώδες του και που θα ήθελε να ενώσει μ' αυτό την προσωπικότητά του. Η κριτική σιωπά: ό,τι κάνει κι ό,τι ζητάει το αντικείμενο, είναι σωστό. Η φωνή της συνείδησης δεν παρεμβαίνει πια, όταν πρόκειται για πράγμα που μπορεί να είναι ευχάριστο στο αντικείμενο· στην έρωτική τύφλωση έγκληματεί κανείς χωρίς τύψεις. Με δυο λόγια, το αντικείμενο πήρε τη θέση του ιδεώδους του έγώ.

Όσον αφορά τη διαφορά μεταξύ συνταύτισης και έρωτικής κατάστασης στις ανώτερες εκδηλώσεις της, τη γοητεία, την έρωτική έξαρση, μάς είναι εύκολο να την εξακριβώσουμε. Στην πρώτη περίπτωση, το έγώ δέχεται τις ιδιότητες του αντικειμένου, γίνεται όμοιο μ' αυτό απορροφώντας το αντικείμενο, για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Φρέντσι· στη δεύτερη περίπτωση δίνεται ολόκληρο στο αντικείμενο, σβύνει μέσα του. Παρατηρούμε όμως, αν κυτάξουμε καλύτερα, ότι η περιγραφή αυτή παρουσιάζει αντιφάσεις, που στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν. Απ' την άποψη του περιεχομένου, το άτομο, ούτε έδωσε, ούτε δέχτηκε, γιατί κι' η πιο άκρα έρωτική κατάσταση μπορεί να θεωρηθεί σαν απορρόφηση του αντικειμένου απ' το έγώ. Η ακόλουθη διάκριση θα βασιζόταν ίσως σε ούσιωδέστερα σημεία: στην περίπτωση της συνταύτισης, το αντικείμενο ξεμερώνεται και χάνεται, για να ξαναφανεί στο έγώ, που υφίσταται μερική μεταστροφή, κατά το πρότυπο του χαμένου αντικει

μένου· στην άλλη περίπτωση, το αντικείμενο καταρρέει, προικισμένο όμως σε βάρος του έγώ με όλες τις ιδιότητες του τελευταίου. Αλλά και στη διάκριση αυτή υπάρχει μια αντίρρηση. Είναι μήπως απολύτως βέβαιο ότι η συνταύτιση επιφέρει την άρνηση των ιδιοτήτων του αντικειμένου; Δεν μπορεί τάχα να υπάρχει συνταύτιση, χωρίς εξαφάνιση του αντικειμένου; Πρίν όμως αποφύσουμε τη συζήτηση του στρουφουά αυτού θέματος, διαισθανόμαστε άμυδρά ότι η φύση της κατάστασης αυτής επιτρέπει και τρίτη διάκριση, ανάλογα με το αν το αντικείμενο παίρνει τη θέση του έγώ ή του ιδεώδους του έγώ.

Απ' την έρωτική κατάσταση ως την υπνωτική ή απόσταση δεν είναι μεγάλη. Οι όμοιότητες μεταξύ τους είναι ολοφάνερες. Το υποκείμενο φέρεται προς τον υπνωτιστή με την ίδια ταπείνωση κι' υποταγή, με την ίδια εγκατάλειψη του έαυτού του, με την ίδια έλλειψη κριτικής, με την οποία φέρεται και στο αγαπημένο πρόσωπο. Παρατηρούμε την ίδια παραίτηση από κάθε προσωπική πρωτοβουλία· δεν υπάρχει άμφιβολία ότι ο υπνωτιστής πήρε τη θέση του ιδεώδους του έγώ. Αλλά στην υπνωτική κατάσταση, όλες οι ιδιορρυθμίες αυτές παρουσιάζονται σαφέστερα και πιο ανάγλυφα, σε τρόπο ώστε θα ήταν προτιμότερο να εξηγήσουμε την έρωτική κατάσταση με τη βοήθεια της υπνωτικής, παρά ν' ακολουθήσουμε τον αντίθετο δρόμο. Ο υπνωτιστής είναι για τον υπνωτισμένο το μόνο αξιοπρόσεχτο αντικείμενο· τίποτε έξω απ' αυτόν δεν υπάρχει. Το γεγονός ότι το έγώ αισθάνεται, όπως και στο όνειρο, ότι απαιτεί ή βεβαιώνει ο υπνωτιστής, μάς θυμίζει ότι παραλείψαμε ν' αναφέρουμε, πως μια απ' τις λειτουργίες του ιδεώδους του έγώ είναι και ο έλεγχος της πραγματικότητας (*). Το γε-

(*) Πρβλ. Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre, in Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, δ' σειρά, 1928.

γονός ότι το ἐγὼ θεωρεῖ μὴ ἀντίληψη ὡς πραγματική δὲν εἶναι περίεργο, ἀφοῦ ἡ ψυχικὴ λειτουργία ποὺ ὑποβάλλει τὰ γεγονότα στὸν ἔλεγχο τῆς πραγματικότητας βεβαιώνει τὴν πραγματικότητα τῆς ἀντίληψης αὐτῆς. Ἡ τέτοια ἔλλειψη τάσεων κατευθυνόμενων πρὸς ἐλεύθερους γενετήσιους σκοποὺς συντελεῖ στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἀκρας ἀγνότητος τῶν φαινομένων. Ἡ ὕπνωτικὴ σχέση συνίσταται στὴν πλήρη ἐρωτικὴ ἐγκατάλειψη, μὲ τὴν ἐξαίρεση μόνο τῆς γενετήσιας ἱκανοποίησης, ἐνῶ στὴν ἐρωτικὴ κατάσταση ἡ ἱκανοποίηση αὐτὴ προσωρινὰ μόνο ἀπωθεῖται καὶ πάντοτε βρίσκεται στὸ βάθος τῆς κατάστασης, σὰν πιθανὸς σκοπός.

Μποροῦμε ὅμως ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ νὰ ποῦμε πὼς ἡ ὕπνωτικὴ σχέση παρουσιάζει, ἀν μᾶς ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση, ἕναν ὁμαδικὸ σχηματισμὸ μὲ δύο ἄτομα. Ἡ ὕπνωτικὴ κατάσταση δύσκολα μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν ὁμαδικὸ σχηματισμὸ γιατί εἶναι εἶδος ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ κι' αὐτῇ. Ἀπ' τὴν πολὺπλοκὴ ὕψι τοῦ πλήθους παρουσιάζει ἕνα μεμονωμένο στοχεῖο: τὴν τάση τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πλήθους, ἔναντι τοῦ δημεγέρτου. Ὁ ἀριθμητικὸς περιορισμὸς διακρίνει τὴν ὕπνωτικὴν κατάσταση ἀπ' τὸν ὁμαδικὸ σχηματισμὸ, ὅπως ἡ ἔλλειψη ἄμεσων γενετήσιων τάσεων τὴ διακρίνει ἀπ' τὴν ἐρωτικὴν κατάσταση. Ἔτσι κατέχει διάμεση θέση μεταξὺ τῶν δύο.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι οἱ σταθερώτεροι δεσμοὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γεννιῶνται ἀπ' τὶς γενετήσιες ἐκείνες τάσεις ποὺ ἔξφυγαν ἀπ' τὸ σκοπὸ τους. Αὐτὸ ἐξηγεῖται εὐκόλα ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τάσεις αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν ἀπολύτως, ἐνῶ οἱ ἐλεύθερες γενετήσιες τάσεις ἐξασθενίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ κάθε φορὰ ποὺ φτάνει κανεὶς τὸ γενετήσιο σκοπὸ. Ὁ αἰσθησιακὸς ἔρως εἶναι προωρισμένος νὰ σβύνει, μόλις ἱκανοποιηθεῖ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διαρκέσει, πρέπει νὰ συνδυασθεῖ ἀπ' τὴν ἀρχὴ μὲ στοιχεῖα καθαρῆς στοργῆς, ποὺ νὰ μὴ ἀκολουθοῦν γενετήσιο σκοπὸ, ἢ νὰ

ὑποστῇ σὲ ὀρισμένη στιγμὴ μὴ παρόμοια ἐστιασμένη.

Ἡ ὕπνωτικὴ κατάσταση θὰ μᾶς ἀπεκάλυπτε εὐκόλα τὸ αἶνιγμα τῆς ἐρωτικῆς κατασκευῆς τοῦ πλήθους. Ἄν δὲν παρουσιάζε χαρακτηριστικὰ σὰν τὴν χωρίς ἄμεσους γενετήσιους σκοποὺς ἐρωτικὴν κατάσταση, ποὺ δὲν μπόρουν ἀκόμη νὰ βροῦν λογικὴ ἐξήγηση. Σὲ πολλὰ σημεῖα ἡ ὕπνωτικὴ κατάσταση εἶναι ἀκατανόητη καὶ παρουσιάζει κάποιον μυστικοπαθεῖ χαρακτηρισμό. Μία ἀπ' τὶς ἰδιομορφίες τῆς εἶναι ἕνα εἶδος παράλυσης ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιρροῆς παντοδύναμου ἀτόμου πάνω σὲ ἄτομο ἀδύνατο, ἀνυπεράσπιστο, κι' ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ μᾶς θυμίζει τὸν ὕπνωτισμὸ τῶν ζώων διὰ τοῦ τρόμου. Πολλὰ μένουν ἀκόμη νὰ ξεκαθαριστοῦν στὸ ζήτημα τῆς πρόκλησης τῆς ὕπνωτικῆς κατάστασης καὶ τῶν σχέσεών τῆς μὲ τὸν ὕπνο· κι' αἰνιγματικὴ ἐκλογὴ προσώπων κατ'ἀλληλων νὰ τὴν προκαλέσουν, ἐνῶ ἄλλα δὲν μποροῦν νὰ φέρουν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὴν ὕπνωτικὴ κατάσταση ὑπάρχει κάποια ἄγνωστὴ ἀκόμη συνθήκη, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀγνότητα τῶν ἐρωτικῶν τάσεων. Ἄλλο πάλι ἀξιοπρόσεχτο γεγονὸς εἶναι ὅτι παρ' ὅλη τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὑποβάλλεται τὸ ὕπνωτισμένο ἀντικείμενο, ἡ ἡθικὴ του συνείδηση μπορεῖ νὰ δείξει μεγάλη ἀντοχή. Αὐτὸ ἴσως συμβαίνει γιατί στὴν ὕπνωτικὴ κατάσταση, ὅπως ἐπιφέρεται αὐτὴ σήμερα, τὸ ὑποκείμενο ἐξακολουθεῖ νὰ καταλαβαίνει ὅτι δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ ἀπλὸ παιχνίδι, γιὰ μὴ ἀνακριβῆ ἀναπαράσταση ἄλλης κατάστασης μὲ πολὺ μεγαλύτερη βιολογικὴ σημασία.

Τὰ παραπάνω μᾶς ἐπιτρέπουν ἐν τούτοις νὰ δώσουμε ἕναν ὅρισμὸ τῆς ἐρωτικῆς ὕψις τοῦ πλήθους, ὅπως τουλάχιστο τὸ ἐξετάσαμε ὡς τώρα, πλήθους δηλαδὴ μὲ δημεγέρτη, ποὺ δὲν ἐπῆρε ἀκόμη, χάρις σὲ μὴ ὑπερβολικὰ τέλεια ὁργάνωση, τοὺς χαρακτῆρες ἑνὸς ἀτόμου. Ἔτσι τὸ πρῶτόγονο πλῆθος παρουσιάζεται σὰν ἄθροισμα ἀτόμων ποὺ ὅλα τοὺς ἀντικατέστη.

σαν τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ τους μὲ τὸ ἀντικείμενο, καὶ κατὰ συνέπεια τὰ ἐγὼ τους συνταυτίσθηκαν.

Θ'

ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΤΗΣ ΑΓΕΛΗΣ

Ἐάν ἐνομίσαμε ὅτι μὲ τὸν τύπο αὐτὸν ἐλύσαμε τὸ αἶνιγμα τοῦ πλήθους, θ' ἀπογορευθοῦμε γρηγορά. Τὸ γεγονός ὅτι κατὰ βάθος περιορισθήκαμε νὰ ἀναγάγουμε τὸ αἶνιγμα τοῦ πλήθους στὸ τόσο σκοτεινὸ αἶνιγμα τῆς ὑπνωτικῆς κατὰστασης, δὲ θ' ἀργήσει νὰ μᾶς φέρει στὴ στιγμὴ πραγματικότητος. Νὰ ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη ἀντίρρηση ποὺ μᾶς δείχνει ποῖο δρόμο πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε.

Πρέπει νὰ πούμε ὅτι οἱ πολυάριθμοι συναισθηματικοὶ δεσμοὶ ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ πλήθος, ἀρκοῦν βέβαια νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἑλλειψὴ ἀνεξαρτησίας καὶ πρωτοβουλίας τοῦ ατόμου, τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιδράσεων του μὲ τὶς ἀντιδράσεις ὅλων τῶν ἄλλων ατόμων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ πλήθος, τὴν κατὰπτωσή του σὲ ἀπλὴ μονάδα μὲς τὸ πλήθος. Μὰ τὸ πλήθος, σὰν σύνολο ἔχει καὶ ἄλλους χαρακτηῖρες: πτώση τῆς διανοητικῆς ἱκανότητος, ὑπερβολικὸ βαθμὸ συναισθηματικότητος, ἀνικανότητα νὰ συγκρατηθεῖ, τάση νὰ ξεπεράσει στίς συναισθηματικὲς του ἐκδηλώσεις κάθε ὄριο καὶ νὰ βρεῖ στὴ δράση τὴν διέξοδο τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Ὅλοι αὐτοὶ καὶ ἄλλοι ἀκόμη χαρακτηῖρες, ποὺ τόσο χτυπητὰ τοὺς περιέγραψε ὁ Λεμπόν, ἀποτελοῦν χωρὶς ἀμφιβολία, ὑποστροφή τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας πρὸς παλαιότερη φάση, ποὺ δὲν μᾶς φαίνεται περίεργο νὰ τὴ συναντήσουμε στὸ παιδί καὶ τὸν ἄγριο. Μιὰ τέτοια ὑποστροφή χαρακτηρίζει ἰδίως τὰ κοινὰ πλήθη, ἐνῶ στὰ καλὰ ὀργανωμένα πλήθη οἱ χαρακτηῖρες τῆς ὑποστροφῆς περιορίζονται, καθὼς εἴπαμε, σὲ μεγάλο βαθμὸ.

Ἔτσι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ κατάσταση, ὅπου τὸ ἀτομικὸ συναισθημα καὶ ἡ προσωπικὴ διανοητικὴ ἐνέργεια

για εἶναι πολὺ ἀδύνατες γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν ἀνεξάρτητα, χωρὶς ἀνάλογες συναισθηματικὲς καὶ διανοητικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ἄλλων ατόμων. Ἀς θυμηθοῦμε σχετικῶς, πόσο πολλὰ εἶναι τὰ φαινόμενα ἐξάρτησης στὴν κοινωνικὴ ἀνθρώπινη κοινωνία, πόσο σπάνια συναντοῦμε τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸ ἀτομικὸ θάρρος, πόσο κατέχεται τὸ ἄτομο ἀπὸ ἐπιδράσεις μιᾶς ὁμαδικῆς ψυχῆς, σὰν τὶς ιδιότητες τῆς φυλῆς, τὶς ταξικὲς προλήψεις, τὴν κοινὴ γνώμη κτλ. Τὸ αἶνιγμα τῆς ἐπίδρασης διὰ τῆς ὑποβολῆς γίνεται ἀκόμη σκοτεινότερο, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐπίδραση αὐτὴ δὲν γίνεται μόνο ἀπ' τὸ δημεγέρετο στὴ μάζα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο, καὶ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς παρατηρηθεῖ πὼς δὲν ἐξετάσαμε παρὰ τὶς σχέσεις πρὸς τὸ δημεγέρετο, παραβλέποντας ἕναν ἄλλον παράγοντα, τὴν ἀλληλοὑποβολή.

Γι' αὐτὸ μὲ μεγαλύτερη μετριοφροσύνη θ' ἀκούσουμε μιὰ ἄλλη γνώμη, ποὺ μᾶς ὑπόσχεται νὰ μᾶς δώσει μιὰ λύση, στηριγμένη σ' ἀπλούστερες ἀρχές. Τὴ γνώμη αὐτὴ τὴ βρίσκουμε στὸ λαμπρὸ βιβλίον τοῦ Ο. Τρόττερ πάνω στὸ ἐνστικτὸ τῆς ἀγέλης, λυπούμενοι μόνο, γιατί ὁ συγγραφεὺς δὲν κατώρθωσε νὰ κρατηθεῖ πάνω ἀπ' τὶς ἀντιπάθειες ποὺ ἔφερε ὁ Παγκόσμιος Πόλεμος (*).

Ὁ Τρόττερ θεωρεῖ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ὄχλου, σὰν ἀποτελέσματα ἐνὸς ἐνστικτοῦ τῆς ἀγέλης (gregariousness), ἔμφυτου στὸν ἄνθρωπο, ὅπως καὶ στ' ἄλλα εἶδη ζώων. Ἀπὸ βιολογικὴ ἀποψη τὸ ἐνστικτὸ τῆς ἀγέλης δὲν εἶναι παρὰ ἐκδήλωση καὶ συνέπεια τῆς πολυκύτταρης ὕψης τῶν ἀνωτέρων ζώων, καὶ ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς θεωρίας τῆς γενετησίου ὁρμῆς, θὰ ἦταν μιὰ καινούργια ἐκδήλωση τῆς ἐρωτικῆς τάσης ποὺ ἔχουν τὰ ζωνταῖα ὄντα, μὲ ὅμοια κατασκευὴ, νὰ σχηματίζουν ὁλοένα πλατύτερες μονάδες. Τὸ ἄτομο βρίσκει κάποια ἀτέλεια στὸν ἑαυτὸ του ὅταν εἶναι μόνο. Τὸ ἄγχος τοῦ μικροῦ

(*) W. Trotter. Instincts of the Herd in Peace and War, Λονδίνον 1916.

παιδιοῦ εἶναι κι' αὐτὸ ἐκδήλωση τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς ἀγέλης. Ἡ ἀντίδραση τοῦ ατόμου στὴν ἀγέλη, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ χωρισμὸ τοῦ ἀπ' αὐτήν, καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος φροντίζει νὰ τὴν ἀποφύγει. Ἀλλὰ ἡ ἀγέλη διώχνει κάθε τι τὸ νέο κι' ἀσυνήθιστο. Τὸ ἐνστικτο τῆς ἀγέλης εἶναι πρωτόγονο κι' ἀδιαίρετο (which cannot be split up).

Τὰ πρωτόγονα ἐνστικτα, θὰ ἦταν κατὰ τὸν Τρόττερ, τὰ ἐξῆς: τὸ ἐνστικτο αὐτοσυντήρησης, τὸ ἐνστικτο διατροφῆς, τὸ γενετήσιο ἐνστικτο καὶ τὸ ἐνστικτο τῆς ἀγέλης. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μπορεῖ νὰ βροῖσκειται σ' ἀντίθεση μὲ τ' ἄλλα. Τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος, θὰ ἦταν οἱ δύο χαρακτηριστικώτερες ιδιότητες ἐνὸς ζώου μὲ ἐνστικτο ἀγέλης. Στὸ ἴδιο ἐνστικτο ἀνάγει ὁ Τρόττερ τὶς ἀπωστικὲς δυνάμεις ποὺ ἀνεκάλυψε στὸ ἄτομο ἡ ψυχανάλυση, καὶ κατὰ συνέπεια, τὶς ἀντιστάσεις ποὺ συναντᾷ ὁ γιατρὸς κατὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Ἡ γλώσσα χωστᾷ τὴ σημασία της στὸ γεγονὸς ὅτι ἐπιτρέπει τὴ συνεννόηση μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς ἀγέλης καὶ σ' αὐτὴν στηρίζεται ὁ καθορισμὸς τῆς ταυτότητας τοῦ κάθε μέλους.

Ὅπως ὁ Λεμπὸν ἐπέμεινε κυρίως στοὺς προσωρινούς ὁμαδικούς σχηματισμούς, κι' ὁ Μὰκ Ντούγκαλ στοὺς μόνιμους σχηματισμούς, ὁ Τρόττερ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον του στοὺς γενικώτερους σχηματισμούς τοῦ ἀνθρώπου, αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ ζώου καὶ γυρεύει νὰ βρεῖ τὶς ψυχολογικὲς του βάσεις. Ἡ παρατήρησή του ὅτι ὁ Βόρις Σίντις ἀνάγει τὸ ἐνστικτο τῆς ἀγέλης στὴν ἱκανότητα ὑποβολῆς εἶναι, εὐτυχῶς γι' αὐτόν, περιττὴ εἶναι μιὰ ἐξήγηση σύμφωνα μὲ ἄγνωστο πρότυπο, ἀνεπαρκῆς, κι' ἡ ἀναστροφή της, ἡ γνώμη ὅτι μᾶλλον ἡ ἱκανότης ὑποβολῆς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἐνστικτοῦ ἀγέλης, φαίνεται πολὺ φυσικώτερη.

Πολὺ περισσότερο ὅμως ἀπ' ὅ,τι στὶς ἄλλες θεωρίες, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε στὴ θεωρία τοῦ Τρόττερ ὅτι δὲν δίνει ἀρκετὴ σημασία στὸ δημεγέρτη, ἐνῶ τὰ πράγματα μᾶς ὑποδεικνύουν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ κατα-

λάβουμε τὸ πλῆθος χωρὶς τὸ δημεγέρτη. Τὸ ἐνστικτο τῆς ἀγέλης δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἑκπαρξὴ τοῦ δημεγέρτη. Τὸν παίρνει σὰ νὰ παρουσιάζεται τυχαία, κι' ὅποτε δὲν μπορούμε νὰ δοῦμε πὼς εἶναι δευσιγὴν τὸ ἐνστικτο αὐτὸ νὰ γεννήσει τὴν ἀνάγκη ἐνὸς Θεοῦ: ἡ ἀγέλη δὲν ἔχει βουκό. Μποροῦμε ἀκόμα ν' ἀποδείξουμε λανθασμένη τὴν ἀντίληψη τοῦ Τρόττερ μὲ ἐπιχειρήματα ψυχολογικά, δείχνοντας, μὲ κάποια πιθανότητα τουλάχιστον, πὼς τὸ ἐνστικτο τῆς ἀγέλης δὲν εἶναι ἀδιαίρετο, πὼς δὲν εἶναι πρωτόγονο ὅσο τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ τὸ γενετήσιο ἐνστικτο.

Βέβαια, ἡ παρακολούθηση τῆς οὐτογονίας τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς ἀγέλης δὲν εἶναι εὐκόλη. Ὁ φόβος τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ὅταν μείνει μοναχό, ποὺ ὁ Τρόττερ τὸν θεωρεῖ σὰν ἐκδήλωση τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς ἀγέλης, μπορεῖ μὲ μεγαλύτερη πιθανοφάνεια νὰ ἐξηγηθεῖ ἄλλοιῶς. Εἶναι ἐκδήλωση ἀνικανοποίητης ἐπιθυμίας, μὲ ἀντικείμενο τὴ μητέρα, ἀργότερα κι' ἄλλα πρόσωπα τῆς οἰκογένειας, ἐπιθυμίας ποὺ τὸ παιδί δὲν ξέρεי οὔτε τὴν αἰτία της, οὔτε τὴ φύση της, καὶ ποὺ μόνο μὲ ἄγχος μπορεῖ νὰ ἐκδηλώσει (*). Ἀντὶ νὰ καταπραῖνθῇ μὲ τὴν ἐμφάνιση ὁποιοδήποτε ἀνθρώπου τῆς «ἀγέλης», τὸ ἄγχος του προκαλεῖται ἀπεναντίας ἀπ' τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς «ξένου». Ὅποτε τὸ παιδί γιὰ πολὺν καιρὸ δὲν ἔχει τὸ ἐνστικτο αὐτὸ τῆς ἀγέλης, τὸ ὁμαδικὸ αὐτὸ αἶσθημα. Τὸ ἐνστικτο καὶ τὸ αἶσθημα αὐτὸ δημιουργοῦνται σιγά-σιγά μόνο, ὅταν βροῖσκειται σ' ἐπαφὴ μὲ ἄλλα παιδιά, σὰν ἀποτέλεσμα τῶν σχέσεων μεταξὺ παιδιῶν καὶ γονέων, καὶ σὰν ἀντίδραση στὸ αἶσθημα τῆς ζήλειας, μὲ τὴν ὁποία τὸ μεγαλύτερο παιδί δέχεται τὴν παρεΐσφρηση τοῦ μικρότερου. Τὸ πρῶτο εὐχαρίστως θὰ παραμέριζε τὸ δεύτερο, γιὰ νὰ τὸ χωρῖσει ἀπ' τοὺς γονεῖς του, καὶ νὰ τὸ στερήσει ἀπὸ ὅλα τὰ δικαιώματά του· μπροστὰ ὅμως στὴν ἴση ἀγάπη ποὺ ἐκ-

(*) Προβλ. Einführung in der Psychoanalyse.

δηλώνουν οι γονείς προς όλα τα παιδιά τους, και μια και είναι άνικανο να κρατήσει για πολύν καιρό την έχθρική του αυτή στάση, γίνεται στο τέλος μιὰ συνταύτιση μεταξύ όλων των παιδιών, και δημιουργείται ένα αίσθημα κοινότητας που παίρνει στο σχολείο μεγαλύτερη εξέλιξη. Η πρώτη απαίτηση που γεννιέται απ' την αντίδραση αυτή είναι η απαίτηση δικαιοσύνης, όμοιας συμπεριφοράς προς όλους. Ξέρουμε με πόση δύναμη και άλληλεγγυή επιβάλλεται η απαίτηση αυτή στο σχολείο. Αφού το κάθε παιδί δεν μπορεί να είναι πρώτο και προνομιούχο, πρέπει να είναι όλα ίσα, και κανένα να μην έχει ιδιαίτερη εύνοια ή ξεχωριστά προνόμια. Τη μεταβολή αυτή της ζήλειας σε αίσθημα άλληλεγγυής, που παρατηρείται στα παιδιά της ίδιας οικογένειας ή της ίδιας τάξης, θα μπορούσαμε να τη θεωρήσουμε άπιθανη, αν το ίδιο φαινόμενο δεν το παρατηρούσαμε κι' αργότερα, σ' άλλες περιπτώσεις. Σκεφθήτε το πλήθος των νέων γυναικών ή των ρωμαντικών κοριτσιών, που έρωτεύονται έναν τραγουδιστή ή έναν πιανίστα της μόδας, και στριμώχνονται γύρω του, μόλις τελειώσει η συναυλία.

Η κάθε μία έχει βέβαια λόγους να ζηλεύει όλες τις άλλες, επειδή όμως είναι πολλές και καμιά τους δεν έχει τη δυνατότητα να κρατήσει για τον έαυτό της το κοινό αντικείμενο του έρωτά των, παραιτούνται όλες απ' αυτό, κι' αντί να μαλλιοτραβιούνται, ενεργοούν σαν άλληλεγγυο πλήθος, θαυμάζουν όλες μαζί το είδωλό τους, και θα ήταν ευτυχισμένες αν μπορούσαν να μοιραστούν μιὰ μπουκλα των μαλλιών του. Αντίπαλες στην άρχη, κατώρθωσαν στο τέλος να συνταυτιστούν, κοινωνώντας στον ίδιο έρωτα για το ίδιο αντικείμενο. Όταν μιὰ συναισθηματική κατάσταση μπορεί να τελειώσει με πολλούς τρόπους, η συνηθέστερη λύση είναι εκείνη που επιτρέπει κάποια σχετική ικανοποίηση, ενώ άλλες, πολύ φυσικότερες, δεν γίνονται δεκτές, γιατί κάτω απ' τις συνθήκες που επιβάλλει η πραγματικότητα είναι ασυμβίβαστες με την πραγματοποίηση του σκοπού.

Όλες οι άλλες εκδηλώσεις, που διαπιστώνουμε τη χρησιμότητά τους στην κοινωνική ζωή, όπως η κοινή γνώμη, ή άλληλεγγυή κτλ., βγαίνουν αναντίρροπα κι' αυτές απ' τη ζήλεια. Κανείς δεν πρέπει να ξεχωρίζει απ' τους άλλους, όλοι πρέπει να κάνουν τα ίδια, και να έχουν τα ίδια. Η κοινωνική δικαιοσύνη είναι η παραίτηση του κάθε ανθρώπου από πολλά πράγματα, για να παρατηθούν απ' αυτά κι' οι άλλοι με τη σειρά τους, ή, πράγμα που είναι το ίδιο, να μη μπορέσουν να τα απαιτήσουν. Αυτή η απαίτηση ισότητας είναι η ρίζα της κοινωνικής συνείδησης και του αίσθήματος του καθήκοντος. Αυτήν βρίσκουμε άπροσδόκητα σαν αιτία εκείνου που η ψυχανάλυση μ'ας απέδειξε ότι είναι «μολυσματικό άγχος» των συφιλιδικών, άγχος που αντιστοιχεί στον άγωνα των δυστυχισμένων αυτών κατά της ύποσυνείδητης επιθυμίας τους να μεταδώσουν την άρρώστεια τους σ' άλλους: γιατί να μένουν αυτοί μόνοι μολυσμένοι και να τους άρριούνται τόσα και τόσα, ενώ οι άλλοι είναι γεροί κι' ελεύθεροι να πάρουν μέρος σ' όλες τις χαρές;

Την ίδια σημασία έχει και το ωραίο ανέκδοτο για την κρίση του Σολομώντα: αφού το παιδί της μ'ας γυναίκας πέθανε, ή άλλη δεν πρέπει να έχει ζωντανό παιδί. Η επιθυμία αυτή ήταν άρκετή για ν' αναγνωρίσει ο βασιληάς τη μητέρα του νεκρού παιδιού.

Έτσι το κοινωνικό αίσθημα στηρίζεται στη μετατροπή ενός αίσθήματος από έχθρικό, όπως ήταν στην άρχη, σε φιλικό, σε ένα είδος συνταύτισης. Καθ' όσο μπορούμε να παρακολουθήσουμε τη συνταύτιση αυτή από την άφετηρία της, φαίνεται να γίνεται κάτω από την επίδραση κοινής στοργής προς πρόσωπο, έξω του όχλου. Δεν νομίζουμε ότι η ανάλυσή μας είναι πλήρης, μ'ας άρκει όμως να τονίσουμε το χαρακτηριστικό αυτό, που συνίσταται στην απαίτηση όσο το δυνατό πιο απόλυτης ισότητας. Έξ άφορμής μάλιστα των δύο τεχνητών πληθών, της εκκλησίας και του στρατού, είδαμε ότι το

Όμαδική και Άτομική Ψυχολογία

κυριώτερο χαρακτηριστικό τους είναι το γεγονός ότι ο αρχηγός αισθάνεται την ίδια στοργή για όλα τους τα μέλη.

Δέν πρέπει όμως να ξεχάσουμε ότι η απαίτηση της ισότητας που διατυπώνουν οι όχλοι αφορά μόνο τα μέλη και όχι τον αρχηγό. Πολλοί ίσοι, ικανοί να συνταχθούν ο ένας με τον άλλον, κι ένας μόνο ανώτερος. Γι' αυτό παίρνουμε το θάρρος να διορθώσουμε την αντίληψη του Τρότσερ, λέγοντας ότι ο άνθρωπος δεν είναι τόσο «ζώο αγέλης», όσο ζώο όρδης, στοιχείο δηλαδή όρδης, που οδηγείται από αρχηγό.

X

ΠΛΗΘΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΓΟΝΗ ΟΡΔΗ

Στα 1917 δέχτηκα την υπόθεση του Λαβίνου ότι η πρωτόγονη μορφή της ανθρώπινης κοινωνίας θάταν η όρδη με την απόλυτη κυριαρχία ενός άντρα. Προσπάθησα τότε ν' αποδείξω ότι οι θεσμοί της όρδης αυτής άφισαν ανεξάλειπτα ίχνη στην κληρονομική ιστορία της ανθρωπότητας, και κυρίως ότι η εξέλιξη του τοτεμισμού, της αρχής αυτής της θεοσκείας, της ήθικης και της κοινωνικής διαφοροποίησης, έχει σχέση με τη βίαια καθάρση ενός αρχηγού και την αντικατάσταση της πατρικής όρδης από αδελφική κοινότητα. (*) Είπ' αλήθεια πως αυτό δεν είναι παρά μια υπόθεση ανάμεσα στις τόσες άλλες, με τις οποίες οι ιστορικοί της ανθρωπότητας θέλησαν να διαφωτίσουν την προϊστορία: μια just so a story, κατά την έκφραση ενός των αγαπητών Άγγλων κριτικών μου (Κραϊγκερ). Νομίζω όμως ότι δεν είναι περιφρονησίμη μια υπόθεση που προσφέρεται, όπως αυτή, στην εξήγηση και στη σύνθεση γεγονότων από πεδία όλοένα και πιο μακρινά.

Στα ανθρώπινα πλήθη ξαναβρίσκουμε τη γνωστή

(*) «Τοτέμ και Ταμπού».

μας αυτή εικόνα, την εικόνα της πρωτόγονης όρδης: ένα άτομο, προικισμένο μ' εξαιρετική δύναμη, είναι αρχηγός πλήθους ίσων συντρόφων. Η ψυχολογία του πλήθους αυτού, όπως μας την έδειξαν οι περιγραφές, που τόσο συχνά αναφέραμε, ή εξαφάνιση δηλαδή της ένσυνείδητης προσωπικότητας, ο προσανατολισμός των ιδεών και των αισθημάτων όλων προς μια και μόνη κατεύθυνση, ή επικράτηση της ύποσυνείδητης συναισθηματικής και ψυχικής ζωής, ή τάση προς άμεση πραγματοποίηση κάθε πρόθεσης, ή ψυχολογία αυτή αντιστοιχεί, λέμε, σε παλινδρόμηση προς πρωτόγονη ψυχική δράση, σαν αυτή που υπάρχει στην πρωτόγονη όρδη.

Ο γενικός χαρακτηρισμός, που δώσαμε πάρα πάνω για τους ανθρώπους, εφαρμόζεται ιδιαίτερα στην πρωτόγονη όρδη. Η θέληση του ατόμου ήταν πολύ αδύνατη για να ριψοκινδυνεύσει σε δράση. Οι όμαδικές παρορμήσεις, ήταν τότε οι μόνες δυνατές παρορμήσεις. Ατομική θέληση δεν υπήρχε. Η παράσταση δεν τολμούσε να μετατραπεί σε θέληση, αν δεν την ένισχυε ή αντίληψη της γενικής της διάδοσης. Η αδυναμία αυτή των παραστάσεων εξηγείται με τη δύναμη του συναισθηματικού δεσμού που ένωνε τον καθένα προς όλους τους όμοιους του· αλλά κι η όμοιότητα των συνθηκών της ζωής, κι η έλλειψη ατομικής ιδιοκτησίας συνετέλεσαν κι αυτές στην εμφάνιση της όμοφωνίας των ψυχικών πράξεων. Ακόμη κι η ανάγκη της άφοδεύσεως συμβιβάζεται με κοινή ικανοποίηση, όπως το βλέπουμε και σήμερα ακόμη στα παιδιά και τους φαντάρους. Η μόνη εξαίρεση είναι η γενετήσια πράξη, όπου η παρουσία τρίτου προσώπου είναι τουλάχιστον περιττή, γιατί το πρόσωπο αυτό καταδικάζεται τουλάχιστον σε στενόχωρη άναμνη. Όσον αφορά την αντίδραση της εξουσιακής ανάγκης (της γενετήσιας ικανοποίησης) στο ένστικτο της αγέλης, θα μιλήσουμε γι' αυτήν πάρα κάτω.

Έτσι το πλήθος μας παρουσιάζεται σαν πρωτόγονη όρδη αναστημένη. Όπως ο πρωτόγονος άνθρωπος επι-

ζει πραγματικά σε κάθε άτομο, έτσι και κάθε πλήθος ανθρώπων μπορεί να ξαναδημιουργήσει την πρωτόγονη ορδή. Πρέπει να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι η ομαδική ψυχολογία είν' η παληότερη ψυχολογία των ανθρώπων. Τα στοιχεία που απομονωμένα από κάθε τι σχετικό με τον όχλο, μās επέτρεψαν να συγκροτήσουμε την ατομική ψυχολογία, διαφοροποιήθηκαν πολύ άργα από την ομαδική ψυχολογία, προοδευτικά και, στις ημέρες μας ακόμη, μόνο ως ένα βαθμό. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε την αφετηρία της εξέλιξης αυτής.

Μιά πρώτη σκέψη, που μās έρχεται στο νοῦ, δείχνει σε ποιά σημείο ή διαπίστωση που διατυπώσαμε χρειάζεται κάποια διόρθωση. Πρέπει να παραδεχτούμε ότι η ατομική ψυχολογία είναι μάλλον τόσο παλιά, όσο κι' οι ομαδική, γιατί, σύμφωνα με ό,τι ξέρουμε, θα υπήρξαν ασφαλώς απ' την πρώτη στιγμή δυο ψυχολογίες, η ψυχολογία της μάζας κι' η ψυχολογία του πατέρα, του αρχηγού, του δημεγέρτη. Τα άτομα της μάζας συνδέονται μεταξύ τους, όπως συνδέονται και σήμερα, μα ο πατέρας της πρωτόγονης ορδής ήταν ελεύθερος. "Αν και μόνος, οι διανοητικές του πράξεις ήταν δυνατές κι' ανεξάρτητες, η θέλησή του δεν είχε ανάγκη να ενισχυθεί από ξένες θελήσεις. Φαίνεται λοιπόν λογικό να συμπεράνουμε ότι το έγω του δεν περιοριζόταν πολύ από ερωτικούς δεσμούς, πώς δεν αγαπούσε άλλον απ' τον εαυτό του, και πώς τους άλλους τους εκτιμούσε μόνο έφ' όσον μπορούσαν να χρησιμεύσουν στην ικανοποίηση των αναγκών του. Το έγω του δεν εγκαταλείποταν υπερβολικά στα αντικείμενα.

Στην πρώτη εποχή της ιστορίας του ανθρώπου ήταν ο υπεράνθρωπος, που περιμένει τον έρχομό του ο Νίτσε στο μακρινό μέλλον. Και σήμερα ακόμη, τα άτομα που αποτελούν τον όχλο πρέπει να ξέρουν πώς ο αρχηγός τους αγαπά όλους ίδια, μα ο αρχηγός δεν έχει ανάγκη ν' αγαπά κανέναν, είναι αφέντης, ο ναρκισσισμός του είν' απόλυτος, με πεποίθηση κι' ανεξαρτησία. Εέ-

ρουμε ότι η αγάπη σηκώνει εμπόδια στο ναρκισσισμό, συντελώντας έτσι στην πρόοδο του πολιτισμού.

Ο πατέρας της πρωτόγονης ορδής δεν ήταν αδύνατος, όπως έγινε αργότερα, όταν θεοποιήθηκε. "Όταν πέθανε, έπρεπε να τον αντικαταστήσουν, και ασφαλώς θα τον αντικαταστήσει ο μικρότερος γιός του, που ως τότε ήταν απλό άτομο της ομάδας, όπως όλα τα άλλα. Θα είναι ασφαλώς δυνατό να μετατρέψουμε την ομαδική ψυχολογία σ' ατομική, να βρούμε τους όρους που προϋποθέτει η μεταβολή αυτή, όπως στις μέλισσες, όπου σε περίπτωση ανάγκης, είναι δυνατόν μια κάμπια να γίνει βασίλισσα, αντί εργάτρια. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κατάσταση ήταν η εξής: ο πρωτόγονος πατέρας έμποδιζε τους γιούς του να ικανοποιήσουν τις άμεσες γενετήσιες τάσεις τους: τους επέβαλε την αποχή, και το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία συναισθηματικών δεσμών προς αυτόν και μεταξύ τους. Τους έμπασε, μπορούμε να πούμε, δια της βίας στην ομαδική ψυχολογία. "Η γενετήσια ζηλοτυπία του κι' η απολυταρχία του εδημιούργησαν, σε τελευταία ανάλυση, την ομαδική ψυχολογία (*).

Ο διάδογός του έβλεπε να του ανοίγεται ο δρόμος προς τη γενετήσια ικανοποίηση, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την επιβολή της ατομικής ψυχολογίας πάνω στην ομαδική. "Η κατεύθυνση της γενετήσιας ορμής του προς μια γυναίκα, η δυνατότητα της άμεσης ικανοποίησης των γενετησίων αναγκών του, ελάττωναν τη σημασία των τάσεων που είχαν παρεκκλίνει απ' τον γενετήσιο σκοπό και μεγάλωναν ανάλογα το βαθμό του ναρκισσισμού. Στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου αυτού θα ξαναμιλήσουμε για τις σχέσεις του έρωτα με τη διάπλαση του χαρακτήρα.

(*) Μπορούμε ακόμα να δεχθούμε πώς οι γιοί, διωγμένοι, χωρισμένοι απ' τον πατέρα, πέρασαν το στάδιο της συνταύτισης κι' αφού ανυψώθηκαν ως τον φιλομόφυλο έρωτα, απέκτησαν την ελευθερία που τους επέτρεψε να σκοτώσουν τον πατέρα.

Ἄς τονίσουμε ἀκόμη τὶς πολὺ χαρακτηριστικὲς ἀναλογίαι ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τῆς πρωτόγονης ὁρδῆς καὶ τῆς ὁργάνωσης ποὺ ἐξασφαλίζει σήμερα τὴ συνοχὴ ἑνὸς τεχνητοῦ πλήθους. Εἶδαμε πὼς ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἐκκλησία βιοσίζονται στὴν ψευδαίσθηση, ἢ ἂν θέλετε, στὴν παράσταση ἀρχηγοῦ ποὺ ἀγαπάει ὅλους τοὺς κατωτέρους τοῦ ἴδια καὶ ὅμοιοι. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι παρὰ ἰδεαλιστικὴ μετατροπὴ ὄρων ποὺ ὑπάρχουν στὴν πρωτόγονη ὁρδῇ, ὅπου ὅλοι οἱ γυιοὶ ξέρουν ὅτι τὸ ἴδιο τοὺς καταδιώκει ὁ πατέρας, καὶ τὸν ἴδιο φόβο ἐμπνέει σ' ὅλους. Ἡ ἀμέσως μάλιστα ἐπόμενη μορφὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, ἡ τοτεμικὴ πατριὰ, στηρίζεται στὴ μετατροπὴ αὐτῇ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βίαση ὅλων τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ἡ τεράστια δύναμη τῆς οἰκογένειας, σὰν φυσικοῦ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ, βγαίνει ἀκριβῶς ἀπ' τὸν πίστη αὐτῇ στὴν ἴδια ἀγάπη τοῦ πατέρα πρὸς ὅλα τὰ παιδιά του, πίστη ποὺ δικαιολογοῦν τὰ πράγματα.

Ὁ παραλληλισμὸς ὅμως τοῦ πλήθους μὲ τὴν πρωτόγονη ὁρδῇ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέροντες πληροφορίες. Αὐτὸς θὰ ρίξει φῶς σ' ὅ,τι μένει ἀκόμα ἀκατάληπτο καὶ μυστηριώδες στὸν ὁμαδικὸ σχηματισμό, σ' ὅλα τὰ γεγονότα ποὺ χαρακτηρίζουμε μὲ τὶς μυστηριώδεις λέξεις ὑπνωτισμὸς καὶ ὑποβολή. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση ἔχει κατὰ τὸ ἐξαιρετικὸ ἀνησυχητικὸ. Καὶ τὸ ἀνησυχητικὸ αὐτὸ σημεῖο, δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται παρὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς κατὰ πνιξης παληῶν καὶ δυνατῶν αἰσθημάτων, ἐπιθυμιῶν καὶ τάσεων (*). Ἄς θυμηθοῦμε ἀκόμα πὼς ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση ἐπιβάλλεται ἀπ' τὰ ἔξω. Ὁ ὑπνωτιστὴς διατείνεται ὅτι κατέχει μυστηριώδη δύναμη, ἢ, πρᾶγμα ποὺ κάνει τὸ ἴδιο, τὸ ὑποκείμενο ἀποδίδει στὸν ὑπνωτιστὴ μυστηριώδη δύναμη, ποὺ παραλβεῖ τὴ θέλησή του. Ἡ μυστηριώδης αὐτὴ δύναμη, ποὺ λέγεται συνήθως ζωϊκός:

(*) Das Unheimliche, «Imago» Ε', 1919.

μαγνητισμός, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἴδια μὲ κείνην ποὺ ἀποτελεῖ γὰρ τοὺς ἀγρίους τὴν πηγὴ τοῦ ταμποῦ· εἶναι ἡ δύναμη ποὺ βγαίνει ἀπ' τοὺς βασιληάδες καὶ τοὺς ἀρχηγούς καὶ βάζει σὲ κίνδυνο ὅσους τοὺς πλησιάζουν (τὸ μάνα). Πὼς ἐκδηλώνει ὁ ὑπνωτιστὴς τὴ δύναμη ποὺ κατέχει; Διατάζοντας τὸ ὑποκείμενο νὰ τὸν κυττάξει στὰ μάτια· εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς τρόπος ὑπνωτισμοῦ μὲ τὸ βλέμμα. Ἀλλὰ ἡ παρατήρηση τοῦ βασιληᾶ εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ἔχει γὰρ τὸν ἀγριο τοὺς μεγαλύτερους κινδύνους, ὅπως ἀργότερα ὁ θνητὸς δὲν μπορεῖ νὰ παρατηρήσει ἀκίνδυνα τὸ Θεό. Ὁ Μωϋσῆς εἶναι ἀναγκασμένος νὰ μεσιτέψει μεταξὺ τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ Γεχωβά, γιὰ τὸν λαὸς του δὲν μπορεῖ νὰ κυττάξει ὁ ἴδιος τὸ θεό· καὶ ὅταν γυρῇ ἀπ' τὸ Σινᾶ, τὸ πρόσωπό του ἀστράφτει, γιὰ τὸ, ὅπως καὶ στὸ μεσάζοντα τῶν ἀγρίων (*) ἓνα μέρος τοῦ μάνα ἔμεινε πάνω του.

Μποροῦμε πάντως νὰ προκαλέσουμε καὶ ἄλλοιῶς τὴν ὑπνωτικὴν κατάστασι, βάζοντας τὸ ὑποκείμενο νὰ κυττάξει ἓνα γυαλιστερό ἀντικείμενο, ἢ νὰ ἀκούει κάποιον μονότονο ἤχο. Ἀλλὰ ἡ μέθοδος εἶναι ἀμφίβολη, καὶ ἔδωσε ἀφορμὴ σ' ἓνα σωρὸ ἀνεπαρκεῖς καὶ σφαλερὲς ἀκόμα θεωρίαι. Στὴν πραγματικότητά ἡ μέθοδος αὐτὴ συγκεντρώνει ὅλη τὴν ἐνσυνείδητη προσοχὴ τοῦ ὑποκειμένου. Εἶναι σὰν νὰ τοῦ λέει ὁ ὑπνωτιστὴς: «Τώρα νὰ ἀσχολεῖσαι μόνο μὲ μένα, ὁ ἄλλος κόσμος δὲν σ' ἐνδιαφέρει». Εἶναι βέβαιος πὼς ἂν ἔλεγε τὰ λόγια αὐτά, δὲ θάχε κανένα πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, γιὰ τὴν ἀπλῶς θ' ἀποτραβοῦσε τὸ ὑποκείμενο ἀπ' τὴν ὑποσυνείδητή του στάσι καὶ θὰ τὸ ἐσπρωχνε στὴν ἐνσυνείδητη ἀντίδρασι. Ἐνῶ ὅμως ὁ ὑπνωτιστὴς ἀποφεύγει νὰ τραβήξει τὴν ἐνσυνείδητη σκέψιν τοῦ ὑποκειμένου πάνω σὲ τίς δικές του προθέσεις, καὶ τὸ ἀφίνει νὰ βυθίζεται σὲ στάσι ποὺ τοῦ δείχνει τὸν κόσμον σὰν πρᾶγμα χωρὶς κανένα ἐνδιαφέρον, ὅλη ἡ προσοχὴ τοῦ

(*) Περλ. «Τοτέμ καὶ Ταμποῦ», καὶ τίς πηγές ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ.

υποκειμένου συγκεντρώνεται ασυναίσθητα στον υπνωτιστή και μεταξύ αυτού και του υπνωτιστή δημιουργείται μία στάση επαφής, μεταφοράς. Οι έμμεσοι μέθοδοι υπνωτισμού, έχουν ως αποτέλεσμα, όπως και οι τεχνικές μέθοδοι των λογοπαιγνίων και των εϋφρολογημάτων, την παρεμπόδιση ωρισμένων ψυχικών εξεργασιών, που θα έδυσκόλευαν την υποσυνείδητη εξεργασία, και τέλος καταλήγουν στο ίδιο αποτέλεσμα με τις άμεσες επιρροές που εξασκεί το κύτταγμα γυαλιστερών αντικειμένων, ή οι υπνωτιστικές χειρονομίες. (*)

Ο Φέρεντσι έχει δίκχο λέγοντας πως όταν ο υπνωτιστής διατάξει το υποκείμενο να κοιμηθεί, παίρνει απέναντί του τη θέση των γονέων. Νομίζει ότι μπορεί να διακρίνει δυο ποιικίλες υπνωτικής κατάστασης: εκείνη που είναι αποτέλεσμα πραϋντικής, χαδιάρικης υποβολής, κι' εκείνη που γίνεται με απειλητική διαταγή. Η πρώτη είναι η μητρική, ή δεύτερη ή πατρική υπνωτική κατάσταση (**). Έξ άλλου η διαταγή του υπνωτιστή δεν

(*) Το γεγονός ότι το υποκείμενο συγκεντρώνει την υποσυνείδητη προσοχή του στον υπνωτιστή, ενώ η συνείδησή του απασχολείται με αδιάφορα πράγματα, έχει σχέση με διαπιστώσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια πολλών περιπτώσεων ψυχαναλυτικής θεραπείας και που αξίζει να τις αναφέρουμε εδώ. Όταν γίνεται η ψυχανάλυση ενός άρρωστου, είναι αδύνατο ο άρρωστος να μη βεβαιώσει, τουλάχιστον για μία φορά, πως καμιά ιδέα δεν του έρχεται πια στο νου. Οι ελεύθεροι συνδυασμοί του αποκλείονται κι' οι παρορμήσεις που τους διεγείρουν συνήθως μένουν χωρίς αποτέλεσμα. "Αν όμως τον πείσουμε, ο άρρωστος θα ομολογήσει στο τέλος πως συλλογίζεται το τοπίο που βλέπει έξω απ' το παράθυρο, την αίθουσα όπου γίνεται η εξέτασή του, την ταπεταρία του τοίχου, ή τον πολυέλαιο που κρέμεται απ' το ταβάνι. "Ετσι διαπιστώνουμε ότι αρχίζει να υφίσταται τη μεταφορά, ότι είναι ακόμα απορροφημένος από υποσυνείδητες ιδέες, που έχουν σχέση με το γιατρό, κι' οι ιδέες του παύουν να είναι αποκλεισμένες, μόλις του εξηγήσουμε το γεγονός αυτό.

(**) Introjection und Uebertragung «Jahrbuch der Psychoanalyse» Α', 1909.

είναι παρ' διαταγή αδιαφορίας προς όλον τον γύρο κόσμο και συγκεντρώσης ολοκληρώου του ενδιαφέροντος στο πρόσωπο του υπνωτιστή. "Ετσι το καταλαβαίνει και το ίδιο το υποκείμενο, αφού η αδιαφορία αυτή αποτελεί το ψυχολογικό χαρακτηριστικό του ύπνου, και σ' αυτήν στηρίζεται η σχέση του φυσιολογικού ύπνου προς την υπνωτική κατάσταση.

"Ετσι, ο υπνωτιστής, εφαρμόζοντας τις μεθόδους του, ξυπνάει μες στο υποκείμενο του μέρος της αρχέγονης κληρονομίας του, που έχει ήδη εκδηλωθεί στη στάση του προς τους γονείς του, και ιδίως στην ιδέα του για τον πατέρα, που τον φανταζότανε σαν πανίσχυρο κι' επικίνδυνο πρόσωπο, που μόνο παθητική και μαζοχιστική στάση μπορούσε να κρατήσει απέναντί του, που δεν μπορούσε να σηκώσει ενάντια τη θέλησή του και δεν μπορούσε ν' αντιμετωπίσει το βλέμμα του, χωρίς αυτό να είναι απόδειξη ένοχου θράσους. "Ετσι μόνο μπορούμε ν' αντιληφθούμε τη στάση του ατόμου της πρωτόγονης ορδής απέναντι του πατέρα της ορδής. "Όπως ξέρουμε κι' από άλλες αντιδράσεις, ή ικανότητα του ανθρώπου να ξαναζει αρχέγονες καταστάσεις διαφέρει απ' το ένα άτομο στο άλλο. Το υποκείμενο όμως μπορεί να κρατήσει αμυδρή γνώση του γεγονότος ότι κατά βάθος η υπνωτική κατάσταση δεν είναι παρά παιχνίδι, ψεύτικη αναζωπύρωση των παληών εκείνων ψευδαισθήσεων, κι' αυτό αρκεί για να το πλύνει με αρκετή αντίδραση κατά των πολύ σοβαρών συνεπειών της υπνωτικής κατάργησης της θέλησης.

"Ετσι, κάθε τι το ανησυχητικό, το καταθλιπτικό, που συναντούμε στους ομαδικούς σχηματισμούς, και που εκδηλώνεται με φαινόμενα ομαδικής υποβολής, μπορεί να εξηγηθεί, με την ομοιότητα του πλήθους προς την πηγή του, την πρωτόγονη ορδή. Ο δημεγέρτης ένσαρκώνει πάντοτε τον επίφοβο πρωτόγονο πατέρα, το πλήθος θέλει να δεσπόζεται από μια δύναμη απερίοριστη, ζητάει δυνάστη, ή για να χρησιμοποιή-

σουμε την έκφραση του Λεμπόν, διψάει για ύπνο. Ο πρωτόγονος πατέρας είναι το ιδεώδες του πλήθους που επιβάλλεται στο άτομο, αφού αντικατέστησε το ιδεώδες του εγώ. Η ύπνωτική κατάσταση μπορεί πολύ σωστά να ονομασθεί πλήθος από δυο άτομα· ο όρισμός αυτός πρέπει να συμπληρωθεί, για να μπορεί να εφαρμοσθεί στην υποβολή: στο πλήθος αυτό από δυο άτομα, το υποκείμενο που υφίσταται την υποβολή, πρέπει να εμψυχώνεται από πεποίθηση, που δεν στηρίζεται στην αντίληψη ή τη λογική, αλλά σε έρωτικό δεσμό. (*)

ΙΑ'

ΕΝΑΣ ΒΑΘΜΟΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Αν εξετάσουμε τη ζωή του σημερινού ανθρώπου, παίρνοντας για βάση τις περιγραφές που μας έδωσαν οι διάφοροι συγγραφείς για την ομαδική ψυχολογία, θα βρεθούμε μπροστά σε δυσκολίες που μπορούν να απογοητεύσουν όποιον δοκιμάσει τη σύνθεση αυτή. Κάθε άτομο ανήκει σε πολλά πλήθη, έχει τις πιο διάφορες συνταυτίσεις, κατευθύνεται από τους διάφορους δεσμούς του προς ένα σωρό πλευρές και έπλασε το ιδεώδες του εγώ σύμφωνα με τα πιο διαφορετικά πρότυπα. Έτσι

(*) Νομίζω ότι μπορώ να τονίσω το γεγονός ότι οι συλλογισμοί που αναπτύξαμε στο κεφάλαιο αυτό μας επιτρέπουν να ανατρέξουμε στην αντίληψη που διατύπωσε ο Μπερνέμ για την ύπνωτική κατάσταση, και που αντιτίθεται στην απλοϊκότερη αντίληψη των παλαιότερων. Ο Μπερνέμ ενόμιζε ότι μπορούσε να αναγάγει όλα τα ύπνωτικά φαινόμενα στην υποβολή, ενώ αυτή δεν μπορούσε να αναχθεί πουθενά άλλο. Κατά τη γνώμη μας η υποβολή δεν είναι παρά έκδηλωση της ύπνωτικής κατάστασης, που οφείλεται σε ένσυνείδητη προδιάθεση κι' ότι η προδιάθεση αυτή ανάγεται στην πρωτόγονη ιστορία της ανθρώπινης οίκογένειας.

κάθε άτομο αποτελεί μέρος πολλών ομαδικών ψυχών. της ψυχής της φυλής του, της τάξης του, της θρησκείας του, του κράτους του κλπ., κι' ακόμα μπορεί να ανηρωθεί ως ένα βαθμό ανεξαρτησίας και πρωτοτυπίας. Οι μόνιμοι αυτοί ομαδικοί σχηματισμοί έχουν ομοιόμορφα αποτελέσματα, που επιβάλλονται στον παρατηρητή με λιγότερη δύναμη απ' ό,τι οι έκδηλώσεις των προσωρινών πληθών, που δημιουργούνται και διαλύονται γρήγορα, και που έδωσαν στον Λεμπόν τα στοιχεία για τον λαμπρό χαρακτηρισμό του της ομαδικής ψυχής και σ' αυτά τα θορυβώδη, τα εφήμερα πλήθη, που συνυπάρχουν με τα μόνιμα, παρατηρούμε το θάυμα της τέλει, αν και παροδικής εξαφάνισης κάθε ατομικής ιδιομορφίας.

Δοκιμάσαμε να εξηγήσουμε το θάυμα αυτό, υποθέτοντας ότι οφείλεται στην παραίτηση του ατόμου από το ιδεώδες του εγώ του, προς όφελος του ομαδικού ιδεώδους, που ενσαρκώνεται απ' τον αρχηγό. Πρέπει να προσθέσουμε ότι το θάυμα αυτό δεν είναι ίδιο σ' όλες τις περιπτώσεις. Πολλές φορές το εγώ και το ιδεώδες του εγώ δεν είναι τελείως χωρισμένα, μπορούν να εξακολουθούν να συνυπάρχουν, και το εγώ να κρατήσει ως ένα τουλάχιστον βαθμό την προηγούμενη ναρκισσική του έπαρεια. Η έκλογη του αρχηγού διευκολύνεται τότε πολύ. Αρκεί να έχει τις ιδιότητες των ατόμων αυτών σε μεγάλο βαθμό καθαρότητας και να επιβάλλεται στα άτομα με τη δύναμή του και τη μεγάλη του έρωτική ελευθερία, για να αναγνωρισθεί αρχηγός και να του δοθεί μια παντοδυναμία, που δε θα τη ζητούσε αλλοιώς. Όσο για τους άλλους, εκείνους που το ιδεώδες του εγώ τους δε θα ενσαρκώνονταν τελείως στον αρχηγό, παρασύρονται με την «υποβολή», δηλαδή με τη συνταύτιση.

Βλέπουμε ότι η συμβολή μας στη εξήγηση της έρωτικής ύψης του όχλου περιορίζεται στη διάκριση μεταξύ εγώ και ιδεώδους του εγώ, και, κατά συνέπεια, μεταξύ δύο ποικιλιών δεσμών, που η μία αποτελείται

από τη συνταύτιση κι' ή άλλη απ' την αντικατάσταση του ιδεώδους του εγώ από εξωτερικό εξωτικό αντικείμενο. Η υπόθεσή μας ότι υπάρχει ο βαθμός αυτός του εγώ, υπόθεση που αποτελεί το πρώτο βήμα της ανάλυσης του εγώ, δικαιολογείται ολοένα και περισσότερο από τις πιο διάφορες πλευρές της ψυχολογίας. Στην «Εισαγωγή στο Ναρκισσισμό» (*) προσπάθησα να συγκεντρώσω τα δεδομένα της παθολογίας που υποστηρίζουν τη διάκριση αυτή. Όλα όμως τα δεδομένα δικαιολογούν την έλπίδα, ότι βαθύτερη ψυχολογική μελέτη των ψυχώσεων θα δείξει καθαρά τη σημασία της. Άς θυμηθούμε μονάχα το γεγονός ότι το εγώ, όταν φθάσει στο βαθμό αυτό εξέλιξης, συνδέει ένα αντικείμενο προς το ιδεώδες του εγώ, απόρροια του ίδιου του εγώ, και μπορούμε να δούμε ν' αναπαράγονται, μεταξύ εγώ και ιδεώδους του εγώ, δράσεις κι' αντιδράσεις που ή θεωρία των νευρώσεων μάς έδειξε ότι συμβαίνουν μεταξύ του εξωτερικού αντικειμένου και του συνόλου του εγώ.

Έδώ θα εξετάσω μιὰ μόνον απ' τις διαφορές συνέπειες, που μπορεί να έχει ή άποψη αυτή, πράγμα που συγχρόνως θα μου επιτρέψει να διευκρινίσω κάποιο πρόβλημα που αναγκάστηκα ν' αφήσω άλλοτο σ' άλλη μελέτη (**). Όλες οι ψυχικές διαφοροποιήσεις που ξέρουμε, αντιτάσσουν στην ψυχική λειτουργία καινούργιες δυσκολίες, αυξάνουν την αδυναμία της, και μπορούν να γίνουν άφειττορία στάσης της λειτουργίας κι' άρρώστειας. Έτσι ή γέννηση αποτελεί μετάβαση από τον απολύτως αυτόρρη ναρκισσισμό στην αντίληψη μεταβλητού εξωτερικού κόσμου και στην πρώτη ανακάλυψη αντικειμένων άποτέλε-

(*) Jahrbuch der Psychoanalyse, 5', 1914.—Sammlung kleiner, Schriften zur Neurosenlehre, 8' σειρά.

(**) Trauer und Melancholie, «Internat. Zeitschrift f. Psychoanal.», Δ' 1916—18 «Sammlung kleiner Schriften» zur Neurosenlehre, 8' σειρά.

σμα της πολυ ριζικής αυτής μεταβολής είναι ότι δέν μπορούμε να βαστήξουμε για πολύν καιρό τη νέα κατάσταση, που δημιουργεί ή γέννηση, ότι ξεφεύγουμε απ' αυτήν περιοδικά, για να ξανάβρούμε στον ύπνο την παλιότερη απάθειά μας και την απομόνωσή μας απ' τον έξωτερικό κόσμο. Η επάνοδος αυτή στην προηγούμενη κατάσταση οφείλεται και σε κάποια προσαρμογή στον έξωτερικό κόσμο, πού, χάρις στην περιοδική αλληλοδιαδοχή της μέρας και της νύχτας, καταργεί για κάμποσον καιρό το μεγαλύτερο μέρος των έρεθισμών που ύφιστάμεθα την ώρα της ενεργού ζωής μας.

Κατά τη διάρκεια όμως της εξέλιξής μας, περάσαμε από μιὰ ψυχική διαφοροποίηση, με σχηματισμό ενός συνεχούς εγώ απ' τη μιὰ μεριά, κι' ενός υποσυνειδήτου, άπωθημένου, έξωτερικού εγώ απ' την άλλη και ξέρουμε πως ή σταθερότητα του νέου αυτού κτήματος είναι εκτεθειμένη σε αδιάκοπους κινδύνους. Στον ύπνο και τη νευρώση, το εγώ αυτό, το υποσυνειδητό, το έξωρισμένο, προσπαθεί με κάθε τρόπο, να μπει στη συνείδηση, παραβιάζοντας τις πόρτες της, που φυλάγονται από διαφόρων ειδών αντιστάσεις· κι' όταν ο γερός άνθρωπος είναι ξύπνιος, καταφεύγει σ' ένα σωρό ιδιαίτερα τεχνάσματα, για ν' αφήσει το άπωθημένο αυτό μέρος του εγώ του, που του υπόσχεται κάποια ήδονή, να μπει προσωρινά στο άλλο εγώ, παρακάμπτοντας τις δυσκολίες και ξεγελώντας τις αντιστάσεις. Άπ' την άποψη αυτή πρέπει να εξηγήσουμε το εύφρολόγημα και το χιοῦμορ, κι' ως ένα σημείο και γενικά το κωμικό. Όσοι κατέχουν την ψυχολογία των νευρώσεων θα βρουν εύκολα ανάλογα παραδείγματα, λιγώτερο γενικά ίσως. Δέν έπιμένω όμως, γιατί βιάζομαι να φθάσω στην εφαρμογή που μάς ενδιαφέρει.

Μπορούμε να παραδεχθούμε ότι ή διάκριση που έγινε μεταξύ εγώ και ιδεώδους του εγώ, δέν μπορεί, ούτε κι' αυτή, να γίνει άνεκτὴ και πρέπει κάθε τόσο να παλινδρομεί. Παρ' όλες τις στερόσεις και τους

περιορισμούς, που επιβάλλονται στο άτομο, ο γενικός κανόνας είναι ή περιοδική παραβίαση των απαγορεύσεων αυτών, όπως αποδεικνύουν κι' οί γιοριές, που αρχισαν σάν περίοδοι, όπου ο νόμος επέτρεπε κάθε υπερβολή· πράγμα που εξηγεί τη χαρακτηριστική τους εθιμική (*). Τα Σατουρνάλια τών Ρωμαίων κι' ή σημερινή Αποκριά μοιάζουν, στο ουσίωδες αυτό σημείο, με τις γιορτές τών πρωτογόνων λαών, που επέτρεπαν όργια και παραβάσεις τών ιερωτέρων εντολών. Και καθώς το ιδεώδες τοῦ ἐγὼ ἀποτελείται ἀπὸ τὸ σύνολο όλων αὐτῶν τῶν περιορισμῶν που πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τὸ ἄτομο, ἡ ἐπάνοδος τοῦ ιδεώδους στὸ ἐγὼ, ἡ συμφιλίωσή του με τὸ ἐγὼ, πρέπει νὰ ἰσοδυναμεῖ γιὰ τὸ ἄτομο, που ξαναβρίσκει ἔτσι τὴν ἱκανοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ του, με μεγαλοπρεπὴ γιορτή. (**)

Εἴρουμε πῶς ὑπάρχουν ἄτομα που ἡ γενικὴ συναισθηματικὴ τους κατάσταση κυμαίνεται περιοδικά, περνώντας ἀπ' τὴν ὑπερβολικὴ θλίψη στὴ μεγαλύτερη εὐδαιμονία, μέσα ἀπὸ ὠρισμένες διάρκειες καταστάσεις. Οἱ διακυμάνσεις αὐτὲς ἔχουν ἐξ ἄλλου πολὺ διάφορο πλῆθος, καὶ ἄλλοτε εἶναι ἀσήμαντες, ἀδιόρατες, ἐνῶ ἄλλοτε εἶναι πολὺ μεγάλες, ὅπως στὶς περιπτώσεις μελαγχολίας καὶ μανίας, περιπτώσεις ἐξαιρετικὰ ὀδυνηρὲς γιὰ τὰ ἄτομα που τὶς ὑφίστανται κι' ἀφορμὲς μεγάλων διαταραχῶν στὴ ζωὴ τους.

Στὶς τυπικὲς περιπτώσεις τέτοιων κυκλικῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων, οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις δὲ

(*) Πρβλ. «Τοτέμ καὶ Ταμποῦ».

(**) Ἡ σύμπτωση τοῦ ἐγὼ με τὸ ιδεώδες τοῦ ἐγὼ φέρνει πάντοτε αἰσθημα θριάμβου. Τὸ συναισθημα ἐνοχλῆς ἡ μειονεκτικότηας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σάν ἔκφραση διάστασης μεταξὺ ἐγὼ καὶ ιδεώδους.

Ὁ Τρόττερ ἀνάγει τὴν ἄπωση στὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης. Τὰ ἴδια εἶπα κι' ἐγὼ με ἄλλα λόγια, όταν ἀπέδωσα τὸν ἴδιο ρόλο στὸ ιδεώδες τοῦ ἐγὼ (Einführung des Narzissmus).

φαίνεται νὰ παίζουν ἀποφασιστικὸ ρόλο· στὸς ἀρρώστους αὐτοὺς συναντοῦμε τὶς ἴδιες ἄμεσες αἰτίες που βρίσκουμε καὶ σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀρρώστους. Γι' αὐτὸ συνηθίζουν νὰ θεωροῦν ὅτι οἱ περιπτώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι ψυχογενεῖς. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλες, τελείως ἀνάλογες περιπτώσεις, κυκλικὲς συναισθηματικὲς καταστάσεις, που εὐκόλα μποροῦν ν' ἀναχθοῦν σὲ ψυχικοὺς τραυματισμούς. Θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὲς πάρα κάτω.

Οἱ λόγοι που επιβάλλουν τὶς αὐτόματες αὐτὲς διακυμάνσεις τῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων εἶναι λοιπὸν ἄγνωστοι. Δὲν ξέρουμε οὔτε ἀκόμα τὸ μηχανισμό τῆς ἀντικατάστασης μᾶς μελαγχολίας ἀπὸ μανία. Γι' αὐτὸ, ἀφοῦ μᾶς λείπει κάθε ἄλλη ἐξήγηση, μποροῦμε νὰ ἐφαρμόσουμε τοὺς ἀρρώστους αὐτοὺς τὴν ὑπόθεση που διατυπώσαμε πάρα πάνω: τὸ ιδεώδες τοῦ ἐγὼ, ἀφοῦ κάνει αὐστηρὸ ἔλεγχο τοῦ ἐγὼ, ἀπορροφᾶται προσωρινὰ ἀπ' αὐτὸ, καὶ συγχέεται μαζὺ του.

Γιὰ ν' ἀποφύγουμε κάθε ἀσάφεια, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὸ ἐξῆς: ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς ἀνάλυσης τοῦ ἐγὼ μας, εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ιδεώδες τοῦ ἐγὼ τοῦ μανιακοῦ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, σὲ τρόπο ὥστε τὸ ἄτομο κατέχεται ἀπὸ αἰσθημα θριάμβου καὶ ἱκανοποίησης, που καμμιά κριτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ κλονίσει, καὶ βρίσκεται ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε δεσμό, κάθε μομφή, κάθε τύψη. Λιγότερο φανερό, ἀλλὰ ἴδια πιθανὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀθλιότητα τοῦ μελαγχολικοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση ζωηρῆς ἀντίθεσης μεταξὺ τῶν δυὸ στοιχείων τοῦ ἐγὼ, καὶ χάρη στὴν ἀντίθεση αὐτὴ τὸ ὑπερευαίσθητο ιδεώδες καταδικάζει χωρὶς οἶκτο τὸ ἐγὼ με τὴ μανία τῆς μικρότητας καὶ τὴν ταπείνωση τοῦ ἑαυτοῦ. Πρέπει μόνο νὰ ξετάσουμε ἂν ἡ αἰτία τῆς μεταβολῆς τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ιδεώδους τοῦ ἐγὼ πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σὲ περιοδικὲς ἐξεγέρσεις, που τὶς θεωρήσαμε πάρα πάνω πιθανές, κατὰ τοῦ ιδεώδους, ἢ μήπως σ' ἄλλες ἀφορμὲς.

Ἡ μεταβολὴ τῆς μελαγχολίας σὲ μανία δὲν ἀποτελεῖ

ἀπαραίτητο χαρακτηριστικό τῆς νοσηρῆς εἰκόνας τῆς μελαγχολικῆς κατάθλιψης. Ὑπάρχουν ἀπλῆς μελαγχολίες, με μιά καί μοναδική προσβολή, ἢ περιοδικές, πού δὲν ἔχουν ποτέ αὐτὴ τὴν τύχη. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μελαγχολίες, ὅπου οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες παίζουν ὀλοφάνερο αἰτιολογικὸ ρόλο. Εἶναι ἐκεῖνες πού ἔρχονται ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο ἀγαπημένου προσώπου ἢ ὕστερα ἀπὸ περιστάσεις πού ἀποτράβηξαν τὴ γενετήσια ὀρμὴ ἀπὸ ἀγαπημένο ἀντικείμενο. Ὅπως κι' οἱ αὐθόρμητες μελαγχολίες, ἔτσι κι' οἱ ψυχογενεῖς αὐτὲς μελαγχολίες μποροῦν νὰ ὑποστοῦν τὴ μετατροπὴ σὲ μανία κι' ὕστερα νὰ ξαναγυρίσουν σὲ μελαγχολία· ὁ κύκλος αὐτὸς μπορεῖ νὰ ξαναρχίσαι πολλές φορές. Ἡ κατάσταση εἶναι λοιπὸν ἀρκετὰ σκοτεινὴ, τόσο περισσότερο, ὅσο σπάνιες εἶναι οἱ περιπτώσεις ἐκεῖνες μελαγχολίας πού ὑποβλήθηκαν ὡς τώρα σὲ ψυχαναλυτικὴ ἐξέταση (*). Οἱ μόνες περιπτώσεις πού μποροῦμε σήμερα νὰ καταλάβουμε καλὰ εἶναι ἐκεῖνες ὅπου τὸ ἀντικείμενο ἐγκαταλείφθηκε γιὰ τὴν ἀνά νάξιο γιὰ ἔρωτα. Τότε, χάρις στὴ συνταύτιση, ἀναπλάσσεται στὸ ἐγὼ καὶ κατακρίνεται ἀπ' τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ. Ἡ κριτικὴ πού γίνεται τότε σὲ βάρος τοῦ ἀντικειμένου, ἐκδηλώνεται σὰν κατάκριση τοῦ ἐγὼ τοῦ ὑποκειμένου (**).

Κι' ἡ μελαγχολία τοῦ τελευταίου αὐτοῦ εἶδους, μπορεῖ κι' αὐτὴ νὰ μετατραπῇ σὲ μανία, σὲ τρόπο ὥστε ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἐξέλιξης παρουσιάζεται σὰν ἰδιομορφία ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους χαρακτῆρες τῆς νοσηρῆς εἰκόνας.

Χωρὶς ὅμως δυσκολία, μποροῦμε νὰ εἰσαγάγουμε στὴν

(*) Πρβλ. Abraham: Ansätze zur psychoanalytischen Erforschung und Behandlung des manisch-depressiven Irreseins κλπ. 1912, «Klinische Beiträge zur Psychoanalyse» 1921.

(**) Ἡ ἀκριβέστερα: ἡ κριτικὴ αὐτὴ κρῦβεται πίσω ἀπ' τὴς κατακρίσεις πού ἀπευθύνονται στὸ ἐγὼ, καὶ τοὺς παρέχει τὴ σταθερότητα, τὴν ἀντοχὴ καὶ τὸν ἐξαναγκαστικὸ κι' ἀνέκκλητο χαρακτῆρα τῶν αὐτοκατακρίσεων τῶν μελαγχολικῶν.

ἐξήγηση τῶν δυὸ αὐτῶν ποικιλιῶν μελαγχολίας, τῆς αὐτόματης καὶ τῆς ψυχογενεῖς, τὸν παράγοντα πού ὥρισаме σὰν παροδικὴ ἐξέγερση τοῦ ἐγὼ κατὰ τοῦ ἰδεῶδους τοῦ ἐγὼ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴς αὐτόματες μελαγχολίες, μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ ἰδεῶδες ἐκδηλώνει ξεχωριστὰ αὐστηρὲς τάσεις, με ἀποτέλεσμα τὴν προσωρινὴν του κατάργηση. Στὴς ψυχογενεῖς μελαγχολίες, ἡ κατάργηση τοῦ ἐγὼ ὀφείλεται στὴν αὐστηρότητα τοῦ ἰδεῶδους ἀπέναντι τοῦ ἐγὼ, ὅταν αὐτὸ συνταυτίστηκε με ἀντικείμενο πού τὸ ἰδεῶδες κατακρίνει κι' ἀπωθεῖ.

IB'

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐρεῦνης μας, πού παρακαλοῦμε τὸν ἀναγνώστη νὰ θεωρήσει τελειωμένη πρὸς τὸ παρόν, εἶδαμε ν' ἀνοίγονται μπροστὰ μας πολλὲς προοπτικὲς, πού ἀπαιτοῦσαν προσοχή. Δὲν μπορέσαμε ὅμως ν' ἀπαντήσουμε σ' ὅλες τὴς ἀπαιτήσεις αὐτές, παρ' ὅλο πού ὑποσχεθήκαμε ἐνδιαφέρουσες ἀνακαλύψεις καὶ πλούσιες ἀπόψεις. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο θὰ περιορισθοῦμε στὴν ἐπανεξέταση μερικῶν σημείων μονάχα, πού ὑποχρεωθήκαμε νὰ παραλείψουμε στὰ προηγούμενα κεφάλαιά μας.

α') Ἡ διάκριση μεταξὺ συνταύτισης τοῦ ἐγὼ κι' ἀντικατάστασης τοῦ ἰδεῶδους τοῦ ἐγὼ ἀπὸ ἓνα ἀντικείμενο, βρίσκει ἐνδιαφέρουσα ἐφαρμογὴ στὰ δυὸ μεγάλα τεχνητὰ πλῆθη πού μελετήσαμε παραπάνω: τὸ στρατὸ καὶ τὴ χριστιανικὴ ἐκκλησία.

Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ ἀνώτερος, δηλαδὴ, στὴν κυριολεξία ὁ ἀρχιστράτηγος, εἶναι τὸ ἰδεῶδες τῶν φαντάσμων, ἐνῶ ὁ μεταξὺ τους δεσμὸς εἶναι δεσμὸς συνταύτισης κι' ἀπ' αὐτὸν βγαίνουν οἱ ὑποχρεώσεις συντροφικότητος κι' ἀμοιβαίας ὑποστήριξης καὶ βοήθειας. Ἀντίθετα ὁ φαντάρος θὰ γινόνταν γελοῖος ἂν ἤθελε νὰ συνταυτισθεῖ με τὸν ἀρχηγό του. Καὶ με τὸ δίκιο του ὁ κυνηγὸς κοροϊδεύει στὸ στρα-

Ὅμαδικὴ καὶ Ἀτομικὴ Ψυχολογία

τόπεδο τοῦ Βαλλεντάιν τὸν καταλυματία, λέγοντας πὼς «ξεσήκωσε ὅλους τοὺς τρόπους, ὡς καὶ τὸ φτύσιμο ἀκόμα τοῦ ἀρχηγοῦ του».

Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία. Κάθε χριστιανὸς ἀγαπᾷ τὸ Χριστὸ σὰν ἰδεῶδες του καὶ συνδέεται μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς χάρις στὴ συνταύτιση. Ἀλλὰ ἡ ἐκκλησία τοῦ γυρεύει καὶ κἀπὶ ἄλλο. Ὁφείλει ἀπ' τὴ μιὰ μεριά νὰ συνταυτισθεῖ μὲ τὸ Χριστό, κ' ἀπ' τὴν ἄλλη ν' ἀγαπᾷ τοὺς ἄλλους χριστιανούς, ὅπως τοὺς ἀγάπησε ὁ Χριστός. Ἡ ἐκκλησία ἀποτελεῖ λοιπὸν ἀπ' τὸ ἄτομο νὰ συμπληρώσει καὶ πρὸς τίς δυὸ μεριές τὴν ἐρωτικὴ κατάστασι πού δημιουργήσε ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμός. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, ἡ συνταύτιση πρέπει νὰ συμπληρώσει τὸν ἔρωτα· ἀπ' τὴν ἄλλη, ὁ ἔρωτας πρέπει νὰ συμπληρώσει τὴ συνταύτιση. Ἡ διπλὴ αὕτη συμπλήρωση ξεπερνᾷ πολὺ τὴ δύναμι τοῦ πλήθους. Μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι καλὸς χριστιανὸς χωρὶς ποτὲ νὰ σκεφθεῖ νὰ μπεῖ στὴ θέσι τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ σκορπίσει σὰν αὐτὸν τὴν ἀγάπην του σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἀδύνατος ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νάχει τὴν ἀξίωσιν ν' ἀνυψωθεῖ ὡς τὴ μεγαλοψυχία καὶ τὴ δύναμιν τοῦ Χριστοῦ. Καλλιεργώντας ὅμως κ' ὑποστηρίζοντας τὴν ἀξίωσιν αὐτή, ὁ χριστιανισμὸς προσεπάθησε νὰ φτάσει σ' ἀνώτερη ἡθικὴ.

β') Εἴπαμε πὼς στὴν ψυχικὴ ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότη-
τας μποροῦμε νὰ καθορίσουμε τὴ στιγμὴ ὅπου ἡ ἀτο-
μικὴ ψυχολογία ξεχώρισε ἀπ' τὴν ὁμαδική, ὅπου τὸ
ἄτομο πῆρε κάποια ἀνεξαρτησία σὲ σύγκρισιν μὲ τὸν
ὄχλον (*).

Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στὸν ἐπιστημονικὸ μῦθον γιὰ
τὸν πατέρα τῆς πρωτόγονης ὁρδῆς. Ὁ πατέρας αὐτὸς
ἀνυψώθηκε ἀργότερα στὸ ἀξίωμα τοῦ δημιουργοῦ τοῦ
κόσμου, μὲ τὸ δίκην του, γιὰ αὐτὸς γέννησε ὅλους τοὺς

(*) Οἱ παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀν-
ταλλαγῆς σκέψεων μὲ τὸν Ράνκ.

γιοὺς τοῦ πρώτου πλήθους. Γιὰ τὸν καθένα τους ἦταν
ιδεῶδες, ἐπιφοβὸ καὶ λατρευτὸ, πηγὴ τῆς μεταγενέστερης
ἐννοίας τοῦ ταμποῦ.

Ἡ πλειοψηφία αὕτη συνεννοήθηκε μιὰ μέρα, σκό-
τωσε τὸν πατέρα, καὶ τὸν ἐκομμάτισε. Κανένα μέλος
τοῦ πλήθους τῶν νικητῶν δὲν μπόρεσε νὰ τὸν ἀντικα-
ταστήσει, ἢ, ἂν τὸ ἔκανε αὐτό, ἔβλεπε νὰ σηκώνεται
ἐνάντια ἢ ἴδια ἐχθρότητα καὶ νὰ τὴν ἀκολουθοῦν ἀγῶ-
νες καὶ δολοφονίες. Καὶ τέλος ὅλοι κατάλαβαν πὼς
ἔπρεπε νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν κληρονομίαν τοῦ πατέ-
ρα. Ἐφτιασαν τότε τὴν τοτεμικὴ ἀδελφικὴ κοινότη-
τα, πού τὰ ἰσότιμα μέλη τῆς δένονταν ἀπ' τίς ἴδιες
τοτεμιστικὲς ἀπαγορεύσεις κ' ἔπρεπε νὰ θυμῶνται τὴ
δολοφονία καὶ νὰ ἐξιλεωθοῦν γιὰ τὸ ἔγκλημά τους. Ἡ
δυσσαρέσκεια ὅμως γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων
ἔμεινε, κ' ἔγινε ἀφορμὴ νέας ἐξέλιξης. Σιγὰ-σιγὰ τὰ
μέλη τοῦ ἀδελφικοῦ πλήθους ὠδηγήθηκαν στὴν ἐπανα-
φορὰ τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος πάνω σὲ καινούργιες βά-
σεις: ὁ ἄντρας ἔγινε νέος ἀρχηγός, ἀλλὰ ἀρχηγὸς οἰκο-
γενείας, καὶ κατήγγησε καὶ τὰ προνόμια τοῦ μητριαρχ-
ικοῦ καθεστώτος πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ μετὰ τὴν ἀπο-
μάκρυνσιν τοῦ πατέρα. Γιὰ ἀντάλλαγμα, ὁ ἀρχηγὸς
αὐτὸς ἀναγνώρισε τὰ δικαιώματα τῶν μητρικῶν θεοτή-
των μὲ εὐνοῦχους ἱερεῖς, κατὰ τὸ παράδειγμα ποῦχε
δόσει ὁ πατέρας τῆς πρωτόγονης ὁρδῆς· ἡ νέα ὅμως οἰ-
κογένεια δὲν ἦταν παρὰ ἡ σκιά τῆς παλαιᾶς, οἱ πατέρες
ἦταν πολλοί, καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ καθενὸς περιορί-
ζονταν ἀπ' τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

Οἱ στερήσεις, πού μὲ δυσφορία γίνονταν δεκτές,
μπόρεσαν τότε ν' ἀναγκάσουν τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἄτομο, νὰ
ξεχωρίσει ἀπ' τὴ μάζα, γιὰ νὰ πάρει τὴ θέσιν τοῦ πα-
τέρα. Αὐτὸς πού πρωτο῔κανε αὐτὸ στάθηκε ὁ πρῶτος
ἐπικὸς ποιητής, κ' ἡ πρόοδος ἔγινε στὴν ἀρχὴ μόνον
μέσ στὴ φαντασίαν του. Ὁ ποιητὴς αὐτὸς μετέτρεψε τὴν
πραγματικότητα κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του. Ἀνακάλυψε
τὸν ἡρωϊκὸ μῦθον. Ὁ ἥρωας ἦταν ὁ μόνος φωνηᾶς τοῦ

πατέρα του, που παρουσιαζόταν στο μῦθο σάν ιοτεμιστικό τέρας. Ἄν ὁ πατέρας στάθηκε τὸ πρῶτο ἰδεῶδες τοῦ παιδιοῦ, ὁ ἥρωας, ὅπως τὸν ἐπλασε ἡ φαντασία τοῦ ποιητῆ, ἔγινε τὸ πρῶτο ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ, που ζητοῦσε ν' ἀντικαταστήσει τὸν πατέρα. Ὁ ἥρωας εἶναι ὁ νεώτερος γυιός, ἡ ἀδυναμία τῆς μητέρας, που τὸν ἐκρυσσε ἀπὸ τὸν πατέρα. Ὁ νεώτερος αὐτὸς γυιός ἦταν ὁ διάδοχος τοῦ πατέρα του στὴν ἐποχὴ τῆς πρωτόγονης ὁρδῆς. Στὴν ποιητικὴ ἐπεξεργασία τῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ γυναίκα, που δὲν ἦταν παρὰ τὸ ἐπαθλο τοῦ φόνου, σάν πηγὴ πειρασμῶν κι' ἀντικείμενο ἐπιθυμιῶν, μεταβάλλεται πιθανώτατα σὲ ἡθικὸ αὐτουργὸ καὶ συνένοχο τοῦ ἐγκλήματος.

Ὁ μῦθος ἀποδίδει στὸν ἥρωα μόνο τὸν ἄθλο, που δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἦταν ἔργο τῆς ὁρδῆς ὁλόκληρης. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Ράνκ, βόισκουμε στὴν παράδοση φανερά σημάδια τῆς παραμορφωμένης πραγματικῆς κατάστασης. Συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ ἓνα ἥρωα, τὸν μικρότερο συνήθως γυιό, που γλύτωσε ἀπ' τὴ σκληρότητα τοῦ πατέρα χάρις στὴν ἀνοησία του, που ἔκανε νὰ τὸν νομίσουν ἀκίνδυνο. Ὁ ἥρωας αὐτὸς ἔχει νὰ βγάλει πέρα βαρὺ ἔργο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κατορθώσει, χωρὶς τὴ βοήθεια ἓνα σωρὸ ζωῶν (μελισσῶν, μερμυγκιῶν). Τὰ ζῶα αὐτὰ δὲν θὰ εἶναι παρὰ συμβολικὲς παραστάσεις τῶν ἀδελφῶν τῆς πρωτόγονης ὁρδῆς, ὅπως καὶ στὸ συμβολισμὸ τοῦ δνειροῦ τὰ ἔντομα κι' οἱ ψεῖρες παριστάνουν τὰ μικρότερα ἀδέρφια (που θεωροῦνται, περιφρονητικὰ κάπως, σάν μικρὰ παιδιά). Ἐξ ἄλλου σὲ κάθε ἄθλο τοῦ μῦθου καὶ τοῦ παραμυθιοῦ, δὲ βλέπουμε παρὰ μιὰ συμβολικὴ παράσταση που πῆρε τὴ θέση τῆς ἡρωϊκῆς πράξης.

Χάρη στὸ μῦθο ξεφεύγει λοιπὸν τὸ ἄτομο ἀπ' τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογία. Ὁ πρῶτος μῦθος θάταν ἀσφαλῶς ψυχολογικός: ἦταν ὁ μῦθος τοῦ ἥρωα. Ὁ μῦθος που ἐξηγεῖ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, θὰ γεννήθηκε ἀσφαλῶς ἀργότερα. Ὁ ποιητῆς, που ἔκανε τὸ βῆμα αὐτὸ γιὰ νὰ

ξεφύγει μετὰ τὴ φαντασία ἀπ' τὸ πλῆθος, ξέρει πάντως σύμφωνα με ἄλλη παρατήρηση τοῦ Ράνκ, νὰ ξαναγενοῖται στὴν πραγματικὴ ζωὴ. Γιατὶ τρέχει δεξιὰ κι' ἀριστερά, νὰ διηγηθεῖ στὸ πλῆθος τὰ κατορθώματα που ἀποδίδει ἡ φαντασία του στὸν ἥρωα. Ὁ ἥρωας αὐτὸς δὲν εἶναι στὸ βάθος ἄλλος ἀπ' τὸν ἴδιο. Ἔτσι ξαναβυθίζεται στὴν πραγματικότητα, ἐνῶ συγχρόνως ἀντιπῶνει τοὺς ἀκροατὲς του ὡς τὴ φαντασία του. Μὰ οἱ ἀκροατὲς, που ξέρουν τὸν ποιητῆ, ξέρουν καὶ νὰ συνταυτισθοῦν μετὰ τὸν ἥρωα καὶ συμμερίζονται τὴ γεμάτη ἀπραγματοποιήτες ἐπιθυμίες στάση του ἀπέναντι στὸν πρωτόγονο πατέρα. (*)

Τὸ ψέμμα τοῦ ἡρωϊκοῦ μῦθου φτάνει στὸ ξενιθὸν του μετὰ τὴ θεοποίηση τοῦ ἥρωα. Ὁ θεοποιημένος ἥρωας μπορεῖ νὰναι παλιότερος ἀπὸ τὸν πατέρα θεὸ καὶ νὰ ἀναγγέλει μονάχα τὴν ἐπάνοδο τοῦ πατέρα μετὰ τὴ μορφή ἐνὸς θεοῦ. Ἡ χρονολογικὴ σειρά θὰ ἦταν τότε: μητέρα θεᾶ—ἥρωας—πατέρας θεός. Ἀλλὰ μόνο ἔπειτα ἀπ' τὴν ἐξύωση τοῦ ἀλησμόνητου πρωτόγονου πατέρα σὲ θεϊκὸ ἀξίωμα, ἀποκτᾷ ἡ θεότητα τοὺς χαρακτῆρες που ἔχει καὶ σήμερα ἀκόμα. (**)

γ') Συχνὰ στὸ ἔργο αὐτὸ μιλήσαμε γιὰ ἄμεσες γενετήσιες τάσεις, καὶ γιὰ γενετήσιες τάσεις που ξέφυγαν ἀπ' τὸ σκοπὸ τους, κι' ἐλπίζουμε ὅτι ὁ ἀναγνώστης δὲ θ' ἄχει μεγάλες ἀντιρρήσεις στὴ διάκριση αὐτή. Νομίζουμε ὅμως πὼς δὲν θάταν περιττὸ νὰ ξαναεξετάσουμε προσεχτικὰ τὸ ζήτημα, ἔστω κι' ἂν πρόκειται νὰ ἐπὶ ἀναλάβουμε εἰπωμένα πράγματα.

Τὸ πρῶτο καὶ καλύτερο παράδειγμα γενετήσιων τά-

(*) Πρὸβλ. Hans Sachs: Gemeinsame Tagträume. Ἀνακοίνωση που ἔγινε σὶδ Σ' ψυχχαναλυτικὸ συνέδριον τῆς Χάγης, τὸ 1920. «Internationale Zeitschr. f. psychoanal.» Σ'.

(**) Στὴ σύντομη αὐτὴ ἐκθεση ἀναγκασθήκαμε νὰ μὴ ἐπικαλοῦμε τὰ στοιχεῖα που μᾶς παρέχει ὁ μῦθος, τὸ παραμῦθι, ἡ ἱστορία τῶν ἡθῶν κτλ.

σεων που ξέφυγαν απ' το σκοπό τους, μās δίνεται απ' την εξέλιξη της γενετήσιας δομής του παιδιού. Όλα τα αίσθηματά που έχει το παιδί για τα πρόσωπα που το περιποιούνται μένουν ατόφια στις επιθυμίες με τις οποίες εκφράζει τις γενετήσιες τάσεις του. Το παιδί απαιτεί από τα άτομα αυτά όλα τα χάρδια που ξέρει, θέλει να τα φιλήσει, να τα εγγίσει, να τα κυττάξει, θέλει να δει τα γεννητικά τους όργανα και να παρακολούθησει την εκτέλεση των πιο ιδιαιτέρων λειτουργιών τους· υπόσχεται να παντρευτεί τη μητέρα του ή την παραμύνη του, ό,τι ιδέα και νάχει για το γάμο, θέλει να βάλει τον πατέρα του να γεννήσει κτλ. Η άμεση παρατήρηση κι' η ψυχαναλυτική εξέταση των παιδικών υπολειμμάτων δεν μās αφίνουν καμιά αμφιβολία για το στενό δεσμό μεταξύ των ιστορικών συναισθημάτων και της ζήτησης απ' τη μια μεριά και των γενετησίων τάσεων απ' την άλλη και μās δείχνουν ως ποιο βαθμό το παιδί κάνει το άγαπητό πρόσωπο αντικείμενο όλων των απροσανατόλιστων ακόμα γενετησίων του τάσεων.

Η πρώτη αυτή μορφή που παίρνει ο έρωτας στο παιδί και που τόσο συνδέεται στενά με το «σύμπλεγμα του Οιδίποδα» ξέρουμε πώς υφίσταται κάποια υποχώρηση στην αρχή της λανθάνουσας περιόδου. Δέ μένει παρά μια συναισθηματική τάση καθαρχής στοργής για τα ίδια άτομα, τάση που δεν μπορούμε να την πούμε γενετήσια. Η ψυχανάλυση, που φωτίζει τα βάθη της ψυχικής ζωής, δε δυσκολεύεται να δείξει πώς οι γενετήσιες τάσεις των πρώτων παιδικών χρόνων μένουν ακόμα, αλλά απωθημένες, υποσυνείδητες. Μās επιτρέπει να βεβαιώσουμε πώς παντού όπου συναντάμε στοργικά συναισθήματα, τα συναισθήματα αυτά δεν είναι παρά διάδοχοι καθαρά αίσθησιακής τάσης προς τα ίδια πρόσωπα ή συμβολικές παραστάσεις (εικόνες) των τάσεων αυτών.

Χρειάζεται βέβαια ειδική εξέταση για να διαπιστώσουμε στην κάθε περίπτωση αν το παλαιό αυτό γε-

νετήσιο ρεύμα υπάρχει ακόμα σε κατάσταση άποψης ή αν έσβυσε ολότελα. Ή, για να εκφραστούμε καθαρώτερα: είναι βέβαιο πώς υπάρχει ακόμα σαν μορφή, σαν δυνατότητα, και πώς σε κάθε στιγμή μπορεί με μια παλινδρόμηση να επικρατήσει πάλι: πρόκειται μόνο να εξακριβώσουμε, κι' αυτό δεν είναι πάντοτε δυνατό, που είναι σήμερα η δύναμή του. Και στο ζήτημα αυτό πρέπει κανείς να φυλάγεται από δυο πηγές λαθών, τη Σκύλλα της υποτίμησης του απωθημένου υποσυνείδητου και τη Χάρυβδη της τάσης να κρίνουμε τα φυσιολογικά φαινόμενα με το κριτήριο που εφαρμόζουμε στα παθολογικά.

Στην ψυχολογία που δεν θέλει να προχωρήσει ως τα βάθη των απωθημένων σχέσεων, οι ιστορικές τάσεις δεν έχουν γενετήσιο χαρακτήρα, αν και ανάγονται σε τάσεις με χαρακτήρα γενετήσιο. (*)

Μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι οι τάσεις που αναφέρουμε ξέφυγαν απ' το γενετήσιο σκοπό τους, αν και δεν είναι εύκολο να περιγράψουμε τη διαφυγή αυτή σύμφωνα με τις απαιτήσεις της μεταψυχολογίας. Πρόκειται πάντως να πούμε πώς οι συγκρατημένες αυτές τάσεις έχουν πάντοτε κάποιον γενετήσιο χρωματισμό: ο στοργικός άνθρωπος, ο φίλος, ο θαυμαστής ζητάει την άμεση επικοινωνία και την παρουσία του προσώπου που αγαπά, αν κι' η αγάπη του αυτή είναι πλατωνική. Μπορούμε, αν θέλουμε να ερμηνεύσουμε τη διαφυγή αυτή απ' το σκοπό σαν αρχή εξάρσεως των γενετησίων τάσεων, ή να τραβήξουμε ακόμη μακρότερα τα όριά των. Από φυσιολογικής απόψεως οι απωθημένες γενετήσιες τάσεις έχουν ένα πλεονέκτημα, που δεν έχουν οι μη απωθημένες. Καθώς δεν μπορούν να ικανοποιηθούν τελείως, δημιουργούν με πολύ μεγαλύτερη ευκολία μόνιμους δεσμούς, ενώ οι γενετήσιες τάσεις υφί-

(*) Τα έγχρικά συναισθήματα, που έχουν πολύ πολυπλοκότερη ύφή, δεν εξαιρούνται.

στανται, έπειτα από κάθε ικανοποίηση, μεγάλη πτώση και στο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ της πτώσης αυτής και της νέας ύψωσης της γενετήσιας όρμης, το έρωτικό αντικείμενο μπορεί ν' αντικατασταθεί από άλλο. Οί άπωθημένες τάσεις μπορούν ν' αναμιχθούν σε όλες τις δυνατές αναλογίες με τις μη άπωθημένες και να ξαναμετατραπούν σε μη άπωθημένες, αφού γεννήθηκαν απ' αυτές.

Είναι γνωστό με ποιά εύκολία οι φιλικές συναισθηματικές σχέσεις, που στηρίζονται στην εύγνωμοσύνη και το θαυμασμό μπορούν, στις γυναίκες ιδίως, να μετατραπούν σ' έρωτικές επιθυμίες: όπως οι σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητριών, μεταξύ των καλλιτεχνών και των θαυμαστριών τους.

Η γέννηση των συναισθηματικών αυτών δεσμών, που στην αρχή δεν κλείνουν καμιά πρόθεση, άνοίγει το δρόμο στις γενετήσιες επιθυμίες. Στην «Ευλάβεια του κόμητος Τσίντσεντορφ», ο Φίστερ έδειξε με ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, που ασφαλώς δεν είναι μοναδικό στο είδος του, με ποιά εύκολία ή έντονη θρησκευτική τάση μπορεί να μετατραπεί σε ζωηρή έρωτική επιθυμία. Έξ άλλου η μετατροπή των άμεσων γενετήσιων τάσεων σε μόνιμους δεσμούς καθαρής στοργής είναι πολύ συνηθισμένη και πάνω στη μετατροπή αυτή στηρίζεται κυρίως το στερέωμα των γάμων που ακολουθούν ένα δυνατό έρωτα.

Δεν θα έκπλαγοιμε, μαθαίνοντας ότι οι άπωθημένες γενετήσιες τάσεις είναι άποτέλεσμα άμεσων γενετήσιων τάσεων, που δεν μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν τους γενετήσιους σκοπούς τους, γιατί τους αντιτάχθηκαν έξωτερικά ή έσωτερικά εμπόδια. Η άπωση που συμβαίνει κατά τη λανθάνουσα περίοδο είναι ένα απ' τα έσωτερικά αυτά εμπόδια. Όσον αφορά τον πατέρα της πρωτόγονης όρδης, παραδεχθήκαμε ότι καταδίκασε όλους τους έχθρούς του σε γενετήσια άποχή και έβαλε περιορισμούς στην πραγματοποίηση των τάσεών τους, ενώ κρατούσε για τον

εαυτό του την έλευθερία της γενετήσιας ήδονης και την έλλειψη κάθε δεσμού. Όλοι οι δεσμοί πάνω στους οποίους στηρίζεται το πλήθος είναι άποτέσματα παρεμποδισμένων τάσεων. Έτσι όμως φθάνουμε σε νέο θέμα: στο θέμα των σχέσεων μεταξύ άμεσων γενετήσιων τάσεων και ομαδικών σχηματισμών.

δ') Οί τελευταίες αυτές παρατηρήσεις μάς επιτρέπουν να διακρίνουμε σε τι ακριβώς οι άμεσες γενετήσιες τάσεις είναι δυσμενείς στους ομαδικούς σχηματισμούς. Βέβαια, κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της οικογένειας, υπήρξε μιá φάση ομαδικών γενετήσιων σχέσεων (ή φάση των ομαδικών γάμων), μιά όσο ο γενετήσιος έρωτας άποκτούσε σημασία για το άτομο, όσο ικανώτερο να έρωτευθεί γινόταν αυτό, τόσο περισσότερο έτεινε στον περιορισμό του έρωτα ανάμεσα σε δυο πρόσωπα — una cum uno — περιορισμό που επβάλλει ή ίδια ή φύση του γενετήσιου σκοπού. Οί πολυγαμικές τάσεις ώφειλαν να άρκεσθούν στην άντικατάσταση του ενός έρωτικού αντικείμενου με άλλο.

Τα δυο άτομα που ενώνονται για να ικανοποιήσουν τη γενετήσια όρμή τους, και ζητούν για το σκοπό αυτό τη μοναξιά, άποτελούν μιá ζωηρή έκδήλωση κατά του ένστικτου της αγέλης και του αίσθήματος της ομάδας. Όσο πιο έρωτευμένος είναι, τόσο πιο πολύ άρκοούνται στη δική τους συντροφιά. Η προσπάθειά τους να ξεφύγουν την έπίδραση του όχλου έκδηλώνεται σαν αίσθημα ντροπής. Οί έξαιρετικά ζωηρές συγκανήσεις που γεννάει ή ζήλεια, έχουν σκοπό την προστασία του γενετήσιου αντικείμενου που διάλεξε ένα άτομο από τη βλάβη που θα μπορούσαν να του φέρουν οι δεσμοί του προς την ομάδα. Μόνο στις περιπτώσεις όπου ή στοργή, ο προσωπικός δηλαδή παράγων των γενετήσιων σχέσεων αβύναι ολότελα μπροστά στον αίσθησιακό, μόνο τότε είναι δυνατό να φθάσει κανείς σε γενετήσιες σχέσεις μπροστά στα μάτια των άλλων ή, όπως στα όργια, σε σύγχρονες γενετήσιες πράξεις μεταξύ των μελών μιáς ομάδας. Έτσι

ὅμως παλινδρομεῖ κανεὶς πρὸς μιὰ παληότερη κατά-
σταση τῶν γενετήσιων τάσεων, ὅπου ὁ ἔρωτας, ὅπως τὸν
ἐννοῦμε, δὲν παίζει κανένα ρόλο κι' ὅλα τὰ ἐρωτικὰ ἀν-
τικείμενα θεωροῦνται ἰσότιμα, σύμφωνα περίπου μετὰ τὴ
δηκτικὴ παρατήρηση τοῦ Μπέρναρ Σώ: «Ἐρωτευμένος
λέγεται ὁ ἄνθρωπος ποὺ υπερτιμᾷ τὴ διαφορὰ μεταξὺ
μιᾶς γυναίκας καὶ μιᾶς ἄλλης».

Πολλὰ γεγονότα ὑποστηρίζουν τὴ βραδύτητα τῆς ἐμ-
φάνισης τοῦ ἔρωτα στὶς γενετήσιες σχέσεις τῶν δύο φύ-
λων, κι' ἀποτελεσματὶ τῆς βραδύτητας αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ
ἀντίθεση μεταξὺ γενετήσιου ἔρωτα καὶ ὁμαδικῶν δεσμῶν
ἀργεῖ κι' αὐτὴ νὰ παρουσιασθεῖ. Ἡ πρώτη ἐντύπωση
ποὺ σχηματίζει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲ
συμβιβάζεται μετὰ τὸ μῦθο μας γιὰ τὴν πρωτόγονη οἰ-
κογένεια. Τάχα ἡ ἀγάπη τῆς ομάδας τῶν ἀδελφῶν πρὸς
τὶς μητέρες καὶ τὶς ἀδελφές τους, δὲν εἶν' ἐκεῖνο ποὺ
τοὺς ἐσπρωξε στὴν πατροκτονία καὶ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ
φανταστοῦμε πῶς ὁ ἔρωτας αὐτὸς δὲν ἦταν ἔρωνας πρω-
τόγονος, ὀλοκληρωμένος, στενὸ κρᾶμα στοργῆς κι' αἰσθη-
σιακοῦ ἔρωτα; Ἄν ὅμως ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα καλύ-
τερα, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ δὲν εἶναι
στὸ βάθος της παρὰ μιὰ ἀκόμη ἐπικύρωση. Μιὰ ἀπ' τὶς
ἀντιδράσεις ποὺ ἔφερε ἡ πατροκτονία εἶναι κι' ἡ ἐγκα-
θίδρυση τῆς τοτεμικῆς ἐξωγαμίας, ἡ ἀπαγόρευση δηλαδὴ
κάθε γενετήσιας σχέσης μετὰ τὶς γυναῖκες τῆς ἴδιας οἰκογέ-
νειας, ποὺ ἀπ' τὰ παιδικὰ τους χρόνια τὶς ἀγαποῦσαν οἱ
νικητές. Ἔτσι ἔγινε ἕνας διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς στορ-
γῆς καὶ τῆς γενετήσιας πλευρᾶς τοῦ ἔρωτα τοῦ ἀντρα,
διαχωρισμὸς ποὺ τ' ἀποτελέσματά του φαίνονται ὡς σή-
μερα (*). Ἐξ αἰτίας τῆς ἐξωγαμίας αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος
ἀναγκάσθηκε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς ὁρμὲς του μετὰ ξένες γυ-
ναῖκες, ποὺ δὲν τοῦ ἐνέπνεαν οὔτε ἔρωτα, οὔτε στοργή.

(*) Πρβλ. Ueber die Allgemeine Erniedrigung des Liebes-
lebens, 1912. «Sammlung Kleiner Schriften zur Neurosenlehre»
δ' σειρά.

Στὰ μεγάλα τεχνητὰ πλήθη, ὅπως ἡ ἐκκλησία κι' ὁ
στρατός, δὲν ὑπάρχει τόπος γιὰ τὴ γυναῖκα σὰν ἐρωτικὸ
ἀντικείμενο. Οἱ γενετήσιες σχέσεις τοῦ ἀντρα καὶ τῆς γυ-
ναίκας μένουν ἔξω ἀπ' τὶς ὁργανώσεις αὐτές. Ἀκόμα
καὶ στὰ μικτὰ πλήθη, ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, οἱ γε-
νήσιες διαφορὲς κανένα ρόλο δὲν παίζουν. Δὲν μποροῦμε
νὰ διερωτηθοῦμε ἂν ἡ γενετήσια ὁρμὴ ποὺ συνέχει τὰ
πλήθη εἶναι φιλομόφνη ἢ φιλετερόφνη, γιατί τὸ πλῆ-
θος δὲν ξεχωρίζει φύλα καὶ εἰδικώτερα ἀδιαφορεῖ γιὰ
τοὺς σκοποὺς τῆς γενετήσιας ὁργάνωσης.

Οἱ ἄμεσες γενετήσιες τάσεις κρατοῦν κάποιον χαρα-
κτῆρα ἀτομικότητας, ἀκόμη καὶ στὸ ἄτομο τὸ ἀπορροφη-
μένο ἀπ' τὴ μάζα. Ὅταν ἡ ἀτομικότητα αὐτὴ ξεπερνάει
κάποιο βαθμὸ ὁ συνολικὸς σχηματισμὸς κινδυνεύει ν' ἀ-
ποσυντεθεῖ. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἔχει τοὺς λόγους τῆς
ποῦ συνιστᾷ τὴν ἀγαμία στοὺς πιστοὺς τῆς καὶ τὴν ἐπι-
βάλλει στοὺς καπὰδες τῆς, ἀλλὰ ὁ ἔρωτας συχνὰ ἐσπρωξε
καὶ τοὺς ἱερωμένους ἀκόμα νὰ φύγουν ἀπ' τὴν ἐκκλη-
σία. Ὁ ἔρωτας τῆς γυναίκας σπᾷει τοὺς ὁμαδικούς δε-
σμοὺς ποὺ δημιούργησε ἡ φυλὴ, ὑψώνεται πάνω ἀπ' τὶς
ἐθνικὲς διαφορὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἱεραρχίες, συντελῶν-
τας ἔτσι σὲ μεγάλου βαθμοῦ τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ.
Φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ φιλομόφυλος ἔρωτας συμβιβάζεται
εὐκολώτερα μετὰ τοὺς ὁμαδικούς δεσμούς, ἀκόμα καὶ ὅπου
παρουσιάζεται σὰν ἀνεμπόδιστη γενετήσια τάση: ἀξιοση-
μείωτο γεγονὸς, ποὺ ἡ ἐξέτασή του ὅμως θὰ μᾶς τρα-
βοῦσε πολὺ πέρα.

Ἡ ψυχχαναλυτικὴ ἐξέταση τῶν νευρώσεων μᾶς ἔδειξε
πῶς τὰ συμπτώματά τους βγαίνουν ἀπὸ ἄμεσες γενετή-
σιες σχέσεις, ἀπωθημένες, ἀλλὰ πάντα ζωντανές. Μπο-
ροῦμε νὰ συμπληρώσουμε τὴ διαπίστωση αὐτὴ, προσθέ-
τοντας ὅτι τὰ συμπτώματα αὐτὰ μποροῦν ἀκόμα ν' ἀνα-
χθοῦν σὲ ἀτελῶς ἀπωθημένες τάσεις, ποὺ ἔχουν τὴ δυ-
νατότητα νὰ ξαναγυρίσουν στὸν ἀπωθημένο γενετήσιο
σκοπὸ τους. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιὰ ποῖο λόγο ἡ νευρὼση κάνει
τὸ ἄτομο ἀκοινωνητο, σκάβει ἕνα λάκκο ἀνάμεσα στὸν

ἄρρωστο καὶ τοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμοὺς ὅπου ἀνῆκε. Μποροῦμε νὰ πούμε ὅτι ἡ νευρώση εἶναι γιὰ τὸ πλῆθος παράγοντας ἀποσύνθεσης, ὅπως καὶ ὁ ἔρωτας. Γι' αὐτὸ βλέπουμε πῶς ὅποτε ἐκδηλώνεται μιὰ ζωηρὴ τάση πρὸς τοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμοὺς οἱ νευρώσεις περιορίζονται, καὶ μποροῦν μάλιστα νὰ χαθοῦν προσωρινά. Ἐγινε μάλιστα μιὰ δικαιολογημένη προσπάθεια χρησιμοποίησης τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ νευρώσεως καὶ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ μὲ σκοπὸ θεραπευτικόν. Ἀκόμη καὶ ὅποιος δὲ λυπάται γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων στὸν σύγχρονον πολιτισμένον κόσμον, θὰ συμφωνήσῃ ὅτι ὅσο οἱ προλήψεις αὐτὲς ἦταν ἀρκετὰ γερεῖς ἀποτελοῦσαν γιὰ ὅσους ζοῦσαν κάτω ἀπ' τὴν ἐπιρροήν τους, τὴν καλύτερη προφύλαξιν ἀπὸ τὶς νευρώσεις. Δὲν μᾶς εἶναι μάλιστα δύσκολον νὰ διακρίνουμε ὅτι οἱ προσύλητοι μυστικο-θρησκευτικῶν ἢ φιλοσοφικομυστικῶν αἰρέσεων καὶ κοινοτήτων ζητοῦν σ' αὐτὰς ἕμμεσον φάρμακον ἐναντίον κάθε λογῆς νευρώσεων. Ὅλα αὐτὰ συνδέονται μὲ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἄμεσων καὶ ἀπωθημένων γενετήσιων τάσεων.

Ὁ νευροπαθὴς εἶναι ὑποχρεωμένος, ἂν ἐγκαταλειφθεῖ στὸν ἑαυτὸν του, ν' ἀντικαταστήσῃ τοὺς μεγάλους ὁμαδικοὺς σχηματισμοὺς. Δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῆς δικῆς του φαντασίας, τῇ δικῇ του θρησκείᾳ, τὸ χιμαϊρικόν του σύστημα, ἀναπαράγοντας ἔτσι τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ παραμορφωμένους, σὲ τρόπον ποὺ προδίδει τὴν τεράστια συμβολὴ τῶν ἄμεσων γενετήσιων τάσεων στὴν ἐξεργασία αὐτῇ. (*)

ε') Προτοῦ τελειώσουμε, θὰ σχεδιάσουμε ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς θεωρίας τῆς γενετήσιας ὁρμῆς, ἓνα συγκριτικὸν πλάνον τῶν διαφορῶν καταστάσεων ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν: ἐρωτικὴ κατάστασις, ὑπνωτικὴ κατάστασις, ὁμαδικὸς σχηματισμὸς καὶ νευρώσις.

(*) Πρβλ. «Τοτέμ καὶ Ταμποῦ», κεφ. Β' (τέλος). Τὸ Ταμποῦ καὶ ἡ διττότης τῶν συναισθημάτων.

Ἡ ἐρωτικὴ κατάστασις βασίζεται στὴ συντήπαρξιν γενετήσιων τάσεων, ποὺ ἐξέφυγαν ἀπ' τὸ σκοπὸν τους: Στὴν περίπτωσιν αὕτῃ τὸ ἀντικείμενον τραβᾷ πάντων του μέρους τῆς ναρκισσιτικῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἔγῳ. Ἡ κατάστασις αὕτῃ περιορίζεται στὸ ἔγῳ καὶ στὸ ἀντικείμενον.

Ἡ ὑπνωτικὴ κατάστασις μοιάζει μὲ τὴν ἐρωτικὴν, γιὰτι καὶ αὕτῃ περιορίζεται στὸ ἔγῳ καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ βασίζεται κυρίως σ' ἀπωθημένους γενετήσιους τάσεις καὶ βάζει τὸ ἀντικείμενον στὴ θέσιν τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἔγῳ.

Στὸ πλῆθος ἡ ἐξεργασία αὕτῃ πλαταίνει· τὸ πλῆθος μοιάζει μὲ τὴν ὑπνωτικὴν κατάστασιν, ὅσον ἀφορᾷ τὴ φύσιν τῶν ἐνστικτικῶν ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴ συνοχὴν του, καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀντικειμένου ἀπ' τὸ ἰδεώδες τοῦ ἔγῳ· ἀλλὰ στὸ πλῆθος προστίθεται σ' αὐτὰ καὶ ἡ συνταύτισις τοῦ ἀτόμου μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, συνταύτισις ποὺ στὴν ἀρχή, κατωρθώθηκε ἴσως, χάριν στὴν ὁμοιότητα τῆς στάσεως τους πρὸς τὸ ἀντικείμενον.

Οἱ δύο τελευταῖες αὐτὲς καταστάσεις, ἡ ὑπνωτικὴ καὶ ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμὸς εἶναι κληρονομικὲς ἐπιβιώσεις τῆς φυλογονίας τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ὑπνωσις διατηρεῖται σὰν προδιάθεσις, τὸ πλῆθος σὰν ἄμεση ἐπιβίωσις. Ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἀπωθημένων ἢ τῶν ἄμεσων γενετήσιων τάσεων διευκολύνει στίς δύο αὐτὲς περιπτώσεις τὴ διάκρισιν μεταξὺ ἔγῳ καὶ ἰδεώδους τοῦ ἔγῳ, διάκρισιν ποὺ ἄρχισε ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν.

Ἡ νευρώσις ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν σειράν αὕτη. Κι' αὕτῃ στηρίζεται σὲ μιὰ ἰδιορρυθμίαν τῆς ἐξέλιξης τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου, σ' αὐτὸ ποὺ καλοῦμε διπλὴ διάκρισιν τῶν ἄμεσων γενετήσιων λειτουργιῶν, καὶ ποὺ διακόπτεται στὴ λανθάνουσα περίοδον. (*) Ἐχει

(*) Πρβλ. Sexualtheorie, δ' ἐκδ. 1920, σ. 96.

ὅπως καὶ ἡ ὑπνωτικὴ κατάστασις καὶ ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμὸς τὸν χαρακτήρα παλινδρομήσεως ποὺ δὲν ἔχει ἡ ἐρωτικὴ κατάστασις. Παρουσιάζεται κάθε φορά ποὺ ἡ μετάβασις ἀπ' τοὺς ἄμεσους στοὺς ἀπωθημένους γενετήσιους σκοποὺς δὲν ἦταν τέλεια καὶ ἀντιστοιχεῖ σὲ πάλιν μεταξὺ τῶν τάσεων ποὺ ἀφομοιώθηκαν ἀπ' τὸ ἐγὼ καὶ εἶχαν τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴ καὶ τμημάτων τῶν ἰδίων τάσεων, ποὺ, ἀνήκοντας στὸ ἀπωθημένο ὑποσυνείδητο, ἀπαιτοῦν, ὅπως καὶ τὰ τέλεια ἀπωθημένα αἰσθήματα καὶ οἱ τέλεια ἀπωθημένες ἐπιθυμίαι ἄμεση ἱκανοποίηση. Ἡ νευρώσις ἔχει ἐξαιρετικὰ πλούσιο περιεχόμενο, ἀφοῦ ἀγκαλιάζεται ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ὅλες τὶς δυνατὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τόσο ἐκεῖνες ὅπου τὸ ἀντικείμενο διατηρεῖται, ὅσο καὶ κείνες ὅπου ἐγκαταλείπεται, ἢ ἀνεγείρεται μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἐγὼ, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλην τὶς σχέσεις ποὺ γεννιῶνται ἀπ' τὴν πάλιν τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἰδεώδες τοῦ ἐγὼ.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΒΙΒΛΙΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΚΑΤΑ ΣΕΙΡΑΝ ΠΡΕΠΕΙ
ΝΑ ΔΙΑΒΑΣΗ ΟΠΟΙΟΣ ΘΕΛΕΙ ΝΑ ΜΕΛΕ-
ΤΗΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΩΣ ΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑΝ
ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΕΩΣ

Εἰσαγωγή εἰς τὴν ψυχανάλυσιν	Δελχ. 6
Πέραν τῆς ἡδονῆς	Δελχ. 15
Τοτέμ καὶ Ταμποῦ	Δελχ. 30
Τὸ Μέλλον μιᾶς αὐταπάτης	Δελχ. 15
Ψυχαναλυτικὴ ἀγωγή εἰς τὴν Σοβ. Ρωσίαν	Δελχ. 6
Φροῦντισμός, Κοινωνιολογία, Ψυχολογία	Δελχ. 5
Ὁμαδικὴ καὶ Ἀτομικὴ ψυχολογία	Δελχ. 15
Διαλεκτικὸς ὕλισμός καὶ ψυχανάλυσις	Δελχ. 10
Ζητήσατέ τα ἀπ' ὅλα τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ στὸ Πρατήριον τῶν Ἐκδόσεων Γκοβόστη, Ἀκα- δημίας 79 — Ἀθῆνας.	